BRANKO DRECHSLER

PETAR PRERADOVIĆ

STUDIJA

ZAGREB 1903.

TISKARA TEREZIJE FISCHER, RIBNJAK 10.

20511
325
VII. GIMNAZIJA (ŽENSKA)
NASTAVNIČKA KNJIŽNICA
166
167

BRANKO DRECHSLER

PETAR PRERADOVIĆ

STUDIJA

NASTAVNIČKA KNJIŽNICA DRŽ. II. ŽENSKE REALNE GIMNAZIJE * ZAGREB
R. Gábor. 1903.

ZAGREB 1903.
TISKARA TEREZIJE FISCHER, RIBNJAK 10.

OBRAZOVNI CENTAR ZA KULTURU I UMJETNOST KNJIŽNICA ZAGREB
886.09
PRERADOVIĆ
KNJIŽNICA ... GIMNAZIJE ZAGREB
OTPISANO
29.1.2018.
20069/86

NASTAVNIČKA KNJIŽNICA DEŽ. H. ŽENSKE REALNE GIMNAZIJE ZAGREB

I.

U doba, kadno sav javni život kipi, kadno je svaki pojedinac pun savremenih novih ideja, tada će se i najveći individuum veoma teško znatno uzdići nad društvo — on će se razvijati jače, ali u smjeru uporedo s društvom, pa će tako svojim oznakama biti znakom pozitivnih strana svoga doba. Takovi su naši preporoditelji i naše preporodno doba. Ali ovaj kipući život najednoč zape, kolo napretka popostade pod udarcima reakcije. Silan individuum ne će sada smalodušnima klonuti, on će i dalje istim smjerom koracati, ispeti će se nad svoju okolinu, njegova će se duša u bolu osiliti i on će svojim novim oznakama, koje se sada dijele od klonula društva, obilježavati novu, negativnu društvenu stranu. Takova je u svome početku i razvoju skica i njezin relief našega ilirizma samo poezija Preradovićeva. Samo on bijaše taj individuum, koji se je i poslije pada preporodnih ideja dalje sve jače razvijao i usavršivao. Do g. 1850. stupa on uporedo s općenitim raspoloženjem, u pedesetim jadnim godinama šuti, motri i odboljeva, a onda se diže u sve više krajeve poezije, koja postaje najsavršenijim izrazom prvotnih zarodaka njegovih prvih pjesama. Preradović ostaje vjerni tumač najunutarnijih strana našega preporoda, jer mu je prirodjena neka čežnja za visinama; njegova je poezija odjek najdubljih kucaja našeg i općenitoga slavenskoga duševnog života. Kad je naše bilo smalaksalo, u njegovim pjesmama snažnije zakuca slavenska duša.

Prva je Preradovićeva hrvatska pjesma „Poslanica Špiri Dimitroviću“ (1843.), a značajna je samo s toga, što je ko i prva Mažuranićeva pjesma „Novom Vinodolu“ ispjevana pod utjecanjem Kačića. Pjesnik je nije uvrstio medju svoje „Prvience“, te je uopće godinu 1844. smatrao početkom svoga rada u hrvatskoj književnosti. G. 1846. veli u pjesmi „Prvienci“, da mu najstarija djeca

potječu „tek od prekolani“, a ta su djeca pjesme: „Zora puca“ — „Putnik“ — „Našemu suncu“ — „Jedinica“ — „Ferdinandu Cesaru“ — „Žalostinke“ — „Braća“ i t. d. Sve ove pjesme izašle su u prvome godištu „Zore Dalmatinske“.

Da je Preradović propjevao u prvim godinama ilirizma, da je odrastao i srastao se s onim prvim, najčišćim čežnjama preporoditelja, bio bi i pravo dijete čitavoga preporoda, te bi nam, ako ne jače, ali još intimnije podao idejnu njegovu sadržinu sa prvim cikom narodnoga prenuća. Njegovo shvatanje ilirske i slavenske ideje veoma je ozbiljno, odaje nam više promišljenost i muževno uvjerenje, nego li mladićski zanos i intuicijnu istinu, jer se je pjesnik pomolio nešto kasno. Da je propjevao u prvo doba, shvatio bi preporod možda pliće, idealnije, naivnije, ali i toplije. Ovako njegovu poeziju karakteriše ozbiljnije doba preporoda. Pjesnik se je oduševio, kadno je oduševljenje već općenito jenjalo, kad Vraz već dosta otvoreno, upirući se o javno mnijenje, istupa protiv neshvaćenoga Gaja, kad počinje kritički dijeliti dobru i zdravu literaturu od lošije, početničke, banalne; kadno je Stanko uopće uvjeren, da je odmakla nužna naivna faza preporoda i da je nadošlo vrijeme s potrebom ozbiljna, pozitivna rada samo sposobnih ljudi.

Preradović je umah prijegledno dobro upoznao plodovima omašan, ali unutarnjom vrijednošću slabašan i neizdašan rad prvih godina, proživio je u kratko vrijeme u svojoj duši sve one čežnje i oduševljenja prvoga decenija ilirizma i to je izrazio u prvim svojim pjesmama. U ove je pjesme sapeo dah čitavoga prvoga decenija preporoda, ma da se taj već otkidao sa bolje ilirske poezije. Značajno je, da malo ne svi prvi ilirski pjesnici počinju pjevati i buditi kakovom tugaljivom rodoljubnom, obično veoma uspjelom alegorijom. Za Stoosovim „Kipom domovine“ i za Gajevim „Preobraženjem“ povedoše se ostali pjesnici. Najprvo doba našega preporoda još nema svitanja, nema puno nada, gotovo da nema ni odredjenih čežnja, ili kako bi se Vraz izrazio: narodni preporod prethode „tri dana od tmice“. Tada je oznaka našega romanticizma: noć, tama i tek tračak nade na tračak sunca. Preradović je prošao ovu frazu, ali istom g. 1844., dakle u početku svoga rada, pjesmom „Putnik“, koja ako i nije faktično nešto starija od pjesme „Zora puca“ (1844.), ali je na prvi pogled starija od nje čuvstvom, raspoloženjen i sadržajem; jednom riječi: pjesnik je „Putnika“ prije proživio, to je prva hrvatska pjesma, što se za-

metnula u njegovim grudima, tek što je nije prvu bacio u svijet. I „Putnik“ je ovaka tugaljiva i utješljiva domoljubna alegorija, a dobiva svoje značenje u hrvatskoj literaturi tek onda, kad se shvati kao najjači i najljepši izraz tadašnjeg romantičkog mišljenja prema današnjemu modernome. Domovina ma kaka bila, jadna, bijedna, suha, mrzla i odrpana, ona jedina privlači svoje dijete, samo u njene grudi, ma pucale one od studeni, zabušiti će ono svoju glavu, tu samo može ogrijati duha, jer u tudjini je sama pustoš, tamo gladuje i umire uz obilje svega, tudjina nema vatre, da mu otopi smrzle žile, — „tudji hljebac malo kog' nasiti“. I Niemčić veli: „Zalud sunce drugdje sija — moje srce ne ogrija“. Danas kao da je sve obratno: članovi malene domovine ne mogu na njoj da se ogriju, nalaze domovinu u tudjini, tamo je ognjište, što ih privlači, tamo krv može kolati, a vrativši se na rodjenu grudu, često im se s nesnosnih uskih prilika smrzavaju žile kucavice. Zato je nama tako mio romantički idejalizam, u tome su tako čiste duše naših ilirskih pjesnika, a ovu njihovu lijepu biljegu istaknuo je Preradović najjače.

Proces razvoja je nagao. Preradović plače u pustoši i traži nočišta — „dok zagrije danak boži“; tudjina ga nesmiljeno navraća kući i tu eto umah Gajeva „Preobraženja“ u Preradovićevim stihovima:

Polnoć prodje — što me budi
U to doba iz sna moga?
Žice same zaigrale
Na guslama djeda moga,
Zaigrale iz tihana:
Zora puca, bit će dana!

U tu harmoniju odmakloga prvoga daha preporodnoga veže se i „Djed i unuk“ (1845.), no pjesma „Braća“ (1844.) usko je skopčana s realnošću vremena svoga postanja, ma da je u njoj jaka pjesnička emocija, koja je stvorila „Putnika“. I ovdje pogled na krasote domovine u ranu zoru preporadja zalutale i zavadjenu braću. U glavnome otslije nosi njegova poezija crte najbližega vremena i okoline, kadno je već izbijala nesloga i mnogo se protiv nje pisalo i govorilo, a Preradović je ovu situaciju prikazio najplastičnije, upotrebivši prvi put formu dijaloga, a kako se zavadjena braća nalaze uposred optimističkog ilirskog milieu-a, prirodno je, da se na koncu nadjoše u bratskome zagrljaju. Ovo je triptihon strune, što je prva sama zadrhtala na Preradovim guslama: noć u pustoši, cik prve zore i savremena dosta teška društvena situacija. Pjesnik

sažima umah na početku u svojoj poeziji tajno naslućivanje, prvi procvat i klicanje narodnih nada i prvi znak padanja preporodnih idejala, iz čega se vidi, kako mu je duša cjelovita, široka i napredna. Kad bi se tko radi optimističke pozadine protivio ovakovome shvatanju „Braće“, uvjeriti će ga o tome posve pesimističke „Žalostinke“, takodjer iz g. 1844., gdje je alegorička ljuba, domovina. To je najpesimističnija, najočajnija hrvatska pjesma Preradovićeva, razdijeljena u pojedine sitne dijelove, a jedna od najljepših u hrvatskoj literaturi. Pjesnik ne vjeruje pravo ni u narodni uspjeh, ni u svoje sile:

Muči, ljubo, kad te ljubav moli,
Nelaskaj mi nade ništicama!
Šta će meni zlatožuta slama,
U njoj zrnje, kad su jadi goli?
Nedodj' više! srce mi neželi,
Utjehami da mi vriedjaš uho:
Ozelenit nećeš drvo suho,
Nit užeći pepeo izgorjeli!

Jedan odlomak „Žalostinka“ izašao je prije, a drugi iza „Braće“ u „Zori dalmatinskoj“ g. 1844., te će biti neka zajednička uzročna veza u postanju jedne i druge ove pjesme, tek što se u jednoj još pjesnik tješi običnim optimizmom, a u drugoj provaljuje pesimizam. Poslije je pjesnik „Žalostinke“ dotjerao, pojačao ih na izrazu i dodao četiri nova stiha:

Majka žaleć poginule sinke,
Sužanj žaleć slobod izgubljenu,
Ljubav žaleć ljubav udaljenu:
To su glasi pjesme žalostinke.

Optimistički Preradović, koji je svoje najtužnije pjesme gotovo uvijek znao pointirati najljepšim utjehama i nadama, ovdje odlučno i izrijekom odbacuje svaku nadu. Možda je k ovome prevelikome i u to doba gotovo neprirodnome pesimizmu doprinesla štogod i Byronova lektira — ta Preradovića su prijatelji nazivali „hrvatskim Byronom“ — ali pjesnikove su misli ovdje domaće čuvstva su mu iskrena, upravo otkinuta sa tvrda srca:

Ah neplači, neprolievaj više
Toplih suza, šta će ti pomoći?
Nije doba, nij se nadat moći
Kojoj klici iza tople kiše!

Ljubu — domovinu šalje pjesnik u goru zelenu, gdje će lako naći njegovo zakopano blago:

gledaj samo,
Gdje travice svakojake venu.
Prva kaplja moje vruće krvi
Ondje pade na zemljicu crnu,
Pogledaj der, daje l' komu zrnu
Živu klicu, piju li ju crvi?

A kadno se silna vojska spušta u strašni bojak, pjesnik joj dovikuje:

Ajte braćo, ja nemogu s vami,
Ubjena vam netreba u boju.

Mi ne bismo ni znali s čega pati pjesnikova duša, jedva što se okupala u prvim trenucima prave sreće, da nam Preradović nije napisao tako jasnu pošljednju strofu. Njegova domovina — ljuba je ko dijete; ona bi se neprestano sigravala, a ne misli, da će njena igra uvrijediti njega tužnoga:

Eto vidiš crno sve u mene,
U crnini i ti sama stojiš,
A tim lutkam svojim ipak krojiš
Biele surke i kape crvene.

U „Zori dalmatinskoj“ štampani su izrazi „biele“ i „crljene“ raširenim slovima, da jače izbije glavna misao. Ne pojmim zašto Marković, a po njemu i drugi Preradovićevi kritičari, ubraja „Žalostinke“ u ljubavne pjesme. Sve se tome opire. I Vraz s Vukotinovićem udarahu u člancima na te „lutke“ domorodne, kojima je sav patriotizam u bijeloj surci, crvenoj kapi i u narodnom kolu, no Preradović morao je da slične pojave dublje pjesnički odboluje i da svoju bol salije u pjesmu. Ovaj očaj mogli bismo možda shvatiti naglim razvitkom Preradovićeva preporoda, ovim naglim proživljavanjem ilirskih prvotnih ljepušastih iluzija, a u već posve trezveno doba, pa se tako sudariše milotni dojam prvih nada sa ozbiljnom sadašnjošću i sa prirodjenim pjesnikovim pesimizmom. Preradović već g. 1844. vidi rodoljuba i domovinu u crnini, a odbivši se muževno od ove tuge, uvidio je, da ovakom ozbiljnom položaju odgovara samo pozitivan rad. Očajava užasno, ali samo trenutačno i ne baca pero u kut. U isto doba, jedva što ga je prodahnuo miris s rodjene grude, osjetio je i radost s preporodnoga života i nevolju položaja, te je dalje ustrajao, što sve znači, da se je pjesnik, koji

je netom došao iz tudjine, ne znajući više ni materinskoga govora, posve već preporodio, da mu je narodna ideja bila već samosvjesna čest duše i daje o njoj mnogo i ozbiljno mislio.

Preradovićeva se poezija po svome razvoju može razdijeliti u tri česti: u doba „Prvienaca“ (1844—1846.), doba „Novih pjesama“ (1846—1851.) i treće doba iza toga do smrti. U prvoj periodi prevladavaju u domoljubnoj poeziji smione i široke alegorije, iskrenost i dinamičnost patriotičkog osjećanja, melankolija, radost i sugestivni lirizam u ljubovnoj poeziji. „Nove pjesme“ — po mnijenju prof. Zdziechowskoga (Odrodzenie Chorwacyi w wieku XIX.) — jesu raspoloženjem daljnjim nastavkom „Prvienaca“. „Medjutim — veli poljski kritičar — očekivali bismo sada od pjesnika nešto više, jer ovo je doba (1846—1851.) bilo bogato na dogadjajima u njegovu životu i u historiji naroda“. No baš sada mu je ljubavna lirika sitna i posve obična, a domoljubne pjesme prelaze u banalnost i pustu retoriku na pr. „Pozdrav domovini“, „Pjesma banu i banici“ itd. Baš to nam daje pravo, da ovo doba smatramo osobitom fazom u pjesnikovu razvoju, pa ako ona i nije napretkom u umjetničkom pogledu, to je ipak baš ovom unutarnjom stagnacijom spremala potpunu šutnju i zastoj u pedesetim godinama, iza kojega se zastoja tek razvila i gotovo preporodila Preradova poezija. A doba, kad bi prof. Zdziechowski najviše očekivao, opaža se baš općenito smalaksanje u našoj poeziji: Mažuranić je već otpjevao svoju posljednju i najbolju pjesmu (1845.), Vraz tek kašto zapjeva, ali u njega više nema slatkih djulabija, a drugi bi pjesnici katkad zapjevali koju davoriju ili banalnu ratobornu pjesmu i to bijaše sve. Jedini se Prerad nije dao ovladati, on je i dalje pjevao i ovo je inače veoma produktivno doba njegova rada, osobito ako pomislimo, da je sada napisao „Kraljevića Marka“ i „Vladimira i Kosaru“, a produktivan je baš stoga, jer je život njegov i narodnji bogat dogadjajima — no pjesnik se s umjetničke strane ne razvija, a uzrok tome biti će onaj isti, koji šutnji Mažuranića i Vraza: prošla je poetička faza ilirskoga preporoda, a nastupaše trezveno, ozbiljno doba realna rada. Narodni dogadjaji bijahu svi bez iznimke takovi, da pritezahu sposobne ljude više k novinama i k politici, nego li k vrelu poezije. Jedini Preradović, koji je dalje bugario, postaje politički tendencijozan na pr. u pjesmama: „Ribar“, — „Moja ladja“ — „Naša Anka“ — „Na Grobniku“ — „Poljakom“ — „Rusinom“, pa donekle i u drami „Kraljević Marko“. S ove tendencijoznosti mnogo je gubila

umjetnička strana njegove tvorbe. Evo nam Vraza i Prerada, gdje prvi put diraju u svoje zlatne pjesničke strune: to su dva nježna lirska temperamenta, a takovo bijaše i doba za njihova istupa, samo što ono trajaše Vrazu dulje, a Preradović je došao na izmaku, ali ga je ipak zaustavio za vječnost u svojim „Prviencima“. Mi dobismo naše najnježnije preporodne lirske pjesme, kad su one bile izrazom općenoga društvenoga liričkoga razpoloženja, dok je pojedinac izricao intimnost osjećaja svoje okoline, a i sam je to još jače osjećao, dok nije bilo nikakog diferenciranja u nazorima. Rakovac je g. 1835. spjevao prekrasnu lirsku pjesmu „Mladić u samoći“ (Vienac, 1879.) i to je najbolja i najnježnija njegova pjesma. On uopće i nije bio pravi pjesnik, tek je poetičko raspoloženje vremena izvabilo iz njegove duše taku iskrenu pjesmu, no i Rakovac je medju prvima, koji su spoznali, kako je oduševljenje prvih godina preporoda bilo ipak prazno, gdješto i proračunano, a njegove pjesme bivaju sve rjedje i bezbojnije, dok ne prestade: pjevati. Vrazove „Djulabije“ (1838.) nakrcane su istim prenježnim i preiskrenim ljubovnim i domorodnim čuvstvom, te odgovaraju raspoloženjem Preradovim „Prvencima“, no iza toga vidi se u njegovim pjesmama tek neka borba za kojekake pjesničke forme, a upravo bi prerijetko iza „Djulabija“ pa do smrti znao Vraz lijepo zapjevati. Naše je pjesnike nadahnjivala nedostiživa iskrenost i toplina osjećaja, a prvo ilirsko oduševljenje još je pojačavalo tu iskrenost, ali najednoč udari protivna struja: plemenite se duše truju socijalnim nedaćama, na površinu izbija neiskrenost, praznina, nemoć i sebičnost nekih prvaka domovine. Jednoj ovakoj glavi posvećuje Prerad u to doba ovaj distih:

> Sebičnost tvoja dojkinjom kravom narodnost smatra.
> Hranili nek bi ju svi, dojio ti bi ju sam.

Padoše prve velike ilirske nade, službeno budne zabranjeno toli njegovano ilirsko ime (Preradović se nije nigda za nj zagrijao, jer je došao prekasno), nadodje stroga cenzura — i to je prva reakcija protiv ilirskih pregnuća već u četrdesetim godinama. Jednom riječi: nestade pjesničkoga lirskoga razpoloženja u narodnoj inteligenciji, a baš ono je rodilo Vrazovu i Preradovu poeziju. Sad nastupa hladna refleksija, često prigušenost domoljubnog osjećanja, što po Vrazovome nagnuću prelazi i stvara kriticizam, a u Prerada ostaje u pjesničkoj formi. Zato u čitavoj zbirci „Nove pjesme“ (str. 117) imamo tek nekoliko umjetnički jačih pjesama;

„Pamet i srce“ — „Ljudsko srce“ — „Moja ladja“ — „Sliepac Marko“ — „Naša Anka“ — „Car Dušan“, a nad sve se diže „Pjesma Dubrovniku“, ali ni ove najbolje pjesme iz ovoga vremena nijesu mogle steći onake simpatije i popularnosti, što je stekoše njegovi „Prvienci“. Oni imadjahu u sebi nešto magičko, sugestivno, jer su se izvijali nekako sami iz sebe pod toplim nebom narodnih nada i čežnja, košto se ruža razvija pod žarom sunca, i zato su bili izrazom čitavoga preporoda. Ovo je osnovna razlika izmedju „Prvienaca“ i „Novih pjesama“.

Veoma je značajna pjesma „Sliepac Marko“ (1847.), a kako je doslije obično posve krivo komentirana, nužno je da je potanje analiziramo, tijem više, što i iz nje izbija pjesnikovo proživljavanje unutarnje krize u drugoj fazi rada. Motiv „Sliepca Marka“ bolno je odjeknuo s pjesnikove strune, pa kako on stvara ponajviše na vlastitim motivima, kako je veoma iskren, vjerojatno je, da je on tu pjesmu morao sam odbolovati. Iste godine (1847.) morao je Preradović u brzo da isplati dug od 480 for. srebra radi dobra srca, jer je potpisao mjenicu nekome „obješenjaku“, koji nije mario da je namiri. Bila to golema nevolja, jer je mogao „kruh izgubiti“ a htio je i da se ubije, ali — „od mog života druga tri zavise i moram da živim“ — piše pjesnik. Kucaše kojekuda, da smogne ovu svotu novca — „ali niesam ih mogao nigdje ni za dušu naći“. (Gradja, I. 137.) Kad je Preradović prije toga bio u Zagrebu, tužio se, da je materijalno posve uništen, jer mora neprestano da se seli iz mjesta u mjesto. Prijatelji sakupiše prvome pjesniku malenu svoticu, koja ga je veoma uzradovala, a Gaj bijaše prema njemu neizrecivo prijazan, dičio ga i sam mu se ponudio, ako mu kada štogod ustreba, neka se samo na nj obrati. Pisaše dakle sada Gaju opširno pismo, da mu uzajmi nužni novac i da ga spase, ali — ne stiže mu nikaki odgovor. No naš pjesnik nije postradao, jer ga spasi ubogi Stanko i pribavi mu novce u srca — „koje veliš, u siromaških grudih bije“. O Gaju veli Preradović, zahvaljujući se Vrazu — „svakojako vidim da niesam u njemu onoga čovjeka našao koga sam naći mislio. U nesreći poznaju se prijatelji“. Ovaj je slučaj morao pjesnika navrnuti na misao, kako bi u toj oduševljenoj zemlji pravi mićenik vila, slijepac Marko, što ga sa svih strana slave, kliču mu i plješću, pletu vijence i krune od puste lovorike:

Da po gorah od vrha do dola
Sva ostaše lovor-stabla gola . . . ,

morao poginuti od gladi, jer medju ovim zanosnim štovateljima nema ipak ni koga, da mu poda najnužnije — kus hljeba. Kad je genijalni tvorac prve hrvatske opere, Lisinski, skapavajući od gladi umro, pjeva mu Prerad:

I narodne tebe ruke prime,
I grle te u naručju svomu,
I pljeskaju k djelu ti svakomu;
Ali s tebe bremena ne snime.
Svakojaka nevolja te shara,
I prosjakom skoro ti preminu.

Preradović nije u tome sonetu istaknuo zasluge Lisinskoga za naš preporod i za našu glazbu, već je u čitavom sonetu razvinuo bol hrvatskoga kulturnoga radnika. Već radi istovetnosti motiva i blizine izraza u ovim objema pjesmama, mora se „Sliepac Marko“ shvatiti kao satira na publiku, a ne na umišljena pjesnika, čemu se medjutim i sam autor protivi, govoreći, da je slijepca Marka pobratila i naučila pjevati vila planinkinja „po poruci vile mora sinja“. Prof. Marković je prvi neispravno tumačio tu pjesmu, a njegovo shvaćanje prelazilo je i u druge radnje o Preradoviću. No prof. Marković priznaje, da bi se „Sliepac Marko“ mogao shvatiti i kao satira na publiku, nezahvalnu pjesniku, ali za ovo shvatanje traži njezin historički povod. Budući da je pjesma spjevana god. 1847., a u tu godinu pada i pomenuta pjesnikova nevolja, mislim, da je i njezin historički povod objašnjen. Shvativši ovako „Sliepca Marka“ shvaćamo i zašto ga je pjesnik svrstao medju domoljubne pjesme.

Najteža prigušenost izbija iz „Pjesnikove kobi“ (1849). Nekoč („Pjesnik“, 1845.) je Preradović takodjer osjećao nevolju pozemskoga života, no sinak ljubi i zlu majku, a majka i zla svoga sina i ne bi se s toga patio, ali njegova se duša hoće dizati k nebu, nad zemaljske neravnosti, a zemlja mu priteže krila. Sada nastavlja istu pjesmu, ali pjesniku je puno gore: ne čezne za visinama, jer nad njim se prostire nebo bez i jedne zvijezde; zemlja je još i gora, jer na njoj je sve cvijeće povenulo. Gdjegod nadje postelju kob mu neda počinka, gdje nadje majku, ona je tudjinka, gdje nadje društva, nema u njemu druga.

Preda mnome staza
Budućnijeh danâ
Na pô puta grobom
Već je prerezana.

Pjesnik ne može naći druge utjehe, već da sjedne u suhoj pustinji na goli kamen, pa da svemu zlu prkosi oholom i vječnom pjesmom. Godine 1844. došao je pjesnik iz pustinje („Putnik“), uzradovao se, kad je vidio, gdje se na domorodnim gorama bijeli vila poput lagana oblaka, a sad se eto opet našao u pustinji, koja je još gora, jer je domaća, jer sada u njoj ne luta, već je u samosvjesnome zatočenju. U pjesmi „Moja ladja“ (1850.) podaje se već potpuno sudbini valova, da ga ponesu kuda ih volja, a ovi ga na našu sreću u šezdesetim godinama izbaciše na beskrajnim obalama najčišće poezije.

Vraz je već g. 1842. pitao, što smo uradili; Preradović, ogrijavši se kasnije na preporodnome suncu, zanosi se u to doba još općenitim zanosom, ali u drugom označenom razdoblju stavlja i on isto pitanje. Pjesnik nije valjda ni koga tako volio ko Dalmatince, njima je posvetio veliki dio svojih stihova, svoju pjesmu sam nazivlje „kamenom dalmatinskim“, pa baš na Dalmatince prve upravlja u pjesmi „S bogom“ (1847.) posve otvoreno ovo pitanje, na koje se je moralo dosta nepovoljno odgovoriti:

Prodje pir i prva radost,
I dodjoše radnje časi:
Što ste stekli od to doba?
Je li slama il su klasi?

Pjesnik je na polasku, ne će da izravno rekne: slama, ali je u neizravnom odgovoru rekao za tadašnju mladu Dalmaciju, koja je još teže podnosila zasluženi prijekor nego li današnja, puno i previše:

Ja vam neću da govorim
Na polasku oštrom rieči:
Razum bi vas pokarao,
Al se srdce tomu prieči . . .

Vrijedno je zabilježiti ovdje sudbinu ove pjesme. Godine 1847., 17. lipnja piše Preradović Vrazu: „Bio sam sastavio jednu pjesmu za oprostit se sa Dalmacijom i bio sam ju predao Kuzmaniću, da ju metne u „Zoru“, a ja ne hoteći ju po njegovoj volji popraviti, uzeo sam ju natrag i šaljem ju evo tebi, da ju metneš u „Kolo“ . . .“ Vrazovo „Kolo“ bijaše u to doba slobodan časopis, koji se je borio protiv svakoga šarlatanstva i ovdje izadje pjesma „S bogom“ u cijelosti (Knj. V., 1847.). Kuzmanić je očito ne htjede primiti radi potonje citirane strofe, jer Preradović u istom listu dalje

govori o samoljubivosti Dalmatinaca, koja se najjače zrcali u „Zori“. Izdavači napokon uvidješe, da je novi pravopis conditio sine qua non — „ali ne znadu si pomoći, ne imajući čovjeka u Dalmaciji, koji bi kadar bio „Zoru“ upravljati, a boje se koga inostranca dozvati, da ne uvriede samoljubive Dalmatine“.

Preradovića boli, što Poljaci gaze stranputicama, („Poljakom“, 1850.), možda s toga, kako misli prof. Zdziechowski, što su mu bile još svježe uspomene o poljskom sudjelovanju u madžarskoj antidinastičkoj revoluciji. Poljaci su 1848. s oduševljenjem pohrlili u madžarske bojne redove, jer su mrzili Austriju, a mogao je da ih pritegne svaki narod, koji bi se borio za svoju slobodu. Ovdje opažam, da se ozbiljni Preradović nehotice sastao s najdubljim poljskim pjesnikom i najtrezvenijim tadašnjim misliocem, Krasinjskim, koji je gotovo osamljen osudjivao ovo sudjelovanje Poljaka. On veoma oprezno tvrdi, da oslabljenje Austrije jača Rusiju i da si tako Poljaci škode, radeći za Madžare. „Poljska treba da pomaže austrijskim Slavenima . . . treba im pomoći, da se Austrija preudesi na slavensku . . .“

Kriza se sve jače zaoštruje, a iz vrška beznadja u „Pjesnikovoj kobi“ (1849.), što ju je sam pjesnik svrstao u domoljubne pjesme, i u „Mojoj ladji“ (1850.), baca se Preradović u drugi ekstrem: počimlje vjerovati, da će neka viša moć izvesti narod sa bespuća, jer on je dobar, pa ne može i ne smije propasti. U pjesmi „Duh slavjanski“ veli pjesnik, da se šetao u samotnom gaju, a njegov duh, kao drvlje tanke hvoje, razgranjivaše prema nebu našega roda svoje misli. Najednoč opazi sijeda starca, gdje sjedi na starome hreku, ruke su mu sklopljene, kao da se Bogu moli.

Izpod njega hrek starinski
Mladicama zeleni se,
Na mladicah već pupoljci
Budućega cvieća vise.

Pjesnika mori briga za rod, što ga sa svih strana okružuje bijeda, a starac — duh slavenski ga tješi:

„Nebrini se, sinko, ništa,
Ja s' i za njeg Bogu molim!“

Ova pjesma nije više obična hladna i tvrda alegorija, ona se ovim velikim isticanjem „budućega cvieća“, ovom velikom vjerom u budućnost i u pomoć tajne više sile, pretvara ovdje u laku viziju,

a neizmjerno potsjeća na jedan odlomak vizije Žygmunda Krasinjskoga: „Przedświt“. I poljski se je pjesnik nadao, da će sletjeti andjeli osvetnici i da će puknuti grob, što stoji usred svijeta, zatvoren rukom golemoga krvnika. No dani su tekli, tekle su godine, a sunce nije izašlo nad mogilom svetih, a na svijetu je bivalo sve podlije. Pjesnikov duh pade u prazninu očaja, gdje se svako svjetlo promeće u vječnu noć, gdje gnjiju sve pobjede vijekova, gdje ima napis: „Tu nema nade“. Živio je dugo ovdje i tako je već za života kao Dante prošao kroz pakao. Pjesnikova Beatrica, pateći se š njime, usrećuje ga, ali pravu sreću i silu nade podaje mu tek vizija. Vidi nekadašnju Poljsku na groblju — oživješe antenati, kraljevi, vitezovi i krasne gospodje. Krasinjski ih zaklinje, da mu kažu, zašto mu ostaviše mjesto njihove domovine tek raskomadano tijelo zemlje? — a vojskovodja, taj duh poljski, odgovara mu, da je takova bila volja božja, ona ih je navratila na ova bespuća, te ih mimo njihova znanja vodi k onoj Poljskoj, koja b u d e! Ove riječi podaše pjesniku čvrstu vjeru, a na njoj je sagradio najljepše svoje pjesme. Ovdje ne će biti jamačno nikakova utjecaja na Prerada, ali sam tu paralelu prikazao, da se vidi, kako su se oba pjesnika istim smjerom razvijala: oba se najprije nadaju, onda padaju u najveći očaj, iz kojega ih izvodi vjera u budućnost, koju im navješta tajno biće, upućujući im srca k Bogu. Ova posvemašnja prvotna srodnost razvoja učinila je, te je poslije doista poezija Krasinjskoga izravno utjecala na tvorbu Preradovića, a inače ne bi to bilo ni moguće kod ovako velikoga pjesnika, jer dobro veli impresionista-kritičar Lemaitre: rasa može podleći utjecaju druge rase, a čovjek utjecaju drugoga čovjeka samo ako ima dotične osobite njegove sklonosti. Pjesma „Duh slavjanski“ zaglavni je kamen druge faze pjesnikova stvaranja, bez nje ne bi ona bila zaokružena i cjelovita, a sada nastaje odulja šutnja i poslije toga postaje ova pjesma ujedno i temeljnim kamenom pošljednje i najveće faze njegove tvorbe do smrti. Preradović se otkida od sitnih prilika, dojimaju ga se samo veliki narodni dogadjaji, koji imadu značenje za budućnost čitavoga čovječanstva i Slavenstva, počinje mesijanski vjerovati u stup od ognja ljubavi, koji će Slavenstvo i čitavo ljudsko pokoljenje uvesti u blaženu budućnost; trga se od običnih nazora Kollárove poezije, a dojima ga se više poezija poljska, što znači: najčišća i najviša tadašnja evropska i slavenska poezija, pa ova faza uvodi Preradovića u krug velikih tadašnjih pjesnika.

*

Već u prvome ciknuću zore dirka u Preradove strune „sjajna vila s l a v s k o g roda“, no u faktičnom opsegu njegove poezije do g. 1851. živi samo specifički naš život i naši idejali, pa je posve osamljena u to doba svojim idejama pjesma: „Vilin san ili prošast i budućnost“, koja je jedina sagradjena na širokoj slavenskoj bazi, te je ujedno jedan temelj potonje Preradovićeve slavenske poezije. Ovaj osobiti položaj te pjesme u prvo i drugo doba Preradovićeve tvorbe ima i svoj osobiti spoljašnji uzrok. Pjesma „Vilin san“ nije spjevana g. 1851., kako je to pogrešno zabilježeno u narodnjem izdanju pjesnikovih djela, već koncem g. 1844., jer je autor posla 14. ožujka 1845. pobratimu Stanku za „Kolo“; urednik mu na to odgovara, a Preradović mu 5. svibnja 1845. odvraća: „Što se piesni „Vilin san“ tiče, možete popravljati kako najbolje Vam se vidi — u svemu što mi vèrhu nje pišete podpuno pravo imate“. Baš stoga, jer je ova pjesma medju onima prvima, što ih je pjesnik na materinjem jeziku spjevao, veoma je po nj svojim sadržajem značajna. Ona nam jamči, da je pjesnik, prije nego li je hrvatski propjevao, proučio osnovne ideje slavenske poezije, a iz toga se razbira, kako se je pomno spremao na rad, kako je umah ozbiljno shvatio zadaću tadašnjeg našeg književnika i duh književnoga smjera. On istupa istom g. 1844., ali već potpuno spreman, samosvijestan i plodan, a prije toga prevodi hrvatske pjesme na njemački, ili pjeva njemačke pjesme sa domaćim sadržajem, a hrvatska njegova vila sad se kriomice vuče slavenskoj vili u pohode, gdje sluša priče o preporodu braće Slavena, a ovamo je pjesnika upućivalo Stankovo „Kolo“. Ono je kritički odgojilo našega najvećega pjesnika. Samo pobratimska sveza s Vrazom i njegovim periodičkim časopisom mogla je izazvati ovu tada sadržajem zamjerno široku pjesmu. Stanko je protepo svojom ozbiljnom kritikom nekoliko literarnih slabića, te je gdjekoga pri izdanju već hvatala groznica od njegova pera. Topalović upravlja izravno na Vraza predgovor svoje zbirke „Tamburaši ilirski“ i jauče, što kritika na autora baca „sve strěle, koje se samo jadovitoj u kovarnici štetoljubna pakla spravljaju . . .“ Stanko je doista u „Kolu“ pretresao čvrsto i nemilo tu knjižicu na svome rešetu. No trijezniji i talentiraniji književnici vidjeli su u Vrazu čovjeka, koji je potreban, da kritikom čisti i vodi mladu književnost, te ga veoma poštivahu. Preradović mu piše (1846.): „Rad bi brate još jedno od tvoga prijateljstva, da mi s vremenom i s k r e n o, b e z o b z i r a izjaviš tvoje mnenje verhu mojih piesničkih tvorah — što ti se u njih dopada, što ne; tvoj će mi sud više

valjati nego ičiji". (Gradja, I. 127.) Preradović je smatrao „Kolo" plodom zrelije literature, ili kako je Stanko istaknuo program svoga časopisa: on mora biti na visini evropske i slavenske kulture. Kad je dakle Preradović odlučio da za nj spjeva pjesmu, htio je, da to bude idejama nešto veće i zrelije, te već g. 1844. piše Kukuljeviću: „Pozdravi Vraza i reci mu, da pripravljam jednu podugačku pjesmu za Kolo . . ." (Gradja, I. 111.) Oko „Kola" širio se i slavenski književni karakter. Redaktor mu Vraz, rodom Slovenac, piše u češkom listu o našoj literaturi; Rus Dubrovski piše u hrvatskom „Kolu" o poljskoj književnosti, a u njem piše o Poljacima i Čeh Zap. Preradović je htio, da pjesma namijenjena „Kolu" odgovara i duhu i visini lista, te je spjevao „Vilin san", upoznavši se svakako prije s mislima slavenskih pjesnika — možda samo Kollára i Mickiewicza. Sama pjesma nema velike umjetničke vrijednosti, ali kako pjesnik alegoričkim „Putnikom" ugledava Hrvatsku, tako alegorijom „Vilin san" prvi put otvara knjigu Slavenstva, koju će dublje shvatiti tek poslije g. 1860. Ima u prvo i drugo doba njegova rada još po koja slavenska pjesma, ali sve su to sitne, više prigodne stvari: prekorava Poljake, potiče Rusine, hvali napredak Čeha („Pčele slavjanske", 1845.), a poslije (1852.) ima nesvršena elegija „U smrt Jana Kollára", koja nije ušla u sabrana pjesnikova djela. Ali pjesnik je ipak već u prvo doba i domaćim patriotičkim pjesmama podavao čisti slavenski kolorit. Već u „Djedu i unuku" (1845.) šalje slijepac svoga unuka — pjesnika po čitavoj slavenskoj zemlji, koja:

Od sjevera j' široka do juga,
Od istoka do zapada duga!

Pjesma „Vilin san" i zato je nešto osobito, jer je Preradović u prvoj i u drugoj fazi samo u toj pjesmi sadržajem konkretizirao kolorit „Djeda i unuka", pjesme „Zora puca" i pojedine misli u pomenutim sitnim pjesmama iz slavenskoga svijeta. Inače se naš pjesnik razvija postepeno i lagano: isprva je posve naš, onda se polako odmiče i raširuje, dižući se od pojedinačnosti do cijelosti.

Teško te bi literarni kritičar tako zgodno ocrtao situaciju umnijih preporoditelja, kad se osjetiše u prvim ozbiljnim trenucima nužde pozitivna rada, kako je to ocrtao Prerad u „Vilinom snu" stihovima:

Jer vidimo, da sadašnjost tužna
Neugadja nikad našem trudu:
Malo daje, gdje je mnogo dužna,
Mnogo traži, gdje je malo dala.

Iz ove misli izveo je poslije pjesnik drugu, novu, preporadjajuću, u pjesmi „Utjeha" (1851.): treba više motriti budućnost, nego li sadašnjost, koja nam i laska, da nas onda može nevjerno izdati, a u toj misli je već jedan zarodak treće, najviše faze Preradovićeve umjeće.

Ovo veliko pjesnikovo doba karakterišu pjesme o slavenskoj budućnosti, koje sastavljaju dragocjeni dio općene slavenske poezije XIX. stoljeća, to su: „Zvanje Slavjanstva" — „Slavjanski Dioskuri" i oda „Slavjanstvu". Preradovića sada označuje himničnost i dubljina odâ, razgranjeno filozofičko mišljenje i izrazivanje i sklonost k supranaturalizmu. K patriotičkoj poeziji prilaže jedinu dostojnu hrvatsku narodnu himnu „Bože živi", pjeva „Rodu o jeziku" i „Jezik roda moga", a inače su mu gotovo sve pjesme svezane s pojmom Boga, s pojmovima apstraktnih ideja i zagrobnoga života. Evo samo naslova: „Smrt" — „Nepojamnost Boga" — „Starac klesar" — „Zviezde" — „Ljubav" — „Suho drvo" — „Božji sud" — „Angjeo čuvar" — mrtvoj „Majci" — „Milim pokojnikom" — „Nikoli Zrinskome". „Dvadeseti svibanj" je pjesma na grobu Jelačića bana, kako je „Zmija" pjesma na grobu nesretne beduinske porodice, a „Mujezin" je cvijetak s groba Hadži Kerima. Ovo osobito pjesnikovo nagnuće k mrtvima, uvjetovano ne običnom romantičkom manirom, već samosvjesnim višim nazorima o svijetu i čovjeku, jedina je biljega Preradovićeva misticizma.

U erotici od g. 1851.—1872. ima tek mali ciklus „Pjesme sladogorke" i pjesma „Onoj", koja je više izrazom štovanja, nego li ljubavi spram žene. Kad se je pjesnikov duh krilio nad vječnom ljubavi pokrivenim najvišim ispetostima slavenske i religiozne misli, kad njegovu poeziju sastavljaju samo velika ganuća s dodirâ vaskolike zemlje i kozmosa, tada ko da u njega nema više sitnijih pobuda, što su prije stvarale njegovu knjigu erotike.

MINISTARSTVO KULTURE I UMJETNOSTI
CENTAR ZA KULTURNU INFORMATIKU
ZAGREB

II.

Kad bi nam dobar psiholog i literarni historičar napisao studiju o lirici, o ljubavi, uopće o elementu čuvstva u hrvatskoj književnosti u XIX. stoljeću, podao bi nam time najljepši prikaz našega razvoja i najnutarnije prednosti i mane našega stvaranja. Velikih samostalnih mislilaca nemamo. Naša dobra i zla, pozitivna i negativna strana odražava se najjače i najsamostalnije u čuvstvu.

U hrvatskoj se poeziji do danas, izim možda Kranjčevića, nije podigla refleksija do ekstremne visine, niti se je čuvstvo spustilo u ekstremne dubine. Istina, da se u tim najsilnijim drhtajima duše silno pati, ali mi vidimo, gdje i najjednostavnije društvene funkcije traže za svoj razvoj žrtve ljudskih života, a tako se i pravoj književnosti mora paliti na žrtvenicima čovječja krv. Ekstremima se ko gustim šikarjem i trnjem promiče ljudski um u svome razvoju i napretku. Naši pjesnici ne vole velikim duševnim ganućima, milija im je mirna misao i umirno čuvstvo, što je napokon znak neke slabašnosti. Preradović je ovom svojom sredinom u l j u b o v n o j l i r i c i tip našega čovjeka. Ni Preradovićeve religijozne i slavenske humanitarne misli ne smiju se smatrati osobito ekstremnima, one su u onome slavenskome milieu-u uz svoju veliku visinu posve umjerene, sve je ovdje promozgano, promišljeno i trijezno. Zato i Preradović nije ovdje mistik — misticizma ima samo u onome sklonuću k zagrobnome životu. U njega nema egzaltacije poljačkih pjesnika, a ona bijaše oznakom ekstremnosti i misticizma tadašnje slavenske književnosti, a iza toga zapremaše ovo mjesto nihilizam, filozofički anarhizam i nadčovještvo. Ova unutarnja oznaka Preradove poezije, koja osobito izbija u umirnom čuvstvu njegove erotike, prelazila je poslije u čitavu našu poeziju. Pjesnik ne utječe na svoje savremenike i na buduća pokoljenja samo formom, mislima i

gdjekojom frazom, već najvećma svojim unutarnjim biljegama, koje je njegovo doba prihvatilo, te od ovoga svako uzima ko od svoga, ne misleći na prvotno vrelo.

Preradovićev optimizam uzdržao je u njegovoj poeziji čuvstvo u sredini, pa mu erotika nalikuje mirnome jezercu, koje se može uzbibati tek na površini, na kojoj se osmješkuje bijeli lopoč, a do njega viri iz vode kao dražestan pendant nježna glava sirene ili vodene vile. Pjesnik je upravo mudar i razborit optimista, a optimistom je za to, jer mu duša vazda traži ravnovagu misli i čuvstva. Kad je sretan u ljubavi, tada misli, da je u visini neba nad zvijezdama, ali se obraća, tražeći života i u zdravoj i punoj prirodi, pa u njoj vidi svoja čuvstva. Kad ga zahvati tuga od ljubavi ili ga dirne njena mrtva ruka, onda se osjeća na zemlji, ali njenim čarima ne vjeruje; u zemlji bi se doduše njegova mrtva zakopana ljubav pretvorila u drago kamenje, u moru bi se prometnula u biserje, ali iz mora bi je sebični ljudi izvadili, iz zemlje bi je iskopali i rasprodali po svijetu. Zato, kako se ondje s neba osvrće na zemlju, tako se ovdje sa zemlje diže k nebu:

> A ti idi, nek te uzdisaji
> K nebu dignu, tamo zviezdom budi,
> Tamo meni žalostnomu sjaji,
> Tamo neće dostignut te ljudi!

Preradovićevo čuvstvo ne može dušu poplaviti, jer se nigda ne razlijeva, niti je može svladati silnom boli, jer on svoju tugu ne cjepka, ne analizira. Pjesnik ne bijaše dosta razdražljiv, osjetljiv, da postane velik erotičar; u čuvstvene mu se pobude uvijek upliću refleksije, pa ne može sa ljubovnih visina da siplje nježne, dirljive, čisto osjećajne erotičke pjesme. Kad se osjeća na zemlji, osjećaj mu je snažniji, ali pjesnik je prevelik idejalista, da razastre svoja ljubovna krila samo po cvijeću i trnju ovoga života. Njegova erotika zahvaća ovaj i drugi svijet, oboje idejalno, pa u njega nema ni trunka hedonizma u modernom značenju te riječi, bar u hrvatskim pjesmama ne, ali nema ni asketizma. U pjesmi „Djevojkina proljeća“ prikazao je sreću plodne ljubavi. U pjesmi „Krasno jutro“, kadno zemlja kadi miris spram neba, crta nam sreću mladenaca:

> Iz sna prvog iza prve sreće
> Probudjena dva srdašca vjerna
> Pogledaju iz ljubavi doma.

Kako njima ljubavlju se kreće
Sva priroda božja neizmjerna —
Krasna jutra, Bože, njima dvoma!

Ovo je pjesma iz g. 1848., kadno je pjesnik vijenčao svoju Pavicu u Dubrovniku, pa se jamačno proteže na taj dogadjaj.

Svoju ljubav stavlja pjesnik nad ovaj svijet, pa kad se njegovu srcu treba boriti sa svijetom, ulazi u elegičko raspoloženje, a iz duše mu vrcne i po koja pesimistička:

Oh mahni se svieta, mahni,
U bolesti šta ćeš vani?
Sviet boluje viek do vieka,
Ni sam za se nema lieka,
Kamo l' za bol rane tvoje . . .

Ljubav je na zemlji samo sjajna duga, što je kašto stvara nebesko sunce sa kišom naših suza . . . („Što je ljubav?"). Tek kad ljubav (t. j. skladno čuvstvo dvoje zamilovanih) dahne na prirodu i život, onda se stvara iz zemlje raj („Vila i Lada"), pjesnik si uz svoju milu snuje nebo „na tom svietu, paklu svojem" („Onoj!"); ljubav je blagotvorno proljetno sunce, koje uskrišava mladi život iz mrtvila prirode, diže metulja iz praha k nebesima, a gdje takove ljubavi nema, tamo se hvata pjesnikove duše neka melankolička tuga, koja ako i kašto nema u sebi nade u novi navrat pomladjujućega proljetnoga sunca, nije nigda (izim pjesme „Crni dan") podata takovom dinamikom, a da se ne bi moglo misliti, e ga pjesnik izvan pjesme ipak očekiva.

Ovaj optimizam, koji je izveden više iz pjesnikove energičke volje i njegovih filozofičkih nazora, nego li iz njegovoga faktičkoga duševnoga raspoloženja, uzrokom je, da se iz njega nije izvio dublji i veći erotičar. Što je u Preradovića većma preotimala maha transcedentalna filozofija, to je on bivao sve većim optimistom, a ljubovna se lirika sve očitije gubi i iščezava.

U našem je vulgarnom shvatanju čuvstvo i gorka suza ili bol sinonim, oboje se dapače poistovetuje i pojmovno prikriva, a ima bar za nas dosta istine u toj vulgarnoj psihologiji. Ljudska je narav od uvijek takova, da znade bolje izreći tugu, nego li radost; možda zato, što radosno čuvstvo ne može nigda biti tako spontano, veliko, kako može da bude teška i silna bol. Zato Spencer punim pravom nazivlje ugodnosti umjerenim čuvstvima, a neugodnosti i boli

čuvstvima ekstremnima. Nije ovako samo u govoru, već i naši spoljašnji znakovi i kretnje, kojima pokazujemo tugu ili radost, bogatije su za prvu, nego li za drugu, a što je za govor i za poeziju najvažnije, znakovi za bol jesu dublji, preosjećaniji, umjetničkiji. Kako mi oskudno i smiješno izrazujemo neobuzdana radosna čuvstva o pokladama, a ako nam od bola vrcne samo jedna suza, stvorili smo jači izraz od svega onoga: čuvstvo bola pravi utisak, koji potiče svaku dušu na stvaranje, čuvstvo radosti proživljava se i odlazi bez traga. Zato nam se suza od radosti pričinja gotovo profanacijom, nečim neprirodnim, hinjenim. Jedan je francuski kritičar rekao, ako bi se već mogao pjesniku zabraniti smijeh ili bol, to bi mu on zabranio samo prvo. Ako pjesnik nije stvorio kakav o s o b i t i g e n r e prpošnosti ili hedonizma, ne će moći bez bola postati pravim erotičarom. Optimiste se u ljubovnoj lirici obično nikako ne razvijaju, monotoni su, dapače veoma često najednoč posve propadnu, kako je u nas pao Harambašić i mnogi drugi, jer ne imadjahu više dosta motiva za svoje čuvstvo. U poeziji ovakih optimista pokazuje se neki tendencijozni značaj, koji priječi, da bi se i čuvstvo bola, s kojim se u životu svakako susreću, razvilo u pjesnikovoj duši samostalno i svestrano. Kad takav pjesnik i zabugari, vidi se, te je to samo nužni prijelaz, da će opet moći jače isticati utješljive i radosne motive. Pjesnik ne ljubi tugu, ne ljubi suzu i bol, a ipak o njoj pjeva. Ovo je slaba strana i Preradovićeve erotike — ali samo erotike, a to moramo osobito požaliti, jer je njemu prirodjenija bol, nego li radost: optimistička tendencijoznost, pojačana filozofičkim, slavenofilskim i humanim nazorima i okolinom, koja nije voljela plaču, otimala nam pjesnika iz poezije bola, nudjala ga svjetlijim i višim motivima i tako je mnoga krasna ljubovna pjesma ostala neizrečena na njegovim ustima . . . Najslabije su mu ljubovne pjesme, u kojima ima najviše radosna čuvstva, na pr. „Veseo danak". Od ovih su bolje, u kojima prevladava prpošnost („Pjesme sladogorke" — „Djevojkina proljeća" — „Primorske pjesmice"), a najbolje su elegičke pjesme, koje se odlikuju uvijek jakom idejom, umjetničkom gradacijom čuvstva i snažnom pointom. Uz „Mrtvu ljubav", kako se na pr. silno prima srca mala pjesmica „Pitanje" (1850.). Motiv „Mrtve ljubavi" je elegičan i tako lijep, da je pjesniku morao jače omiljeti. To je jedina ljubovna pjesma, gdje Preradović voli svoju bol, gdje bi život dao za nju i sav se u njoj gubi — zato je to najbolja njegova erotička pjesma. Motiv pjesme „Crni dan" (1849.) je posve pesimističan, ali pjesnik se

s grozom od njega odvraća. Veli, da su mu svi dani bijeli, jasni, prozračni, samo ovaj jedan je crn:

Ti si jedin sličan crnoj stieni,
Kroz te miso nemože prodrieti,
Kod tebe se svaka okameni.

Ova je pjesma napisata iza neke u istinu velike nesreće pjesnikove, možda u obiteljskom životu, no Preradović ne može više reći, nego da tu krv stine, misao se ukočuje. Tu, gdje Preradovićeva misao ne može dalje prodrijeti, ovdje tek Henrik Heine i Lenau počimaju misliti, kidajući za Prerada pretvrdo velo, kopkajući nervoznim prstima po onoj tuzi, otvarajući vrela velikoga ćućenja, duboke i nedostižive lirike . . .

III.

Slavenski preporodni velikani: Mickiewicz, Krasinjski, Homjakov, Kollár i ostali, sagradiše u početku XIX. stoljeća ponajviše na osnovi zapadnoevropskih filozofičkih struja, pod utjecanjem hegelianizma i historiozofičkih misli Herderovih, a prema svojim narodnim čežnjama i potrebama, neko osobito naziranje o svijetu i o čovječanstvu, koje je napokon steklo posve slavenski karakter i postade osnovom tadašnje slavenske knjige. Ove slavenske ideje dojmiše se i naših preporoditelja, jer nijesmo nigda stajali tako blizu slavenskoga svijeta ko u epoci ilirizma, no to je ipak ovdje ondje tek nabačena po koja takova misao. Samo u Preradovićevoj poeziji izbijaju ove ideje tolikom snagom i u takom opsegu, da ih možemo analizirati kao cjelinu i prikazati, kako su se one odrazile u hrvatskoj duši. Da ne bude Preradovića, odromonilo bi pokraj nas čarobno vrelo tadašnjega slavenskoga života, kako je već mnogo toga kraj nas odromonilo, a da ne bismo čuli ni njegov šum, ni sladjani mrmor, što navještaše velike dane budućnosti. Samo Preradovićeva poezija diže naš narodni preporod na čitavu visinu slavenskoga preporoda.

Preradovićeva je pjesnička vjera vjerom ljubavi, čuvstva, srca. Kad njegova molitva sva čuvstva skupi samo višnjem Bogu, tada božjom slikom preda nj stupa — ona . . . (Jedinica; 1844.). Ova vjera nije ni dogmatizovana, ni spekulativna, ni Feuerbachovsko obožavanje svoga duha, samoga sebe; ona je slobodna, posve subjektivna pjesnička kršćanska filozofija. Već u pjesmi „San“ (1845.) odredjuje značenje i vrijednost ljubavi s etičkoga gledišta Svijet mu je uzburkano more za najgrdnije oluje, žiće mu slapcata plav, što će sad nà potonuti — ali dvije zvijezde, njene oči ga spašavaju: more stoji zablenuto, tmine se rasprše, a pjesnik se. dohvaća kopna. Oda „Ljubav“ potječe istom iz g. 1863., ali ona je

svojim mislima mnogo starija, te se iz nje, ma da je inače nevelike umjetničke vrijednosti, izvija sva Preradovićeva poezija. Ljubav je toplina životvornih zraka, ona je prvi uzrok svega, što se radja. Da je na zemlji ne bude, ne bi na njoj ni svijeta bilo; ona je starogrčki Eros, koji je stvorio čitav svijet. Ljubav nam zemlju, „tu tvrdjahnu zibku", pretvara u meku ljuljačku. Ona nas časti, dvori, poji i hrani, a na žalost — kašto i zasiti. Za bol ljubavi nema lijeka, ali ona imade za razvoj i život ljudstva veliko značenje, jer svoj melem stavlja: „Na sve rane, što ih sviet imade". Ljubav je balzam našega bola, ali njena sila seže još dalje: to je ljubav spram domovine i čovječanstva. Kako Preradović diže ljubav u visine k nebu, tako i njenu realizaciju na zemlji vidi tek u dalekoj, ali sigurnoj budućnosti, kad na zemlji zavlada carstvo božje, kad ne bude mržnje, zavisti, zlobe; čitavo će čovječanstvo živjeti u ljubavi i miru — „topova više ne će biti", pa kad ovo nadodje, to će biti najljepša pjesma ljubavi . . . A sada se redaju nove misli, u novim pjesmama, a idejno se vežu s odom „Ljubav". Nebo ne provodi samo ovo upriličivanje ljudstva k liku božjemu, već je našlo i na zemlji svoga zastupnika u Slavenstvu. Bog je nadario različite narode (Zvanje Slavjanstva, 1860.), koga oštroumljem, koga mudrošću, koga jakošću, blagošću ili nježnošću: „A slavjanskom uz sve oto — Dade još i ljubav svoju . . ." Ova božanska ljubav, koja se izlijeva iz ove pjesme, a provejava otslije čitavu njegovu poeziju, ona je bitna i specifička oznaka tadašnje slavenske književnosti i ona podaje Preradovićevoj tvorbi široki, savremeni slavenski značaj. Onu akciju, što ju je u malenim prošlim epokama čovječanskoga razvitka stvaralo i provodilo oštroumlje ili surova jakost, u buduće, u velikoj slavenskoj epoki zamijeniti će velebna akcija slavenske božanske ljubavi. Bog govori slavenskom rodu:

Oštroumlje kad se smuti,
Mudrost kada precieni se,
Jakost kada razdivlja se,
Blagost kada raspusti se,
Nježnost kada razmazi se:
Ti osviesti, ti razbistri,
Ti ukroti, ti ublaži,
Ti okriepi, ti uznesi,
Ti mi spasi sviet na zemlji!

Ove već misli odredjuju Preradoviću časno mjesto u idejnome svijetu tadašnjih slavenskih pjesnika, a take misli nijesu bile

plodom bolesnih sanja, već potrebom vremena, nužnim preludijem u činu velikoga duševnog i političkoga budjenja, pa se one javiše i u književnostima drugih naroda. Fichte u svojim „Govorima njemačkome narodu" podaje nacrt reforme svijeta, pa ističe, da duševni preporod treba da izadje iz njemačkoga naroda: „medju svima narodima — veli — vi ste onim, u kome se je pokazao najizrazitijim zarodak ljudske savršenosti".

Rusko slavenofilstvo nije proživljeno u narodu, nije u njemu našlo nikakova odziva, jer narod bijaše bez ikake kulture i jer slavenofilstvo nije imalo svoga velikoga pjesnika popularizatora, već se je razvijalo poglavito u filozofiji i politici. Navještivanje plemenite doživotne borbe pojedinaca čitavome društvu, koje bijaše prirodnije u Rusiji nego li igdje u Evropi, spajalo je ruske pjesnike sa Byronom i ova je borba iscrpila sve njihove sile, te se ne upuštahu u teorije slavenofilstva. Bajronovac Puškin veoma je kratko i komotno riješio slavenofilsko pitanje, napisavši, da će se svi slavenski narodi sliti u veliko rusko more. U filozofiji i politici dakle usredočivahu se razvijenije teorije i čežnje pojedinaca, koje se onda polako pretvarahu u panrusizam. Napokon su i Nijemci i velika čest Slavena vidjeli sanjarenu golemost i snagu slavenske budućnosti u Rusiji, pa kako da to oni sami ne bi bili zamijetili? — U Srbiji proveo se narodni preporod sabljom demeškinjom, vitim kopljem i ljutijem handžarom; s nestašice šire zapadno-evropske prosvjete ne bijaše ovdje tadašnjih slavenskih humanih idejala, koji posvećivahu novi život Hrvata, Čeha, Poljaka i Rusa, a s te jednostranosti narodnoga preporoda, s nestašice unutarnje prosvjetne strane svakoga preporoda, morao se je srpski nacijonalizam u našim južnim prilikama razviti izravno u pansrbizam, što još uvijek radja za Hrvate i Srbe kobnim posljedicama. Dositije Obradović prerano je umro za svoj narod, a Vuku nedostajaše filozofička naobrazba i shvatanje idejalnoga Slavenstva. Zato bijaše protivnikom ilirske ideje. Nije mogao da bude altruista, kakovima su bili naši preporoditelji. Kad ilirska ideja najljepše cvatijaše, piše o Vuku Naum Mallin (23. ožujka, 1839.) iz Beča Stanku Vrazu: „G. Dr. V. samo za svoju granu ilirah siri, i kao od tuda rodjene gleda, on jest Serb, i njegova najveća želja jest sve Ilire poserbiti, koje smo se ovdi osvedočili, gdi jest jednoga Dubrovchana na taj krivi i nevaljani put hotio navesti . . ." Zanimljivo pismo nalazi se medju netiskanom Vrazovom ostavštinom u zagr. sveuč. biblioteci. — Češka nije u doba preporoda mogla roditi velikoga pjesnika,

SVEUČILIŠNA KNJIŽNICA DRŽ. II.

jer češki narod, a još većma njegova inteligencija, nemaše u početku budjenja jače individualne samosvjesti. Ta ne dugo pred tim, stari Dobrovsky, ex-jezuita, slobodni zidar i otac slavistike, nije htio pisati češki, već upotrebljavaše samo njemački i latinski jezik, misleći, da će češki narod u kratko vrijeme utonuti u silnome Nijemstvu. Slavenske ideje u pjesničkoj formi glasaše ovdje panslavista Jan Kollár, koji se je umah pročuo po čitavom Slavenstvu. Preradović naučio je već u vojničkoj školi češki jezik, koji bijaše obvezatan, pa kad je poslije odlučio poslati hrvatskim pjesnikom, jamačno mu je prva lektira iz slavenske književnosti bila proslavljena i razvikana „Slávy Dcera". No Kollárove i Preradovićeve se misli o Slavenstvu već u prvome početku znatno razilaze, a poslije g. 1860. pogotovo, te bismo tek u Preradovićevu sklonuću k tvrdoj alegoriji u prvom i u drugom razdoblju njegove tvorbe mogli nazrijevati neki daleki utjecaj Kollárove poezije. Češki pjesnik propovijeda slavenske humane idejale upravo tvrdo na osnovi njemačke filozofije, tako te naučni ispitivač ne nalazi u njemu ništa njegova; u njegovoj poeziji nema ni intimnoga proživljavanja tih ideja i zato je ne može izricati s višim pjesničkim osjećajima. Najjača biljega slavenskoga romanticizma bio je silni individualizam, a ovoga nema nikako u Kollára, dok je on u Prerada ipak očit: prilike ga prigušuju, ali on se ipak izvlači, diže, izbija. Kollárova je poezija sistematično i veoma trijezno promišljena, nije svjetli izraz pjesničkoga raspoloženja, ideje mu izlaze iz naučene filozofije, a u Preradovića izlaze ideje iz raspoloženja, iz srca, iz ove božanske ljubavi i onda mu stvaraju njegovu subjektivnu pjesničku filozofiju. Ovaj momenat odvodi nam našega pjesnika od Kollára, a dovodi ga u kolo poljskih mesijanista. Radi velike razvijenosti osjećaja, veoma raznježene fantazije i vizionarstva poljskih pjesnika, a silne tvrdoće u Kollára, možemo reći, da je Preradović negdje po srijedi svojom laganom fantazijom, ne presmjelom vizijom i nužnom refleksijom, ali se u svome razvoju sve većma u svemu približava poljskoj poeziji.

Preradović imade kao pjesnik-mislioc vrlina, kakovih nema tada ni jedan slavenski pjesnik ni mislioc. U njegovoj poeziji, kad je podiže na viši slavenski niveau, ne opaža se ni trunka narodne sebičnosti, ni političke tendencijoznosti, a ova je tendencijoznost i sebičnost glavni biljeg tadašnje slavenske misli. Kollár oslanja budućnost svoga naroda o „silné dubisko" — o Rusiju, pa ako se

e poslije umni Havliček izrugao Kollárovim slavenskim bogovima, što ih je kojekuda iskopao i prikazao realno stanje u Rusiji, potonji se naraštaji ipak volješe vraćati u tome k malenome pjesniku, nego li k velikome političaru. Poljski mesijaniste čvrsto vjeruju, da će samo najkatoličkija Poljska preporoditi čovječanstvo, a ruski slavenofili vjeruju u konačnu pobjedu istočne kulture i pravoslavlja. Preradović je ovdje kao baštinik altruizma ilirske ideje iznio medju slavenskim pjesnicima i misliocima većom čistoćom i bezpristranošću svojih idejala prvenstvo. Da smo mi imali slavenske olimpijske igre, Preradović bi prvi dobio lovor-vijenac, glasnici bi razglašivali najprvo njegovo veliko ime i sva bi mu slavenska plemena klicala u čast i u slavu. Ilirizam je najetečnija i moralno najjača, najaltruističnija ideja u općenom slavenskom preporodu, a još je tim veća, što nije izašla iz kakove osobite humane naobrazbe, već iz jednostavnih dobrih srdaca i spoljašnjih narodnih prilika. U nas na jugu bijaše sitni plemenski individualizam silno razvijen i ostao je do danas, pa eto kako na pr. Stanko Vraz svjedoči za ilirsku ideju: odriče se svoga narodnoga jezika, shvaćajući narod kao ilirsko pleme, a svoj jezik kao ilirski dijalekat, radi u velikoj narodnoj cijelosti za cijelost. Ono, što je Vraz prema ilirskoj ideji, to je Preradović prema slavenskoj: najdjevičanskiji, najčišći njezin pjesnik i svećenik. U svim konsekvencama slavenske misli on je bezpristran i dosljedan principu pravednosti i u nevidovnoj daljini služi u najčišćem ruhu poezije idejalu slavenske budućnosti. U toj budućnosti, gdje bude carstvo božje, carstvo ljubavi svijetom vladalo, tu a priori nestaje svake politike, a to je samo naš pjesnik u svojoj umjetničkoj tvorbi proveo, dok se je u Rusiji vjerovalo u carstvo božje sa ruskim carem na čelu. Zato veoma lijepo veli profesor Zdziechowski, da je Preradović u odi „Slavjanstvu" raspustio uzde mesijanizmu — „ali u najplemenitijem značenju te riječi, sjedinio je najme svoje nagnuće slavensko-mesijanističko s tako dubokom religijnom misli, s tako umnim i plemenitim preosjećanjem tražbina pravednosti u medjunarodnim odnošajima, te je ova pjesma prestizala uzvišenošću sve druge, što ih je slavenska ideja do danas nadahnula". (Odrodzenie Chorwacyi, str. 193.).

Preradovićeva vjera u Slavenstvo bazira najprije na sadašnjosti, a kad mu se ona iznevjeri, podaje se potpuno vizijama daleke budućnosti; ova vjera prolazi kroz najčišće sanje i postaje silnom, nepokolebivom. Pjesnik vidi i raduje ga silan napredak Čeha. Iza posvemašnjega mrtvila u najkraće doba namaknuše mu prvi budioci

Kollár, Šafařik i Palacky sa mladjom generacijom čitavu kulturu i potpuno preporodiše sav narod. Tradicije kulturne bijahu take, te se je najviše učinilo na polju nauke. Ovu naprednu češku crtu slavi Preradović već g. 1845. u pjesmi: „Pčele slavjanske“:

Krepki puče! tvog života ljeta
Bez djetinstva knjige nazivaju,
Jer si odmah Krokom koračio,
Koga stope sad se još poznaju.
Od to doba krok je tebi mio,
Od to doba viek si dva koraka,
Dočim drugi jedan, ti kročio ...

G. 1850. raduje se, što su i Rusini uskrsnuli, jedna se grana opet ozelenila, a prostora ima za sve Slavene na prsima njihove majke...

S vami o stup jedan
Čvršće nam je stanje.

Preradović nije odobravao izolacije, u koju staviše poljski pjesnici svoj narod, jer ma da je ona bila prirodna, narod se je ipak radi toga morao često boriti protiv interesa ostalih manjih slavenskih narodnosti. Poljaci su g. 1848. sudjelovali u madžarskoj borbi za slobodu i tako su vojevali u madžarskim redovima protiv Hrvata Naš pjesnik medjusobne ljubavi pita:

Zašto stranputice
Tražite stazice?
Zašto usporedno,
Dobro ili biedno,
S nama nestupate,
Ruke nam nedate?

No veoma je vjerojatno i tumačenje prof. Šrepela. On misli, da naš pjesnik kori Poljake stoga, što su „bili pristali za absolutizmom na zator narodnosti u Austriji“. Poljska se je politika faktično kretala izmedju dva ekstrema: najočajnije revolucije i najpodlijeg robovanja i servilizma prema tudjoj vladi.

Preradovićev odnošaj prema ruskom slavenofilstvu nekako je zagonetan. Onu mržnju i prezir zapadne kulture moramo svakako odbiti na utjecaj slavenofila, jer se zapadu suprotstavlja i u njega istok, ali pjesnik nije nigdje nikakovim spoljašnjim znakom pokazao, da su mu oni poznati. Ni popis njegove biblioteke nije nam poznat, da bismo mogli ustanoviti pjesnikovo rusko štivo, jer je poslije

njegove smrti porodica bila prisiljena da iz nužde rasproda knjige iz biblioteke. Preradović nije preveo s ruskoga ni jedne pjesme. Kad je u „Zori dalmatinskoj“ (1844.) štampao svoje „Žalostinke“, upotrebljava mjesto oblika „nadama“ — „nadeždama“, no tu rusku riječ upotrebljavao je i Vuk, dapače i u zbirci svojih narodnih pjesama (I. str. 441.). Na ovo i na slična pitanja mogao bi baciti svjetlo samo koji životopisac i prijatelj pjesnikov — na ovo pleme ilirsko već izumire, a Trnski nam je iznio ponajviše stvari, koje imadu posve neznatnu vrijednost za poznavanje Preradovićeve poezije; bio je uopće suviše škrt i oprezan, a pjesnikova slika bez savršena životopisa ne će biti nigda jasna.

Svoje antipatije prema zapadnoj kulturi prikazao je pjesnik najprije u „Kraljeviću Marku“, a onda u pjesmi „Na Grobniku“ (1851.). U pomenutoj drami pokvarenoj zapadnoj, možemo reći njemačkoj kulturi, suprotstavlja narodnu, a u pjesmi „Na Grobniku“ istočnu:

Zapad gine, trune, kunja,
Život mu je loš,
A iztoku sto je munja
U životu još.

U izvedbi svoje ideje u „Kraljeviću Marku“, Preradović nije filozof jer ju je prerano napisao, a baš filozofom bi morao da bude, jer tu tako prostu i jednostavnu ideju razviše u XIX. stoljeću samo najoriginalniji filozofski umovi. Naš pjesnik bijaše odviše obuzet narodnom idejom i gospodarstvenim blagostanjem naroda, a da bi mogao poput Rousseau-a sanjariti o neokaljanome srcu na krilu čiste, prvotne prirode i vidjeti u njemu budućnost čitavoga čovječanstva. Ne bijaše Preradović ni otvoren revolucionarac, da poput Tolstoja ruši svu modernu civilizaciju i da bude velik i originalan reakcijonarac. A ne spajaše tako usko ljudski život sa umjetnošću, da bi mogao tu ideju estetički tako originalno razviti kao Ruskin — politički ekonom i estetičar, jedno u drugome, koji takodjer pjeva apoteozu plugu i čistoj prirodi, netaknutoj rukom tvorničara. Preradović ne zabacuje posve stoljetno kulturno naprezanje i stečevine zapada. S pominje zapadnu „učenost zlu“, ona nam je okužila um i srce, veli: „oduka budi nam s tog sadanje nauke cilj“, no ima na zapadu i dobrih tekovina, ali one nemaju dosta životne snage, slavenska ljubav treba da im podade života:

Od istočne planut striele
Zapadni će trud.

KNJIŽNICA DRŽ. II. ŽENSKE MALNE ... ZAGREB

Preradovićevi nazori o istoku su nejasni, neizradjeni, nerazvinuti. Možda mu je istok simpatičan, jer mu se prikazivaše kao vječna mladost. Istok još nije imao kulture, pa je pjesnik možda mislio, da će na istoku moći narodi nesprečavano razvijati svoje sposobnosti i osobitosti, pa da tako stvore svoje narodne kulture. No jedna mu je ljaga na istoku — muslimanstvo, koje je dugo silom sprečavalo razvitak tijeh naroda i zato će se Jugoslavija („Kraljević Marko") na istoku posvetiti, ali i — osvetiti.

Upravo je čudnovato, da Preradović, koji je tako isticao istočnu kulturnu misiju, a kudio Zapad (ma da pred istu pjesmu stavlja moto iz Goethea), koji bijaše pod znatnim dojmom ruskoga slavenofilstva, koji bijaše napokon pravoslavne vjere, a tek poslije nedragovoljno pokatoličen protivnik katolicizma, da on samo na jednome mjestu spominje Rusiju, ali bez ikakova epiteta, ne odredjujući joj nikakovo osobito mjesto ili osobito prosvjetno značenje medju Slavenima. Preradović pozdravlja Rusine, prekorava i brine se za udes Poljaka, slavi Čehe s napretka, prevodi s češkoga i poljskoga, pjeva elegiju u smrt Kollára, a o golemoj Rusiji, u kojoj su češki, a i naši preporoditelji rado gledali svoju budućnost i oslon, o tom „sjevernom kolosu" mramorkome šuti: Rusija je u njegovoj poeziji — osobito kad se ona uzdigla nad realnu sadašnjost — jednaka najuzanijoj slavenskoj zemljici, jer se slavenska budućnost ne osniva na političkoj moći, ni na brojnoj veličini, već na snazi božanske ljubavi. I ova tako ugodna crta idejalnoga shvatanja opet nam gradi Preradovićeve nazore i sanje najčišćima i logično najkonsekventnijima u slavenskoj preporodnoj poeziji.

Kad se je Preradović posvema otkinuo i od sadašnjosti, njegove se misli ne mijenjaju, već postaju sve poetičnijima, predosjećanje slavenske budućnosti postaje sve idejalnijom, gigantskijom osnovnom biljegom njegove poezije. U ni jednoj pjesmi nema Preradović tako svečanu, gigantsku pozu, tako snažnu dikciju, tako himnički i triumfatorski ton, ko u svojoj najljepšoj odi „Slavjanstvu" (1865.). Pjesnik, koji je umio i u kratkom metru zbijeno izricati najdublje misli, ovdje se prvi put laća širokoga heksametra, protiv koga je nekoč pisao, jer mu duša trepće najširim valovima po velikom moru Slavenstva. Poslije je još samo jednoč upotrebio heksametar i to u pjesmi „Spomenik Jelačića bana (1867.), koja je pjesma za Hrvatstvo ono, što je pomenuta oda za Slavenstvo, kako je to lijepo istaknuo prof. Šrepel.

Pjesnik se pita: gdje su mi gusle prema tebi jake, svesilno

Slavenstvo, da mi ne puknu, kad mi duša, usplamtiv munjom tvoga žara, stane po njima grmljeti? Htio bi da isprede žice od zlata sunčanih zraka, da ih prepne od brijega do brijega, preko sinjega mora, a gudalo da mu je duga. Ovako će moći dostojno pjevati. Tudjinac se nehotice divi veličini Slavenstva i dršće, jer mu pravedna savjest mjeri prema ovoj veličini osvetu za silne grijehe, što ih je na njemu počinio. Tudjinac brodjaše gusarski Slavenstvom, stijeg mu bijaše zastava krsta, prosvjeta samo izlično svjetlo, da se dočepa cilja, a nebo je plakalo, gledeći:

Lik si najsličniji tad na zemlji, kako u božje
Ime bezbožnost ga trla opaka, i porad
Krsta kako na krst razapinjala narod najblaži,
Najpobožniji na svietu.

No Slavenstvo se nije osvećivalo. Ono je vratilo tudjinstvu zajam svojom krvlju, lilo jê za tudjinstvo ko Krist za tudje grijehe, za čovječanstvo, boreći se s azijskom divljadi, štono je prijetila mrakom utrnuti ono malo sutonske luči, što tinjaše na zapadnu svijetu. Slavenstvo je tako shvatilo svoju veličinu, svoju duševnu supremaciju, koja i ne treba težiti na osvetu, već je dorasla „zvanja na zemlji najvećeg":

. . . jednom dohvaćaš sa zapada rukom
Zviezde prosvjete, drugom siplješ ih po tamnom
Iztoku; al to dika ti nije jedina . . .

Tvorac raspisa zvijezdama po neizmjernom prostoru neba zakon ljubavi, dadne je Slavenstvu i u njima je ona njegova namjesnica. Ona:

Mekša i gladi, miri, kroti i pitomi,
Blaži, plemeni, sveti, uprilićuje Bogu
Sve božje na svietu — tebe odabra, ovlasti
U ljudskom pokoljenju na zemlji biti junakom,
Njojzi ljubimcem.

U ovoj borbi Slavenstva sa tudjinstvom, koja nalikuje borbi neba i pakla, ucjepljene su i zdravlju Slavenstva neke oznake i bolesti ovoga pakla. No taj „ustroj na zemlji nebesni" mora pobjediti, sad su Slaveni složni, Slavenstvo je idejom jedno, a apoteoza vremena je ova:

. . . Već ti Krkonoše, Triglav, Tatra, Balkan i
Ural i Velebit plamte novimi Horébi
Duha božjeg opet govorećeg; već ti se Vuga,

Visla i Dunav, Vutava, Sava i Drava novimi
Sjaju Jordani, gdje se krste novorodjene misli
Vieka novoga.

Doskora će doći na zemlju „carstvo božje“ — što se jače uspinje pjesnikova duša, to mu se ono pričinja bližim — sva će srca plamtiti onom božanskom ljubavi, sva širna slavenska polja biti će ognjištem, svakolika slavenska srca gorivom ljubavi. Sav će se svijet zapanjiti i diviti se:

Gledat i gledat dok mu se struji zabliešten nepoda,
S njim se u jedno ljubavi carstvo nesteče, u ono
Carstvo, koje na zemlji božjim knjige proriču.

Religijozne veze izmedju slavenskoga zvanja i evandjeoski slobodno shvaćenoga kršćanstva tvore glavni motiv Preradovićeve poezije u najvećoj njenoj fazi. Ovaj je motiv još jači u poeziji poljačkih mesijanista, ali ga pokreće čisti katolicizam. Protestantski Kollár, potomak „češke braće“, našljedovao je svojim slavenskim rajem, paklom i čistilištem kršćanskoga Danta, ali u njegovu spjevu „Slávy Dcera“ ne javlja se ipak nikakovo jače vjersko čuvstvo. Preradoviću i poljskim pjesnicima je božanska ljubav izvor njihovih nazora, a Kolláru je ona njihov rezultat.

Kako je Dante u svojoj veličajnoj viziji „Božanstvenoj komediji“ prikazao sve težnje i sve misli srednjega vijeka na prelazu u renesansu, te je ona postala najboljim izvorom za studij onoga doba, tako su oblici vizije i alegorije prevladali i u slavenskoj poeziji u doba preporoda, što nije ništa drugo, već traženje nekoga višeg izraza za nove pojmove, te bismo u ovim oblicima mogli najpouzdanije proučavati karakter, misli i raspoloženje pojedinih slavenskih naroda i njihovih pjesnika. Dosta je teško točno odrediti razliku izmedju alegorije i vizije, a ovdje je ova razlika važna. Alegorija crta apstraktne pojmove u konkretnima, apstraktna bića u zemaljskim, kakav je na pr. Preradovićev „Starac klesar“. U viziji ostavlja pjesnik apstraktna bića i misli apstraktnima, dapače i konkretne umije učiniti apstraktnima, umije sve podati u nekoj nebesnoj magli, iz koje prši dah poezije. Maleni su pjesnici u doba romanticizma obično alegoričari, veliki vole vizijama. Romanticizam je tvorevina kršćanstva, a najznačajnija mu je forma vizija, dok je alegoriju stvorio klasički duh, te se ona posve odbija od svih osnovnih biljega romanticizma i zato romantička alegorija krije u sebi pojmovnu i estetičku kontradikciju.

Kollár je tip pjesnika alegoričara — njegova čitava „Slávy Dcera“ samo je jedna alegorija. Pjesnik nam doduše pretstavlja slavensko nebo i legije nebesnika, ali sve to tako hladno, prozaički, zemaljski, te je dobro rekao jedan češki kritičar, da je sva sreća, što Kollárova neba nema, jer u njemu je tako dosadno, te bi svi nebesnici iz njega pobjegli. Kollár je u poeziji historičar i arheolog. On traži u njemačkim zemljama tragove nekadašnjih slavenskih krajeva, plače nad tim zaboravljenim grobovima Slavenstva — to je njegova temeljna nota, a ne može još da ističe pozitivnu, savremenu veličinu i jakost Slavena. Ovaj sentimentalni romanticizam, koji je veoma nemoćan odraz Byronovih (Kollár ga inače ipak nije volio) jeremijada nad propalom grčkom i rimskom kulturom, pojavio se i u nas; ima mu tragova u Vraza, a još većma u Kukuljevićevim „Slavjankama“, što su ispjevane pod utjecanjem „Djulabija“. Kolláru su faktično pojmovi sadašnjosti i budućnosti Slavena podredjeni njihovoj prošlosti, a prošlost je nešto posve odredjena, zaoblena, a iz ovoga ne će lako nastati pjesnička vizija: već obično alegorija. Poljski pjesnici, koji su na narodnu prošlost i sadašnjost gledali samo kroz zlatnu božju maglu budućnosti, gotovo ne poznaju alegorije, svaka misao i svaki njihov osjećaj ima u sebi nešto vizionarskoga.

Preradović voli iznajprije izrazitu alegoriju, možda i pod utjecanjem Kollára, ali njega okružuje puno sretnije doba. On čežnjama i zahtjevima svojih alegorija već potpuno vjeruje, jer one ne pripadaju prošlosti, već sadašnjosti, on u njima jednostavno zaustavlja fakta i život savremenosti. Prošlosti u Prerada gotovo nema, ili ako je ima, to je ona samo nužna umjetnička pozadina. „Vilin san“ nos, sasvim drugi karakter od Kollárovih alegorija: ma da je u njoj prikazan pjesnikov san, ona je vedra, posve jasna, to je san na javi, san sa otvorenim očima. Preradović pripada onome vremenu, kadno je naša vila već bila otišla u pohode svojoj majci, vili slavenskoj na slavensku goru, i kad joj je majka mogla reći, da već i

sretni danak dodje,
Da te vidi brižna majka tvoja;
Mila kćerko, dobro da ti prodje
Smrtni sanak sred tužna pokoja,
Dobro da si djecu probudila . . .

I Preradović pokazuje grobnice, ali one pripadaju davnoj prošlosti. Slavenska vila govori našoj:

Ovo su ti snesene grobnice
Zatočnika naših neumrlih!
Al okren'mo sad od ovud lice;
Kakva korist, da ono gledamo,
Što je palo u vječne tamnice,
Što se nikad povratit ovamo
Već nemože? — i znaš, da je bolje —
Više bi nas razcvielilo samo.

Preradoviću je san čista tvorevina nesapete duše, a nikako ne vara onaj san — „koj sva srca za istinu drže“, a takav je ovaj „Vilin san“.

U pomenutim stihovima vidimo, kako se Preradović odlučno protivi Kollárovu sentimentalizmu, koji izlazi nekako iz suviše materijalnoga shvatanja prošlosti. Preradović sa poljskim pjesnicima shvaća prošlost dublje, duševnije; nemaju za budućnost slavensku vrijednosti grobovi i gradine, već samo duh njihov. Narod treba da si gradi budućnost i na štovanju mrtvih, ali ovo štovanje mora biti duboko, nematerijalno. Lijepo je pjesnik razvinuo ovu misao u pjesmi „Slavjanski Dioskuri“ (1863.), gdje veli prigodom njihove tisućgodišnjice, da će njihovoj slavi naša slava doličiti tek kad se duh ljudski toliko oplemeni, da će mu ostati sredstvo izvanjske sjajnosti jošte samo u spomeni:

Al dok bude godilo nam umu
(A godit će jošte dugo, dugo)
Sreću tražit u zemaljskom šumu,
A pomiso na življenje drugo
Preko groba umaljalo nju mu:
Dotle bit će svetim ljudem slava
Više manje svečana zabava.

Pjesnik radi toga vjeruje, da u nama živi i usavršuje se sve, što je prošlost učinila za napredak slavenske duše, duh prošlosti nosimo u svome duhu, jer ovaj ga prikriva, pa moramo sada raditi samo iz sebe, jer u nama je sve: sadašnjost, prošlost i budućnost. Jadi i nevolje, s kojima je prošlost štogod postigla ili se pokopala eo ipso ne mogu utjecati kao takove na sadašnjost i budućnost. Dobro, da pjesnika nije privukla narodna prošlost, jer ona bi ga mogla zadržavati možda i kroz čitav život, već ga privuče isprva dosta ružičasta sadašnjost, koju je svojim filozofičkim mislima podržavao u svojoj poeziji sve do g. 1851. kao glavno uporište, no sadašnjost je vrlo promjenljiva, pa kad je postala gorka,

okrenuo je pjesnik i njoj ledja: počeo je mesijanski vjerovati samo u budućnost i sad u njega iščezava alegorija, a javlja se vizija, Pjesnik jednostavno vjeruje, da je Bog posvetio Slavene, a savremeni uvjeti su takovi, da se ova božanska ljubav, što je kroz stoljeća tiho plamsala u slavenskoj historiji, mora razbuktjeti silnijem požarom, mora stupiti u akciju za napredak i za budućnost čitavoga čovječanstva, jer su prvi umnici svijeta priznali, da se mudrost precijenila, a jakost razdivljala. Ova apostazija, što ju Mickiewicz nazivlje odjeljivanjem svih interesa, svih nastojanja prošlosti i egoizma protiv misli, koja nosi budućnost, karakteriše Prerada i mesijaniste, samo što je njihova poezija izraz preduboke vjere i pregoleme bolne čežnje, a Preradovićeva je vjera duboka, ali nije bolna, a s toga mu je i čežnja velika i mirna.

IV.

God. 1840. podigla je francuska vlada, jamačno utjecajem kneza Adama Czartoryskoga, kome je i naš Medo Pucić ispjevao jednu pjesmu, u pariškom „Collége de France“ stolicu za slavensku literaturu, a prvi profesor bijaše Adam Mickiewicz. Iza toga podigoše Nijemci stolicu za slavistiku u Berlinu, pa Austrija u Beču, gdje na nju sijeda prvi Jan Kollár. Najviše imaše značenja pariška stolica i to ne samo s velike sile duševne, već i sa slobode, kojom se je mogao i umio služiti veliki pjesnik, pa napokon i s političkih intencija, koje su navele Francuze na misao, da čuju u „srcu svijeta“ dah gorostasnoga slavenskoga duha. Na naše patriote i književnike učinila su ova predavanja jaki utisak, premda bijahu u nas poznata ponajviše iz novinskih referata i po njemačkome prijevodu. Ali ima dokaza, da su oni umah iz početka pomno pratili rad Mickiewiczev, u koji su fanatici stavljali neobično velike nade. Mickiewiczu neprestano stižu pisma sa svih slavenskih strana. G. 1841. 14. prosinca rekao je predavač svojim slušačima ovo: „Najskromniji, Slaveni nadunavski, iz nizine Ilirije i Ugarske, pošilju mi nepravedna spočitavanja, kao da sam na njih zaboravio, dok me medjutim samo započeti h r o n o l o g i č k i način prisiljava, da historiju njihove literature odložim na konac“. (Wykłady o liter. słow., III. 6.) Očito je, da smo mi taj narod, o kome se ovdje govori, ali mi smo predavaču potpuno nepoznati. Mickiewicz misli, da se naša literatura ko i ruska započinje tek u njegovo doba. Zna on doduše Gundulićevu „Arijadnu“, ali sa svoga isključivo narodnoga stanovišta nije mogao da je cijeni, a ona je ujedno prijevod iz talijanskoga, a napokon — bogzna u koju bi je on literaturu ubrojio, kad nije imao zdravih pretstava o narodnom pitanju južnih Slavena, što nije ni čudo, jer se riješenje ovoga pitanja tek

danas ustaljuje. Informacije o južnim Slavenima slao je Mickiewiczu Bogdan Zaleski, a on sam nije mnogo znao. Poslao je Mickiewiczu Vukove narodne pjesme i Ruićevu: Historiju Bugara, Hrvata i Srba — i to bijaše čitava riznica njegova znanja. Ali mene manje zanima ono, čega nema u njegovim predavanjima, a više ono, što jest u njima. Mickiewicz je naše književnike privlačio sjajnim crtanjem naše narodne poezije i slavenske ideje. To je oduševljavalo. Kuntić piše iz Beča g. 1844. 18. ožujka Stanku Vrazu: „Mickiewicza predavanja sve krasnie naprědуju; trěbalo bi gdě bi ih naši domorodci često čitali, da im unidje něšto ponatja o velikom zvanju Slavie . . .“ Oh, čitajte Zaleskoga, Mickiewiczeva takmaca, komu su Bog, Slavjanstvo, svijet, Poljstvo i Ukraina sve . . . Takav je dalji ton lista, što se nalazi u zagr. sveuč. biblioteci. Mickiewicz je proglasio u predavanjima Zaleskoga najvećim slavenskim pjesnikom i tako upozorio naše mlade ljude na njegovu poeziju (Medo Pucić ga prevodi), no Kuntić smatra to samo znakom čednosti predavača, pa nazivlje ukrainskoga pjesnika samo „takmacem Mickiewicza“. Za nas imadu pariška predavanja osobitu važnost s toga, jer je naš najveći pjesnik, Petar Preradović, počeo da dijeli predavačeve misli o njemačkoj filozofiji i jer je na njegovim mislima o formi i unutarnjosti buduće slavenske drame stvarao svoga „Kraljevića Marka“.

Drama jest — po Mickiewiczu — najjačom realizacijom poezije, a pokazuje se uvijek na sklonu epoke, ali drama uvijek ujedno navješta novu epoku. Kad već misao naroda nadje svoje reprezentante u životu, kad izbiju junaci, onda ona hoće da ovjekovječi njihove čine i stvara dramu. Drama u najširem i najljepšem značenju treba da skuplja u sebi sve življe prave narodne poezije i života. Takav je pretstavnik južno-slavenskoga duha u narodnoj poeziji samo Kraljević Marko, pa je Preradović iza pročitanih predavanja nužno na nj pomislio. Mickiewicz, razvijajući misli o formi i duhu buduće slavenske drame, veli, da je Marko u našoj narodnoj poeziji osobom mitičkom, koja pretstavlja udes i položaj amošnjih Slavena. Naši naučnjaci, kad se Kraljević Marko javlja na bojnome polju uz junake iz XV., XVI., i XVII. stoljeća, vele, da je to zabuna narodnoga pjevača, a Mickiewicz je poetičnije rekao, da je naš pjevač i narod tvrdo vjerovao, da je Marko živio i razbijao Turke kroz puna tri stoljeća. A kako se po predaji zavukao živ u grob, da jednoč ustane — nastavlja Mickiewicz — tako je i narodnost ovdje zamrla ili bolje zavukla se i usnula u gorama, da

jednoč uskrsne. Kraljević Marko je pretstavnik naše narodne junačke poezije, a Mickiewicz o njoj govori: „Junačka poezija lako se mijenja u dramu. Dosta je, da se podijele tirade, da se metnu na usta odjeljenim osobama, pa eto stvorene kake scene, kakova dobra kazališna komada". (I. 321) Iz ovoga je lako izašla Preradovićeva pobuda i zamisao za pisanje drame, koja bi na osnovi narodne poezije i narodnoga života reprezentirala prošlu i novu epoku našega života u formi fantastičke slavenske drame, a baš način obradbe izašao je još sigurnije iz ovih predavanja.

Slavenska drama — po mnijenju Mickiewicza — traži promjenu i preustroj kazališta. Dok se to ne postigne — „dotle uopće ne treba da slavenski pisci drama misle o kazalištu i pozornici, treba da se sasvim odreknu naslade vidjeti svoje tvorevine na pozornici". Za sada može pjesnik i sâm da izadje medju glumcima na daske, da deklamira, pa da se pomaže plastikom izraza, kojom se služi narodni pripovijedač, koji umije tijem najživlje predočiti dramatičku situaciju i dekoraciju. I takova bijaše doista sudbina tih drama. Mickiewiczevi „Dziady" svanuše tek g. 1901. na daskama, „Nieboska komedia" Krasinjskoga 1902., ali ne potpuna, a „Kraljević Marko" ne će jamačno izaći iz knjige.

Nema ništa fantastičnije, nego što je zbiljnost, istinitost, jer što se više mijenja od nje? To je Mickiewiczeva zasada, kojom uvodi u dramu novi oživljujući elemenat, ističući fantastičnost i čudesnost kao biljegu slavenske drame. „Umjetnost je vrstom sazivanja duhova; umjetnost je djelatnost tajinstvena i sveta" (V. 95.), ona jest općenjem pjesnika sa nevidljivim svijetom. Vjeru u duhove i prikaze proglašuje prvotnom oznakom slavenskoga karaktera, a tek otale je ova vjera prešla k Nijemcima i Keltima. O tome veli, da je izdao raspravu neki Malianović (I. 193.), koji će valjda biti s naših strana. U Poljskoj — tvrdi — da su se svi običaji vojnički i civilni uvijek opirali o vjeru neposredne ovisnosti svijeta zemaljskoga o svijetu višem — opirali su se o objavu one sveze, što je nazivljemo čudom. Čudesnost sastavlja stanovitu čest svake tvorevine, koja ima u sebi ma koliko života. Ona stvar, što se ne može pojmiti, čudesna, ona je zapravo prvkom života u prirodi i u poeziji. U pjesmi javlja se čudesnost u formi lakog oduševljenja s viših krajeva, u epopeji i u drami prima vidljiv lik boštva. Teško je napisati slavensku dramu, jer ona treba da bude lirička, ona treba da pripominje „čarobne zvukove pučkih lirskih pjesama, treba da našljeduje pričanja, kakovih uzornih ima u junačkim pjes-

mama Srba i Crnogoraca; valja uz to da nas prenosi u nadzemski svijet". (VI. 39.) Različiti narodi imadu različita pojimanja o nadzemskom svijetu. Slaveni prije svega vjeruju u duhove. „S filozofičkoga stanovišta ta vjera nije ništa drugo, nego li vjera u individualnost čovječjega duha i uopće svakoga duha, a nigdje nije ova vjera tako duboko ukorjenjena ko u Slavena i s toga se njih ne će nigda prihvatiti nikaka panteistička teorija, odbijati će je uvijek narodni instinkt" (VI. 39., 40.). Slavenska dakle drama treba da se „dotakne najživotnijih ćućenja i pojimanja narodnih, treba jednim mahom udariti u sve raznoglasne strune, što se odazivlju u prsima Slavena" (VI. 40.). Nijesu doduše ove misli posve originalne, jer je donekle u ovoj formi „buduće slavenske drame" Goethe stvorio svoga „Fausta", a poslije je tek Mickiewicz napisao sličnu, nesvršenu dramu „Dziady". Većina poljskih kritičara ne vidi tješnje unutarnje i spoljašnje sveze izmedju narodnoga slavenskoga obreda Dziadów, koji se prikazuje u drugoj česti drame i ostalih scena, u kojima je pjesnik dublji, samostalniji, bez veza narodnih elemenata, no baš ovo još jače uvjerava, da je Mickiewicz misao o formi uzeo iz „Fausta" — i on je htio da u fantastičkoj formi na podlozi pučkih priča ispriča boli i smisao svoga života, tek što poljski pjesnik nije mogao da nadje u narodnom pripovijedanju forme, koja bi se tako slijevala sa glavnom idejom, kako se slijeva spoljašnjost i nutarnjost „Fausta", koji je medjutim već i u engleskoj književnosti urodio Byronovim „Manfredom". „Faust" je osnovan na pučkome pričanju, a ta primitivna pučka fantazija genijalno je upotrebljena kao nastroj za duboko umovanje velikoga pjesnika. Mickiewicz je osjetio veličinu ove nove dramatske forme, sam ju je genijalno i samostalno uasljedovao, a u svojim predavanjima preporučaše je nešto preoblikovanu kao uzor slavenskim dramatičarima.

Svako će, poznavajući sadržaj i formu Preradovićeva „Kraljevića Marka", umah vidjeti u više razloženim predavačevim mislima ne samo pobudu i zamisao, već i shvatanje i makinaciju „Kraljevića Marka". Preradović je tražio priču, koja živi u čitavome narodu, u koju sav narod vjeruje, a znamo, da je u njega istinom i san, koji sva srca drže za istinu i tako je uzeo temu o Kraljeviću Marku, koju predavač osobito isticaše, da stvori narodnu dramu u najširem značenju. Time je ujedno karakterisao vojničku crtu svoje duše i „junački duh" svoga naroda, jer ovaj duh pjesnik uvijek ističe kao glavnu njegovu osobinu, koja će učiniti hrvatski

narod velikim u borbi zapada sa istokom. Preradović spaja u svojoj drami narodnu lirsku poeziju (otprema lista Ankinoga Stevanu po sokolu; pjesma od kola,) sa epskom, u njega progovaraju individualizovani dusi mora, šuma, brijegova, njiva; u njega je drama osnovana na čudu: na uskrsnuću usnuloga Marka i to je onaj „vidljiv lik boštva", a preteča njegov živi i odgaja se u čudesnom svijetu vila.

„Kraljević Marko" ipak je neizmjerno slaba, promašena drama; ona je daleko niža od Preradovićeva talenta, te i ne bi bilo probitačno, da se iznosi na pozornicu. Markovićevo silno dizanje i uzvisivanje „Kraljevića Marka" moramo smatrati izrazom velikoga patriotizma iz sedamdesetih i osamdesetih godina, a napokon i jest to u nas jedina drama, koja se zanima udesom čitavoga naroda, te je puna velikih ideja. No ona ima za nas veću kulturnu-historičku, nego li umjetničku vrijednost, te je u nas jedinim slučajem, gdje se doista veliki pjesnik upušta u pjesničku vrstu, koja nije odgovarala njegovim stvaralačkim spobnostima, ali je imao pri tome velike ideje, no izradba je upravo čudnovato slaba, a cilj posvema promašen. Prvi uzrok neuspjehu biti će po mome mnijenju u tome, što pjesnik nije nikako mogao složiti u umjetničku harmoniju mekanu, fantastičku, visoko artističku Mickiewiczevu formu sa posve grubim, realnim sadržajem drame.

„Kraljević Marko" nije podijeljen u činove, već u pojedine slike, koje pjesnik nije nikako mogao ni htio skupiti u omanje organičke cjeline, koje bismo mogli okrstiti činovima. U toj drami nijesu obično ni po dva bliza prizora u unutarnjoj ili spoljašnjoj svezi, a nekmo li, da bismo više njih mogli povezati u jedan čin, ako se čin smatra nekom zaokruženom akcijom. Preradović je svoju dramu podijelio u pojedine prizore, a ove je skupio u dvije česti drame. Prva čest „Razgovor i dogovor" može se smatrati nekom predigrom ili prologom, a druga je čest „Slutnja i izpunjaj" jezgra prave drame.

Na Velebitu ustaje Duh slovinski i navješta vilama, kćerkama Slave, preporod čitave prirode i naroda, koji je prionuo uz zemlju, objeručke nje se hvata i lije suze u njena njedra, čeka smilovanje, jer u njoj počiva Kraljević Marko — personifikacija narodne snage. Narod valja da se podigne i k nebu, da ne gleda samo u zemlju, a zato treba da ustane Marko, o kome svako dijete sanja i svaki slijepac pripovijeda. Vilinske duše podaju se Duhu, a uz pjev an-

djela silazi s neba sloga, ali se javlja i glas pakla i protestira, jer sloga nije sa zemlje rodom; tu je njegova domovina. Dižu se redom sile pakla: tudjinstvo, izdajstvo, nehajstvo, nesloga, no hrvatska polja, njive, šume, gore, more i rijeke i čitava priroda siplje svoj blagoslov na novu ideju, koja treba ovakog apostola:

U narodu kada našem
Jedan junak uzdigne se,
Koj vrline svôga roda
U svôm duhu sve sadruži,
Koji sreći roda svoga
Svoje sile sve posveti . . .

Ovaki junak već se rodio. Vila planinkinja našla je u šumi izloženo muško čedo, te ga svojim mlijekom zadojila. Sad je već mladcem narastao, čista srca, krepka duha i dobre volje, pun velike ljubavi, a Duh slovinski joj nalaže, da mladca opet k sebi pozove, uzgoji ga k svetoj svrsi i da ga vodi stazom udesa, da se oživotvori narodna ideja. Veoma banalnim spjevom Duha slovinskog i vilinskoga zbora svršava se „Razgovor i dogovor".

Apostol je narodne ideje Stevan Rodoslavić, što ga je u šumi kao dijete našao i posinio Ćiro. Sad je već krasan mladić, ali najednoč nekuda nestade, samo ga je Vasin dječak vidio, kako razgovara kod vrela u banskome lugu sa bijelom ženom — vilom. Za njim plače kćerka dobrodušnoga Stanka, Anka i šalje sokola s bijelom knjigom, da preleti dvije gore, ali treće neka ne preleti, već da sjedne jablanu na granu, da strese krila i da siplje zlato. Doći će ga kupiti junaci, a kad dodje njezin mili i dragi da kupi ono suho zlato, neka mu spusti bijelu knjigu na desnicu ruku.

Ovo je mila i prijatna strana seoskoga života, označena dobrodušnošću, idejalnom ljubavi i narodnim pregnućem. Ali takovo nije čitavo selo, koje ima da alegorički pretstavlja cijelu domovinu, a da je takovo, ne bi trebalo, da se Stevan odgaja medju vilama, ne bi trebalo uopće Marka, jer on već živi u toj ljubavi i plemenitosti. No ima i kontrasta. Pozadina seoskoga života je užasna, a prikazuje se u krčmi Vasinoj, a još jače u kući Zvjerića. Nijesu to, kako bismo očekivali, davne narodne mane, s kojih je narod došao u sadašnju političku i socijalnu nevolju, Preradovića zanima više problem budućnosti, nego li prošlosti i zato crta najnovije elemente najzaraznijega zla: crta sraz kulture sa čistom, prirodnom (a pjesniku je priroda blaga . . .) narodnom dušom. Krčmar Vaso

dao je sina Milu u tudjinu na sveučilišne nauke i sada se ponosi, što mu se sin steže u tijesne i kusaste haljine, da baš izilazi ko da se kroz kamiš provlačio, a i otac, pristajući uz sina, odbacio je „proste narodne prnje“ i to mu je dokazom, da „naš narod napreduje malo po malo“. Stanko veli, da mu je Mile sin, ubio bi ga iz puške. Medjutim se već vraća Stevan, on dolazi u selo prije kulturnoga Mila. Vila ga poslala, govoreći: „digni rod si k narodnosti svojoj . . .“ Utješio je Anku, ali on opet mora da ode. Njegova se ljubav nije promijenila, ali grudi su postale šire: obuhvaćaju toplinom sav rod. Ona ga pušta, jer je shvatila njegovu ideju, za koju mora da radi. I seljakâ se silno dojmio Stevanov dolazak, jer im je obećao, da će biljem u oči nedjelje dignuti nebrojeno zakopano blago u banskoj pećini.

Najdublje je pao moral u kući Zvjerića. On mami k sebi seoske djevojke, a kako mu oko zapelo o ljepušnu ćerku Timotijevu, Ružu, a ova mu se nikako ne htjede podati, naložio je sluzi Franju, da je silom dovuče. Obesčašćena se djevojka bacila kroz prozor i ubila se, a Franjo je tajno zakopa kraj kuće. Sumnja umah pade na Zvjerića (zna se samo, da je djevojka iščeznula) i sluga je opet iskopa i baci truplo u rijeku, e bi se mislilo, da se utopila. Sluga počinje običnu intrigu. Zvjerić, budući da ne može vraga zadaviti, mora ga grliti i Franjo se gradi sve većim gospodinom, traži dukata, odijela, oblači se u gospodareve haljine i valja se na gospodskom divanu. Zvjerić nema savjesti, on ne poznaje nikakovog morala — on hoće novu žrtvu: Anku, zaručnicu Stevanovu, jer:

Čemu li je ta prostčad na svietu,
Neg da nama bogatoj gospodi
Na razblude i naslade služi?

Ćiro, poočim Stevana i kum Anke polazi za dukate, da je dovede Zvjeriću.

Stevan medjutim otkriva biljem iz njedara u banskoj pećini zakopano blago: plug, motiku i lopatu. Narod je najprije začudjen, onda prezirno nezadovoljan, a mnogi se porugljivo smiju. Stevan u dugačkome govoru razvija ideju svoga poslanstva. Dok je Mickiewiczu bio cilj poslanstva, da se narod duševno digne do velike egzaltacije k Bogu, tako da će moći čudesa stvarati, Preradović je htio, da narod tvori čudesa — plugom, motikom i lopatom:

Nije l' ovo jedino orudje
K pravoj sreći na ovome svietu?

— — — — — — — — — —
Tko nad plugom svoje čelo sklanja,
Nauči se umjernost i čednost
I ne traži ništ više od neba
Nego samo što mu na dan treba;
Živi mirno zadovoljnom dušom,
Nema željâ, nepoznajuć ništa,
Što bi moglo umnožit mu sreću.
— — — — — — — — — —
Uzdignite sve, štogod je naše
Na vidjelo širokome svietu
Da se vidi, da ste i vi narod,
Koj po svome vlastitom značaju
K osobitom savršenstvu teži!

Tečajem govora narod se razidje, a ostade tek mala hrpica onih, koji shvatiše: Stanko, Timotija i pop Rade. Ovi se složiše i budnu rasadnicima nove ideje o probudjenju Kraljevića Marka. Stanko polazi u Krbavu i Dalmaciju, Timo u Srbiju i Bugarsku, a sam Stevan u zemlju Hrvatsku.

A ti, Rade, kod kuće nam radi,
Krsti djecu u narodnom duhu
I razširuj novoj vjeri carstvo!

Dok još bijaše Stanko na sastanku, a žena mu Nasta u crkvi, dodje k Anki kum joj Ćiro i pita, gdje su joj roditelji — a bijaše sa Stankom pri banskoj pećini. Poslao ga Zvjerić, da ona dodje k njemu na razgovore, sama bez svjedoka, on da će je nagraditi kao carsku kćerku. Anka ispsova svoga kuma, što se pod svoju starost dao na takovo poslaništvo, a kad nadodje majka Nasta, Ćiro se poparen otsmuca i ne bi se ogledao, ma se imao na raj ogledati. Stanko, čuvši sve ovo, krsti se od čuda: Ćiro je dakle za krajcaru gotov sve učiniti — za nju htjede prodati poštenje prijateljske kuće, poštenje zaručnice svoga hranjenika i posinka i svoga kumčeta. Kroz prozor vide, kako u vrevi svjetine nose mrtvu Ružu.

Timotija tužan javlja popu smrt svoje ćerke. Anka je na istome putu. I Ružu je Zvjerić dao isprva nagovarati po svome sluzi, a kad se djevojka nikako ne htjede odazvati, on joj se zaprijeti i sjutradan djevojke nestade, a danas je nadje u vodi. Nimalo ne sumnja, da je Zvjerić udesio njenu smrt. Timotije, ako ne dobije pravde u paše, sam će se naplatiti — ne će izaći iz nje-

gove kuće, dok ne ostavi noža u onom prokletom srcu, a onda će u široki svijet, u Bugarsku, za njim ne će niko plakati, prazna mu je kuća. Zvjerić je pokvario i njihovoga Vasu, taj sada seljaka guli, poslao je u tudjinu svoga sina Milu, da se i on pokvari. Mile bijaše takodjer u popa i Timotija ga kao odmetnika i rdju svoga roda baci napolje iz čestite popove kuće. On ode umah k Zvjeriću, javi mu sve što je čuo. Obojica spremaju osvetu. Zvjerić nada sve hoće da se osveti Stevanu i Anki.

Poslije Ružina pogreba odlaze svećenici nove ideje u svijet. Stanko ostavlja Nastu i Anku u rukama popa. No Stevana brzo uhvatiše i povukoše ga na sud pred pašu kao buntovnika. Franjo ga tuži, da je u oči nedjelje bunio narod u banskoj pećini protiv cara čestitoga i da je ružio sveca Muhameda. Paša ga baci u tamnicu — „a sjutra na kolac!“ Zvjerić otkriva Anki, da je Stevan utamničen, da ga sjutra čeka smrt, a samo on ga može spasiti, ako mu se ona poda. Anka očajava, ali ga ipak šalje u njegov obrazovani svijet, ako traži bludnicu. Ona vidi, da joj Zvjerić pruža ruku pomoćnicu, da je zadavi, ali ne će — neka Stevan umre, umrijet će i ona. I oca joj svuda traže, da i njemu odlome od hljeba pašine ljubavi . . .

Sluga Franjo traži sve veću plaću za svoja nedjela u svoga gospodara, traži napokon, da mu umah ostavi kuću i sav svoj imutak, a sam da ode u Srbiju k braći, koja bogzna, da li jošte živu. Zvjerić mora na sve pristati jer na jedna vrata hoće da provali bijesan Timotija, da se nožem osveti, a da nije potpisao ostavnicu, Franjo bi mu otvorio vrata. Zvjerić ode prazan u svijet, srećom umakne, a Timotija provali prekasno, ali on će ga naći, ma se u crnu zemlju sakrio.

Stevana spasi iz tamnice vila, snimi mu okove s ruku i on dodje na Urvinu planinu. Kad ga izdajstvom Ćire stiže i nadje kadija, Stevan izvuče mač, koji je virio iz Markova groba, uskrsne narodni heroj Kraljević Marko na šarcu, glas će se o tome prosuti po svim slovinskim zemljama, narod se već raduje na žalima jadranskoga mora, sve će naoružano hrliti na Kosovo polje, tu će osvanuti čist i snažan narod, a Marko će na Kosovu uskrsnuti slobodu, jer tu je „Branko proda“.

*

Mickiewicz spominje u pariškim predavanjima tri nove slavenske drame: Puškinova „Dimitriju ili Boriso-Godunovsku komediju“, tragediju Simeuna Milutinovića, „Obilić“ (Leipcig, 1837.) i

„NieboskU komediju“ Z. Krasinjskoga, a ovu potonju je ocrtao kao najviši uzor slavenske drame, pa nije čudo, da je ona ostavila tragova u „Kraljeviću Marku“, a poslije, kad se naš pjesnik bliže upoznao s poljskim, i u „Prvim ljudima“. U doba postanja „Kraljevića Marka“, Preradović po svoj prilici nije čitao „Niebosku komediju“, ali Mickiewicz je podao u svojim predavanjima veoma široku analizu njenih misli i potanko je izveo njezin sadržaj, a to bijaše Preradoviću poznato.

Preradović je svoju dramu suzio u granice bosanskoga sela, ali ipak je u nju unio nešto evropsko: borbu izmedju pokvarene kulture i čistoga naroda, ali ova borba ima samo narodno značenje, a ne kozmopolitsko ko kulturni rasap u „Nieboskoj komediji“. Stevanu je pretijesna samo ljubav spram Anke, traži nešto šire, ali najveći njezin val ne zalazi preko domovine, on grli samo sirotinju svoga naroda:

Naša ljubav pod domaćim krovom
Velika je — sav dom razsvjetljuje —
Al' joj u sviet neprodiru traci.
Krov domaći nije nebo široo
Naša ljubav nije sunce žarko,
Da od njega bogče i bogato
Dio prima svakidanje sreće.

No ovo „nebo široo“, ovaj „svijet“ — to je samo pjesnikova domovina.

Preradovićev Zvjerić sjeća nas u neku ruku na Krasinjskovoga Pankracija. Zvjerić je sinteza svih onih bezbožnih, raskalašenih, moralno palih elemenata, što slave svoj triumf u orgijama tijela u poljskoj drami. Što u Krasinjskoga živi pod zaštitom apsolutne slobode, to je u našoj drami jednostavno tjelesno ropstvo. Preradović provodi istu misao, ali bez filozofije i prema svome milieu-u. Kako Henryk Krasinjskoga, tako je i Stevan napušten od sviju, ali se bori do kraja, pa i pobjedjuje, dok Henryk pada, ali iza njegova pada ipak osjećamo, kako se nad zamaglenim bojnim poljem, nad apoteozom lješina diže sunce moralne pobjede. Ideja je pobijedila protivnika, kad više nije imao ko da se za nju bori.

Ima jedna okolnost, koja jamči, da je „Nieboska komedija“ direktno utjecala na Preradovića. Kum Stevanove ljube Anke, Ćiro, odigrao je u najodlučnijim časovima Stevanove borbe onu istu ulogu, što je u tim momentima odigrava kum Henrykova sina, Orcia. U jednoj i drugoj drami ovo je kumstvo osobito na-

glašeno, a Preradović, da dojam pojača, učinio je kuma poočimom Stevana, a prijateljem Timotijeve kuće. Ćiro hoće da svoje kumče, nevinu Anku, odvede k Zvjeriću, da joj okalja čast. Na koncu je izdao Stevana, da steče ucjenu, što je na njegovu glavu udarena, povede kadiju na Urvinu planinu, da ga uhvate, no kadija ga ubija, da ne dijeli s njime nagrade. U Krasinjskoga medju onim ženama i jadnim djevojkama, koje bi se od straha predale Pankraciju, samo da ostanu na životu, jedini sijedi već Ojciec chrzestny (kum) jasno i promišljeno pristaje uz Pankracija, jer je već odavna pristajao uz njegova „nastojanja stoljeća". I ovo je izdajica, koji polaže ključeve od grada u ruke „velikoga čovjeka". Ojciec chrzestny je poslanik Pankracija, a kum Stevanov je poslanik Zvjerićev, — ali ovaj ga šalje, da mu dovede na razblude svoje kumče, zaručnicu svoga posinka, a ona mu odgovara:

Sram te bilo, da pod starost svoju
Na takovo se daješ poslaničtvo . . .
Pred oči mi nikad već nestupi . . .

I Henryk ovako odgovara „svetoj osobi poslanika", nekoč krsnoga kuma svoga sina; veli mu, da sakrije svoju sijedu glavu bez mozga i on je uzmako kao Ćiro. Napokon jedan i drugi krsni kum pogiba baš od ruke onih, kojima su svojim izdajstvom služili. Već je Mickiewicz lijepo ocrtao lik krsnoga kuma u „Nieboskoj komediji": „a uposred duhom klonute svjetine, stoji poslanik od neprijatelja, nekadašnji prijatelj grofa, krsni kum njegova sina, koji sada dolazi i donosi oprost svima, koji bi se predali na milost Pankracija . . ." Prof. Tarnowski takodjer smatra lik krsnoga kuma jednim od najznačajnijih, najoriginalnijih tipova, što ih je stvorio Krasinjski, a medju što naivno, što banalno, a što karikaturno zamišljenim licima „Kraljevića Marka", kum Ćiro je najvjerojatniji, najpotpuniji i najizradjeniji tip, koji bi se jedini na pozornici mogao kretati živahnim dramatičkim životom.

Osobito je Preradovića moralo poticati, da napiše narodnu dramu, što je Mickiewicz visoko dignuo Milutinovićeva „Obilića", više od Puškinova „Dimitriju". Puškin u prologu daje doduše takodjer slutiti utjecaj nevidljiva svijeta, ali poslije na to zaboravlja i čitav komad postaje političkom intrigom; griješi dakle, — „što je svu djelatnost suzio u zemaljsku scenu". Predavač svjetuje slavenskim pjesnicima, da im bude uzorom uvod „Obilićev", jer ovako — „treba da počinje svaka ozbiljna drama, sazivajući nekako iz

grobova likove junaka i svetaca". Preradović je dakle lako prešao sa „Obilića" na „Kraljevića Marka", da ga zove iz groba, kad je tu crtu kao slavensku isticao Mickiewicz, a u tome slučaju ona se još slaže sa narodnim vjerovanjem, može alegorički pretstaviti narodni preporod — dakle ova mu se tema iza pročitanih predavanja morala utisnuti u dušu. Osim uvoda hvali predavač čitavog „Obilića", jer se i ostale scene odigravaju na zemlji i na nebu, no nebeski svijet pretstavljen je po pučkom pojimanju u Srba. „Milutinović zahitio je samo jedan ton, ton srpske pjesme, ali njime vlada majstorski". I Preradović je uhvatio taj ton, ali je znao uvažiti i riječi, koje je predavač nadovezao: „Nieboska komedia" je isto tako slavenska i narodna, ali stoji na daleko većoj visini, jer ona ne odgovara „samo poetičkim pučkim pretstavama, već i pojmovima, do kojih je naš vijek došao". (VI. 42.) Svojim mislima o kulturi, o sklonosti Slavena k prirodi i o životu i duševnom razvitku čovjeka sa prirodom htio je Preradović, da se digne nad pučkoga „Obilića" i da podade svojoj drami savremeni evropski karakter.

„Nieboskn" nazivlje Mickiewicz „izrazom osude ljudskih iznašašća", a to je prva tendencija „Kraljevića Marka": pokuditi i osuditi pokvarenost kulture. Budući, da se „Nieboska" odigrava u Poljskoj, prekorava predavač autora radi toga momenta, jer da od Jornandesa i Prokopa, pa do Herdera svi historičari i mislioci priznavaju slavenskim narodima visoka moralna svojstva i baš ova toplina duha, što je nazivamo ljubavlju, dijeli Slavenstvo od ostalih naroda. Zla dakle svojstva, što ih je Krasinjski pokazao na poljskome narodu, nijesu osnovana ni prirodna. Preradović nije pristao uz Mickiewicza, već uz autora „Nieboske", ali baš zato, jer se u tome pogledu u pjesmama i u drami uvijek opravdava, vidi se, da ga se i ovdje dojmilo predavanje. Pjesnik je morao radi svoje ideje stvoriti u svome narodu iskvareni milieu, jer bez njega ne treba Kraljevića Marka, ne treba pobjede. To vrijedi i za „Nieboskn". No iz čitave se Preradovićeve poezije razbira, da o Slavenstvu misli veoma trezveno i realno, pa se nije dao zavesti ni panegiricima Herderovim ni Mickiewiczevim. Pjesnik je dobro poznavao karakter i faktičko moralno stanje u narodu, pa ako je i vidio u Slavenstvu lik na zemlji najsličniji božjem, ipak ne može zatajiti i crne strane, kad ih vidi rodjenim očima, ali on ih znade i dobrom obranbom izbrisati sa prvotne slavenske duše (Slavjanstvu):

Kolje te mržnja, sebičje i nesloga, ljuta
Kolje te zloba i jal, sve strasti krvi tudjinskom
Tvome uciepljene zdravlju. Ta krv svedjer otrovnim
Kvascem vri u tebi, s nje buni ti se ciela
Utroba, ti trtaš, glavinjaš, posrćeš smirom . . .

Sve ono zlo u bošnjačkome selu došlo je izvana. Najprije dolazi od nekuda trgovac Zvjerić, a svojim intimnim odnošajima sa pašom, čini se, da je bojazljivi pjesnik htio u njemu da prikaže tursku iskvarenost. Po njegovu nagovoru šalje Vaso svoga sina u tudjinu u nauke, gdje se naučio kartati, pijančovati, praviti dugove, po modi se odijevati, prezirati seljaka, a kući dolazi samo radi novaca i jedva čeka, da mu roditelji umru — ali sve to on motri „sa višeg gledišta". Otac njegov odbacio je „narodne prnje" i ponoseći se učenim sinom, obukao se u tudje haljine i guli seljaka, kako ga naučio Zvjerić. Medju ovim pretstavnicima tudjinstva kvari se još po koja narodna duša: Ćiro i Franjo, ali prevaga je na drugoj strani, koja će u svojoj duši okrepiti i uzdići narodni idejal, osnovan na onoj ljubavi, o kojoj govori Mickiewicz. U Krasinjskoga toga nema, tamo sve malo po malo ostavlja Henryka i vjerni ga sluga, umirući, proklinje, on ostaje napokon sam i sam zadnji pogiba. Ovdje ideja pobjedjuje, a da nije imala jakih nositelja, ta i grof Henryk nije vrijedan, da bude njezin svećenik, ona pobjedjuje sama, pa onaj iskvareni kulturni milieu nema na zemlji pravoga kontrasta i to je valjda ono, što nije prijalo Mickiewiczevu pojimanju Slavenstva, ali baš u tome je dinamičnost čitave drame. Preradović je nagomilanome zlu postavio kao kontrast svjetle i dobre duše, koje će svojom ustrajnošću zlo svladati i u tome ga nasljedovahu do najnovijega vremena gotovo svi naši dramatičari. On je sharmonizovao dva oprečna nazora: mnijenja historičara i filozofa o karakteru Slavena sa svojim poznavanjem zbiljskoga stanja u narodu. Preradović nije nigdje volio praznih iluzija, osobito u doba postanja „Kraljevića Marka". Mickiewicz isticao je često istu misao, možda ju je dapače naš pjesnik u njega uzajmio. Petar Veliki mu je statarizovani Moskovljanin, Katarina nije bila po rodu Mongolka, ali je bila njome po odgoju, po duhu i karakteru; oficijalnu Rusiju smatra uopće tudjinskom, neslavenskom, ali narod nije takav. U oficijalnoj Rusiji vidi „civilizaciju zimnu, besćutnu, civilizaciju razuma, ucjepljenu u slavensku dušu" (III. 165.), no Mickiewicz nije bio konsekventan u toj misli, ona se u njega ticala samo Rusije.

U „Kraljeviću Marku" raznosi se sjeme narodnoga preporoda iz Bosne po svim južnoslavenskim zemljama. Bosna tada još ne bijaše ni probudjena, no pjesnika je onamo privukla po svoj prilici raznobojnost narodnoga života, možda i geografički centrum Bosne medju južnim slavenskim zemljama, a možda i pokvarenost, koja je ovdje do danas najveća. Bosna bijaše pod vladom sultana, slavenskim narodom dakle gospoduje i vlada tudja duša, koja nema nikakih moralnih sveza sa svojim podanicima, pa ne može ni da bude u vladanju ljubavi, kojom je Preradović htio, da se oplemene politički odnošaji. U pjesmi „Turske glave" (1864.) istaknuo je pjesnik ovu trajnu razliku ovako:

Krst i koran u vječnoj opreci
Kao vatra i voda se luče,
Te gdje im je skupa bivat djeci,
Tu uvieke jedno drugo tuče.

Nema mira gdje zapovied glasi
Po koranu: Kolji Kaurina!
A po krstu: Ljubi bližnjega si
Bez razlike, samog dušmanina!

Kad Preradović stvaraše „Kraljevića Marka", političke prilike bijahu na Balkanu još takove, te pjesnik, koji bijaše po svome karakteru uvijek čedan, u svemu veoma skroman i obziran, često gotovo bojazljiv, nije mogao da se izrazi tako jasno ko g. 1864. Preporod dolazi iz zemlje, koju je ropstvo i nevolja najjače pritisla, no Preradović nema odvažnosti ko Mažuranić, koji s bolom umjetnika i političara crta patnje našega čovjeka pod turskom vladom. No što nije izrečeno riječima, prikazao je donekle pjesnik kriomice u samoj radnji drame i njenim rezultatima, ali drama je ipak u tome pogledu često nekonsekventna, sama radnja često pobija riječi, a najvažnije riječi radnju. Da je vilino gojenče, Stevan, protivnik turske vlade, da poznaje Mickiewiczev postulat: treba da se vlada suglasno s narodnom naturom, treba da se narodom vlada s ljubavlju, onda bi „Kraljević Marko" bio donekle u našoj dramatičkoj literaturi ono, što je „Smrt Smail-age" u epici. Drama bi imala tek nekoliko novih stihova, ali bi bila harmoničnija, konsekventnija, premda u umjetničkom pogledu ne bi ništa više dobila. U nepotpunosti Stevanovih nazora leži krupna pogrješka drame. Zvjerić i Mile spletoše iz osvete osnovu protiv Stevana i Franjo ga tuži paši, da je u banskoj pećini bunio narod:

Na gospodu, turske poglavare,
Ružio nam svetca Muhameda.
Urotiv se s Timom Osvetićem,
I sa onim Vatrenićem Stankom.
Pohitiste, kud vam ima roda,
Da si narod uzbunite jadan
A na našeg čestitoga cara,
Nebi li se sjedinili tobož,
Tudjega se izbavili jarma.

Stevan je suviše lojalan, te se najodlučnije protivi, da bi on htio narod „izbaviti jarma“.

Niesam ništa govorio kriva,
Što bi moglo nahuditi tebi,
Niti tebi, niti svietlom caru — — —
Moje rieči bjahu tiha vatra,
Naložena narodu pred očma,
Da mu tamnost razsvietlim pameti,
Da se gleda sam u svojoj slici
I uvidi žalosno si stanje — — —
Da se složi i duhom i djelom
U rodbinu jednu živu, cielu,
Nebi l' bilo njem' i carstvu bolje.
On bi posto čvrsti stup u sebi,
A po sebi očvrstlo bi carstvo.

No paša je iskustven političar, on zna:

Gdje se srdca jednokrvna slože,
Tuj netrpe nada sobom glasa.
Eno živi primjer su nam Srbljи!

A što bi tek paša reko, kad bi znao, da Stevan hoće da sjedini sve južnoslavenske zemlje u jednu duševnu cjelinu: Bosnu, Bugarsku, Srbiju, Dalmaciju i hrvatsku kraljevinu?

Stevan na ono paši odgovara nešto odlučnije:

Istina je ako glas taj samo
Bez obzira psuje i proklinje,
I uz kolac samo zapovieda.

Preradovićev je patriotizam više prosvjetne naravi, nema u njemu politike, što je ovdje neprirodno, jer su glasnici njegovih ideja seljaci, a ne inteligencija, a seljak će se najprije mašiti

krupne politike. Stevana možemo s toga gledišta ispričati, jer iz njegove duše govore viši vilinski glasovi. No Preradović nije nigdje tako isticao junački duh naroda, ko prema koncu ove drame, a prosvjetni patriotizam i sablju Kraljevića Marka, kao simbol preporodjenoga naroda, nije moguće dovesti u sklad sa Stevanovim nazorima. Stevan je morao pretpostavljati kolac kao oznaku tadašnje turske vlade, ali on nema u tome pogledu nikakih gotovih nazora, ne dobiva ih dapače tečajem čitave drame, a na koncu blisnu Markova sablja, o kojoj Markov preteča nije ništa navještivao. Iz Stevanovih nazora izlazi, da bi se južni slavenski narodi mogli duševno sjediniti i živjeti jednim duševnim životom, posve osobitim i veoma razvijenim, a pod različitim i neslavenskim vladama, što je doista suviše idejalistično. Pjesnik nije bio na čistu sa svojim nazorima ili nije imao odvažnosti, da ih izreče. Već u prvoj česti drame sve su prirodne sile veoma ratoborno raspoložene, sve ko da traži prolivanje krvi, ali duh slovinski nas na kraju ove česti iznenadjuje, pjevajući, da će ova krv biti — „čela znoj“, te možemo misliti na plug, motiku i lopatu, a ne na Markovu sablju. Jednom riječi, Preradović je htio da bude odviše humanitaran, ali na koncu je ipak provalila u činu njegova vojnička ćud, koja inače u čitavoj drami lako trepti. Konac drame zahtjevao bi, da Stevan pred pašom odlučno brani političko i duševno sjedinjenje južnih slavenskih plemena. Stevan bi jednako pao u tamnicu, iz nje bi ga izvela vila i onda bi bio opravdan prizor na Urvini planini. Tu ugleda Stevan sablju Kraljevića Marka, koja mu niče iz srca od žalosti zbog naroda, koji pade „u tudje verige“:

Prieteć v a z d a ljutom dušmaninu,
Da ćeš ustat još jednoč u žiće
I svom rodu vratiti slobodu,
Kad u rodu narodnost oživi . . .

Kad nastade pogibao, da Stevan, nosilac narodne ideje, zaglavi, trgne on Markovu sablju, a Marko na šarcu iskoči iz groba pred očima turskoga kadije i pred mrtvim trupom pošljednje hrvatske izdajice, Ćira. Narod se prene iz sna, crvenilo narodnih crvenkapa pričinja se kao polje makovo u cvijetu, kad njime vjetar ponjihava, a:

Tkogod živ je, kom je Slovin ime,
U njoj pliva pram istoku sjajnu,
Da s' osveti i da se posveti.

I sam se Marko donekle preporodio. Već mu je narodna pjesma podala nekoliko humanitarnih crta, a sad su njegovi čovječanski idejali još čvršći, jer njegovo uskrsnuće jest nekom metempsihozom narodnoga života, a ova označuje viši duševni stepen prema prijašnjemu životu. No Marko ipak umah kreće sa Stevanom na Kosovo polje. Već sam njegov dolazak probudio je narod. U Marku narod vidi „uzor svoje duše", a njega sada osjeća svako u svojoj nutarnjosti, gdje je doslije spavao, a najednoč se probudio i po glasu svakoga čovjeka viče u svijet. I Stevan je kraj Marka zaustio novim riječma, dahnuo je Markovim duhom:

Odoljet ćeš dušmaninu žednom,
Da nam pusti ruke iz veriga.

A Marko mu odgovara:

To posljednje prva mi je briga.
Zato dodjoh na Kosovo polje,
Nebih znao drugo mjesto bolje,
Gdje da opet uskrsne sloboda,
Nego ovdje, gdje ju Branko proda.

Kakav je to dakle preteča, poslan iz viših krajeva, a ne zna „prvu brigu", prvu zadaću narodnoga mesije? Ovo je nepotpunost toga tipa i slaba strana drame.

*

Iz Preradovićeve ostavštine iznio je prof. Šrepel ulomak pisma, bez oznake kome bijaše namijenjeno, a u tome ulomku izražene su u svome prvotnom obliku ideje, na kojima je osnovan „Kraljević Marko", pa je pisano po svoj prilici u doba zamišljanja ove drame. Preradović piše: „... ali nemoj očekivati u ovih poslanicah nikakve visoke, a najmanje njemačke mudrosti. To i jest neprijatelj, proti kojemu se oružam, to i jest ona mudra nesreća, koju bi rad tako opisao, da ju svatko svagdje upoznati i kao tudjicu odrinuti može". Umah ovdje potcrtavam Preradov polemički karakter protiv neprijatnih nazora, on se umah protiv njih oruža, a to se opaža i u njegovoj poeziji: poslije g. 1860. prima neke misli u Krasinjskoga, protiv drugih reagira. Nastavlja dalje: „Nemoj ovdje ni tražiti one velike dosljednosti, kao da sam naumio bogzna kakvu ogromnu dogodovštinu slavjanskoga života pisati... Moja je Vila prostačica... Ja nikakova smjera (plana) ne imam, po komu bi naumio, da radim ovdje. Blaga narav, po koje nepo-

rušivih zakonih tjelesa nebeska i zemaljski mravi se kreću, ona će mi biti voditeljica, njoj se povjerujem i samo molim Boga, da ju svuda razumjeti budem". „Znaš, bojim se svake sisteme kao vraga... ne će mi se za živu glavu sistematizirati. Unutarnji život Slavjanina bliže je naravi, nego ikoji drugog kog naroda, zato on najdublje i osjeća strašnu okrutnost sistema, po kojih se duh čovječji sapinje, mjesto da bi se razvio. Zato nisam nipošto zadovoljan sa današnjim sistematičkim načinom podučavanja djece." Iz ovoga svega može se zaključiti ovo: Preradović je po svoj prilici u doba. prije stvaranja „Kraljevića Marka" naumio, da u filozofičkim poslanicama razvije svoje misli o slavenskom životu, hotio je, da svome prijatelju podade kratku slavensku filozofiju, ali on piše, da je uzmogne „svako svagdje upoznati", te ove poslanice nemaju privatni karakter, one su namijenjene javnosti. Osoba prijatelja možda je dapače fingirana samo, a poslanica je svakako pisata za širi forum. Pa i u ovome ulomku opaža se direktan utjecaj Mickiewiczevih predavanja: obojica jednako osudjuju njemačku filozofiju i zaziru od sistematiziranja. Preradović je medjutim spoznao, da ni u ovoj lakoj formi poslanicâ ne može biti filozofom, pojačaše mu se pobude, da piše narodnu dramu, u kojoj bi ove misli izveo i to je učinio u „Kraljeviću Marku", gdje se najljepše odrazuju dobre i nedostatne strane ovoga ulomka: opaža se velika, ali jednostrana ljubav prema prirodnome životu, nesazrelost nazora i zazor od sistematiziranja u obliku nedosljednosti i nepotpunosti misli.

„U bitnosti Preradovićeva djela — piše o toj drami prof. Zdziechowski — stoji ovaj u pomenutome listu na prijatelja izraženi protest protiv civilizacije, a poimence protiv zapadno-evropske civilizacije. No ako je njena vrijednost negativna, a plodovi škodljivi, to — pitamo — što nam je š njome učiniti? Dali je valja s temelja uništiti i na njenim ruševinama podići novi poredak, ili je popraviti, dižući je na viši stepen? Lermontov je u epoci romanticizma razvezivao ovo pitanje u prvome smjeru, a u drugome — poljska poezija. Uništavajući elemenat sastavljao je bitnost demoničke sile autora „Demona", a ražariše je besvjesna osjećanja revolucionarne filozofije, kojom poslije istupiše oba najljepša pretstavnika ruskoga duha, veliki, a tako različiti medjusobno anarhiste — Hercen i Tolstoj. Naprotiv, nadahnuća poljskih pjesnika plamćahu željom popravljanja ili nastojanjem, da unose u civilizaciju kršćanstvo oni izabranici, koji, oživotvorivši u vlastitom životu

Kristov idejal, uzdižu je do jedinstva s mišlju i voljom Boga. Preradoviću je uzfalilo smjelosti misli, da podje prvim putem, a da se uznese na visine poezije poljske, nije dosta duboko proniknuo bitnost one civilizacije, koju je kudio; on je svoju pozornost svraćao samo na njene negativne strane. S toga iz njegova protesta ne udara dubljina trpnje i misli, već više neko djetinsko nezadovoljstvo. On ne uništava civilizaciju, a niti je ne popravlja, nego samo prema njoj postavlja prirodu u licima dobrih, prostih, bogobojnih hrvatskih seljaka, ili ko da slijedi Rousseau-a, postavlja protiv civilizacije ono, što protiv nje ne može obastati, jer svaki je njezin korak novom pobjedom nad prirodom". „Svoje djelo nije Preradović za života objelodanio, osjećajući dobro, da osim poletne forme, osim liričkoga poleta u govorima Stevana, bijaše ono promašeno". „Sa stanovišta idejnog udara u oči za pjesnika Preradovićeva talenta neoprostiva plitkost u pojimanju negativnih strana civilizacije, koju je on osudjivao; a s gledišta estetičkoga neugodno djeluje neprikladni spoj zbiljskog svijeta sa svijetom duhova, u kome se spajanju pjesnik mjesto fantazije služio s hladnom alegorijom, koja nema s čarima duhovnoga svijeta ništa zajedničko". Potpisujem doslovno.

Kad se g. 1848. prosu glas o nenadanoj smrti pjesnika na bojnome polju u Italiji, napisao je Bogoslav Šulek u „Nar. Nov." maleni nekrolog, te veli: „Dočim su naokolo bojni topovi gruvali on je pisao izvornu dramu „Marka Kraljevića". U ovoj je smjerao predstaviti preporodjaj našega naroda. I sudeć po crticah istoga umotvora, kojih bijaše piscu ovih redaka priobćio, mogosmo se nadati genialnome djelu. Ali ga je okrutna smrt pretekla prije, nego je dramu svršio. Od djela toga ostali su samo ulomci". No ovi glasovi na našu sreću nijesu bili istiniti, a g. 1852. izadje u „Nevenu" „Razgovor i dogovor", koji se nazivlje i tamo uvodom, sa I., II., III., XIX. i XX. scenom. Jamačno bijaše u to doba bar u glavnome drama gotova. Urednik lista nazivlje je u bilješci „dramatizovanim eposom". Znade se, da Preradović nije bio zadovoljan sa svojom dramom, pa ma da je bila već rano svršena, nije je čitave izdao za života. Pjesnik je neprestano mislio, da je preradi, da je nekako promijeni, ali nije punih dvadeset godina ništa mijenjao. Iz moje obrazložbe i shvatanja drame izlazi ovo pitanje riješenim. Preradović je „Kraljevića Marka" osnovao na velikim uzorima, ali budući da ne bijaše u njega dramatički talenat i jer je spoznao neizradjenost svojih filozofskih misli u drami, koje bi-

jahu u njoj nerazdjelivima sa čitavom radnjom, uvidio je, da je drama slaba i krzljava, osobito, jer se pjesnik inače samosvjesno znao uzdići do najvećih slavenskih pjesnika. Njegove filozofske misli postadoše poslije duboke i visoke, pa da je sada htio na novo izradjivati „Kraljevića Marka", morao bi napisati posve novu dramu. Ovdje se i mi možemo složiti sa pjesnikom, a ne sa prof. Markovićem, kojemu je to „veleumno djelo", u kojemu se „reć bi usredotočuje sva njegva rodoljubna, naučna i pjesnička sila" i „neprecjeniv je dar pjesnikov", a i „glede pjesničke tehnike je Kraljević Marko veleumno djelo", „ideja Kraljevića Marka najuzvišenija je i najnarodnija od svih, što ih je pjesnik izpjevao".

Prof. Zdziechowski smatra pogrješkom djela, što ono ne prikazuje razvitak preporoda i postignuće narodnih idejala prirodnim putem, već je to ovisno o čudu, no ja mislim, da je Preradović u tome baš htio da uvaži Mickiewiczeve postulate, što mu je u nas tijem teže bilo, jer su se tu u estetici još dijelili nazori klasičke poetike, a naš je pjesnik napokon baš u tome stvorio nekoliko lijepih mjesta u svojoj drami. Još prije nego li izadjoše u „Nevenu" ulomci „Kraljevića Marka" g. 1852., nalazimo u njemu studiju Iv. Macuna „Kratko krasnoslovje", gdje se medju inim kaže, da se u epsku poeziju mogu uvesti „višje nadčovečanske sile", da se uzvisi borba čovjeka sa zlim. Ove više sile dobre i zle kod različitih naroda su razne, a — „čini se kao da našem narodu nestoji do sèrca čudnovato u poeziji, jerbo niti u rukopisu kraljodvorskom, niti u Igoru, niti u narodnih naših pèsmah neimademo išta takovoga". Macun poznaje i spominje Mickiewicza, pa ko da ovdje s namjerom protiv njega govori, jer što bi još nekako dozvolio u epici, nikako ne dopušta u drami: „budući da se u drami predstavlja čověk sa svimi svojimi strastmi, izključuje čudnovatost ili udioničtvovanje neposrědno silah nadčověčanskih u činu dramatičnom . . ." Mickiewicz obratno ističe, da nova slavenska drama ima spajati zemaljski svijet sa nevidljivim, to je misterijozna crta nove drame, ali ne u značenju sredovječnoga misterija — on preporuča slavenskim pjesnicima kao uzor Homerovo vezanje obaju svjetova, a ne kršćansku umjetnost, jer ona je u tome „griješila najgore". (VI. 46.) Preradović slušao je Homera u našoj narodnoj pjesmi i u njoj ima čuda, ima utjecanja viših sila, što ih spominje i Mickiewicz, a naš se pjesnik ni u tome nije udaljio od njegovih nazora. On je veoma dobro shvatio predavačev postulat i pojimanje čuda. Više sile govore i djeluju preko Stevana; on ih je prikupio

u svijetu vila, a Mickiewicz se ne protivi ovakome pučkome shvaćanju, govoreći o Milutinovićevu „Obiliću“. No kad se u narodnoj pretstavi javlja pravo čudo, kada ustaje iz groba Marko? Čudo u kakovojgod formi javlja se u narodnim pjesmama (n. pr. Bog nikomu dužan ne ostaje; Zidanje Skadra grada), kad uz sve spoljašnje zapreke mora da pobjedi moralna ideja. To je duboka crta za narodnu psihologiju, ali ona u većoj ili manjoj mjeri karakteriše i druge narode u tom naivnom stepenu razvoja. S istog razloga pojaviše se više sile i u „Nieboskoj“ i u Mickiewiczevoj baladi „Lilie“ i t. d. Utjecaj vilinskoga svijeta obradjen je u Preradovića dobro. „Kao neka sveza — krasno veli Marković — izmedj naroda i vilinskoga svijeta jest sliepac guslar Avram, koji pjesmom svojom u narodu drži budnom vjeru u Marka Kraljevića. Zato i jest Preradović njegovom osobom započeo prvi prizor II. diela: sliepac pjevač spaja s vilinskim svietom I. diela realni ljudski sviet II. diela“. Ovako spajaju oba svijeta homerski rapsodi. Poljskome se kritičaru može ova veza činiti neprirodnom, ali mi svi vjerujemo u njezinu umjetničku istinitost, jer je kroz vjekove obradjuje naša narodna mašta u narodnoj poeziji — a što sve nije pjesnik učinio istinom? Kad je Stevan na Urvini planini, oko Markove sablje kupe se sve njegove nade, držću svi njegovi uzdasi, a to su uzdasi i nade čitavoga naroda, jer Stevan je njegov reprezentant i baštinik svih njegovih vrlina, njegovim glasom vapi čitav rod, pa kad je taj narodni genij u životnoj pogibelji, kad bi on morao pasti, a š njime i čitav narod, a da pobjedi kadija, paša, besramni Zvjerić, izrod Mile i izdajica Ćiro — sami pretstavnici zla, onda mora moralna ideja iznesti pobjedu makar čudom, tada mora da uskrsne Kraljević Marko.

Preradović nije bio gipki talenat, kako bijaše na pr. Goethe, koji napisa i „Fausta“ i „Werthera“ uz „Hermana i Doroteju“, ili kakav bijaše Mickiewicz, koji napisa uz „Dziade“ i „Pana Tadeusza“. Ne bijaše u njega epska duša, te mu je „Lopudska sirotica“ i „Pustinjak“ ostao nedopjevan. Još slabiji bijaše kao dramatičar, te su „Kraljević Marko“ i „Vladimir i Kosara“ samo — premašeni dramatički pokušaji, tek što prvi ima veliku literarnohistoričku vrijednost, a potonji ni za nas ni za pjesnika ne znači ništa. Preradović nema ni prvog uvjeta svakoga dramatičara: on nije mogao da objektivno gleda lica svoje drame i zato nije mogao uporedo crtati više različitih karaktera. Zaokružen tip samo je kum Ćiro, a i to će biti — kako istakosmo — zasluga Krasinjskoga. Mickiewiczeve misli o tehnici slavenske drame i o našoj narodnoj poeziji bijahu prećerane, a samo se u nas našao pjesnik, koga je osvojila sila, kojom bijahu izrečene pomenute misli, i bogatstvo domaće gradje, ali baš i u tome, što se naš pjesnik ropski povodio za pariškim predavanjima, leži uzrok neuspjeha „Kraljevića Marka.“

Još se ni jedan od Preradovićevih kritičara nije pitao: a kuda nestaše narodni apostoli Stanko i Timotija? Dali je možda Timotija neprestano tražio Zvjerića, da mu se osveti, pa je zaboravio svoju svetu dužnost? Pop Rade doveo je Bošnjake na Kosovo polje k Marku i Stevanu, ali Stanka, koji bijaše poslat u Dalmaciju i Krbavu, te Timotije, koji je otišao da probudi Srbiju i Bugariju — nema, no na žalove jadranskoga mora ipak je došao glas o uskrsnuću Marka i probudio zemlju. Ovo će imati svoje alegoričko značenje i vidi se, kako je pjesnik sam sumnjao, da će se ispuniti njegova jugoslavenska ideja, prva blizanica ilirske ideje. „Kraljević Marko“ uopće je alegorija savremenoga preporoda, koji se je upravo dogodio, pa je pjesniku i to smetalo, da razvije svoju fantaziju. Preradović je u prvom redu htio da na osnovi smjelih misli napiše fantastičku dramu, a nije bilo u njega ni dramatičkoga talenta, niti je imao dosta fantazije za ovaku dramu, a forma alegorije sadašnjosti stezala mu je i ono slobode i fantazije, što je u njega bila.

V.

G. 1865. izdao je Adolfo Tkalčević izvrstan svoj prijevod Krasinjskovog „Irydiona". U našoj tadašnjoj literaturi bijaše zavladalo tjesnogrudno shvaćanje, da je narodni umotvor samo onaj, koji podražava narodne pjesme ili je izvadjen iz narodnoga seoskoga života, a bistri Tkalčević prevodi „Irydiona" da pokaže, kako pjesnik ima pravo uspeti se i u visinu, s koje se rastvara vidik po čitavome čovječanstvu, a uz to može ostati narodan. Njegova bijaše nakana: „pokazati, da povèrh prostonarodnoga pěsničkoga sloga, kojim se služe mnogi naši pisci, ima još i viši umětni slog, koji se preporučuje pěsnikom, radećim oko uzvišenijih predmetah". Ovakovu misao razvija prevadjač u uvodu, ali ona ne bi ostavila nikakvog jačega traga, da je nije već prije toga razvio u svojoj poeziji Petar Preradović. G. 1861. prevede Preradović „Resurrecturis", liričku refleksivnu pjesmu istoga poljskoga pjesnika, ali ne navedavši njegovo ime. Baš nekako u ovo doba pada početak zadnje i najveće faze u Preradovićevoj tvorbi, a ideje pjesme „Resurrecturis" posve se slijevaju s općenim značajkama pjesnikova duha u ovoj fazi, a ova se opet posvema dijeli od dotadašnje tvorbe, pa nije čudo, da je postavljena teza o utjecaju Krasinjskoga na Preradovića. Misao tu potanje je prvi izveo M. Zdziechowski u „Odrodzeniu Chowacyi w wieku XIX". Ja ću ponajviše njegovim riječma prikazati njegove misli, pa da onda sam bacim na vrlo zanimljivo pitanje po koji tračak svjetla.

O dubljem zanimanju Preradovića sa poezijom Krasinjskoga svjedoči jedan, ali veoma znatan fakat. Evo g. 1861., dakle u početku posljednje faze svoga stvaranja, a još prije postanja „Prvih ljudi", preveo je on „Resurrecturis". Prikladnost izbora, uz to pobjedonosno svladanje brojnih teškoća jezičnih, budući da je do tada

hrvatskoj literaturi bio tudjim filozofički sadržaj u pjesmi, brižno sačuvanje ritma, gotovo doslovna vjernost prijevoda, dostatnim su dokazom, da je Preradović umio proniknuti dubljinu misli i tvorbe najdubljega poljskoga pjesnika. Iza toga nije Preradović ništa više prevodio iz Krasinjskoga, niti ga je nasljedovao, nemamo u njegovim listovima nikakvih podataka, koji bi uvjeravali, da se pjesnik zanimao djelima autora „Irydiona", ali ipak se u njegovoj poeziji osjeća dašak općenja s poljskim pjesnikom, osjeća se, da se u svome nadahnuću s njime često sastajao. Na Krasinjskoga potsjeća najviše s toga, što je umio kao i on trezveno, nezamaglenim očima gledati zbiljnost, ali idejalne težnje dizahu mu fantaziju i utapahu se u kontemplaciji nekake savršene budućnosti, nekoga božjega sklada i sreće na svijetu. Raskoš iz ovoga izvora bila je tolika, da je mogao zaboraviti na bolove života. S druge strane, ko u Krasinjskoga, čuvstvo dužnosti prema narodu zabranjivalo mu da u pjesmama tuguje i očajava, da time ne oslabi dušu naroda. Bol svoju gušio je u sebi. Da to bijaše veoma teško, jamči pesimistička pjesma „Zmija", a donekle i „Mujezin". No što je Preradović dublje preosjećavao bol sa života, to se toplijom čežnjom vraćao k Bogu. Nije on segnuo ni tako duboko, ni tako daleko ko Krasinjski, bio je suviše oprezan, hladan i skroman, a da bi se mogao uznijeti ko Mickiewicz ili Slowacki oholim poletom velebna individualizma, no s druge strane umio je i on sretno izbjeći drugoj pogibli, što mu je prijetila: nije pao u antropomorfizovanje. Sačuvao ga od toga prirodjeni takt artistički — i čini se, da se ne rastajemo s istinom, tvrdeći, da je na sve dublju Preradovićevu religijoznost i na njezin smjer utjecao u nekoj mjeri Krasinjski.

Prevodeći „Resurrecturis" pokazao je Preradović ne samo svoje simpatije prema poljskome pjesniku, nego i shvatanje osnovne ideje njegove tvorbe — uz to ipak nas na prvi pogled začudjuje, da nije preveo „Psalm Wiary" mjesto „Resurrecturis". Ta hrvatski je pjesnik bio spiritistom, a Krasinjski, ma da je stajao podaleko od te nauke, podao je u toj pjesmi jaki spiritistički kolorit kršćanskoj nauci o čistilištu i postepenome razvoju ljudske duše. Ove su misli izražene tako duboko i silno i tako se neposredno sticahu sa spiritističkim aspiracijama Preradovićevim, da su morale na se svratiti njegovu pozornost. Pita se dakle poljski kritičar, zašto nije Preradović na hrvatski jezik pretočio „Psalm Wiary", zašto njegova tvorba ne nosi kaki vidljivi znak, da si je prisvojio tu tvorevinu Krasinjskoga? To s toga, jer Preradović bijaše samo lirik:

religija, tajne budućega života i odnošaji čovjeka spram Boga privlačile su njegovo srce, koje je čeznulo za vječnim i savršenim dobrom i ljepotom, ali misao njegova ne bijaše sklona filozofičkoj spekulaciji, a nedostajaše mu snage i odvažnosti, da krene za Krasinjskim, kad ovaj, ocrtavši muke i zasluge čistilišnoga života duše, dovodi je u nebo i pretstavlja njenu sreću ne kao početak, već kao sveudiljni novi lijet, samo slobodan od bola, kao krug neprestanih novih nadahnuća, što se objavljuju u sve velebnijem preporodjivanju duše. Nestajalo je Preradoviću odvažnosti osobito ondje gdje je Krasinjski, stupajući u sve više krajine, zaronio napokon dušu u bezdno kontemplacije, stavljajući je pred Bogom u trojedinstvu Bića, Misli i Života. Prof. Zdziechowski dopušta, da je Krasinjski bar u nekim pojedinostima na Preradovića utjecao neposredno. Pjesma „Priznanje“ (1861.) na pr. izrazom je tihe sreće, a njezinim je izvorom svijest, da je duša stvorena na sliku i priliku božju, iskricom iz struje božjega svjetla, što teče preko redova vjekova. Na koncu ko pod čarom duboke misli Krasinjskoga, da smo i mi dužni dalje stvarati, kadno je nas Bog stvorio:

I jako On nas stworzył, tak my tworzyć dalej,
I z wewnętrza nas samych wyprowadzać światy,
By prząść Mu, jak nam uprządł, wiadomości szaty . . .

popularizovao je Preradović tu istu misao, slaveći Boga, što je podao duši divotnu moć stvaranja umnih stvorova:

Po tebi sam divna i velika
Tvorna sila umnijeh stvorova.

Ovdje ću mimogred opaziti, da je ista misao bila dobro poznata i autoru „Ojcze nasza“, koji ju je prije Krasinjskoga izrekao i filozofički razvio. — U pjesmi „Nepojamnost Boga“ (1861.) prekrasno poredjuje pjesnik misao, koja se ganja za spoznajom Boga, sa leptirom, što kruži oko svjetla: i ova misao pogiba ko i leptir, a plamen je pretvara u pepeo, a Boga ne će spoznati. Nije li — pita Zdziechowski — u Preradovićevoj pretstavi ovim leptirom Krasinjski? Iza ovog instinktivno duboko zasnovanoga pitanja, polazi kritičar i dalje te veli, da je moguće i oda „Bogu“ donekle odgovorom na „Psalm Wiary“, navlastito na njegovu prvu čest. Čini se, da je bio naš tihi liričar, priznavalac religije srca, preneražen smjelošću poljskoga pjesnika, koji je prodirao u dubine tajna božjega bivstva i tako stade Preradović u svijesnu opoziciju ne protiv

njegove ideje, već protiv teologičke drskosti, koja nastojaše skinuti vječni zastor s onoga, što ima u poretku stvari da ostane nepoznatim slaboj, u okovima materije sputanoj ljudskoj misli.

Ovoliko prof. Zdziechowski. Nije ovo prvi put, što se iznosi misao o utjecanju poljske romantike na poeziju Preradovićevu. Već je Marković spomenuo, da „Kraljević Marko“ potsjeća na misli, izrečene od Mickiewicza na pariškoj stolici za slavenske književnosti, a iza toga je Milivoj Šrepel u svojoj lijepoj studiji istaknuo, da ga III. pjevanje „Prvih ljudi“ potsjeća na svršetak „Nieboske komedie“ Z. Krasinjskoga i on je prvi izvukao kratku paralelu izmedju Preradovića i misticizma poljske poezije. To su bila spretna opažanja, a prof. Zdziechowski se prvi odlučio, da ih dalje razvija, što bijaše veoma teško s nedostatka spoljašnjih dokaza, ali ističem, da je on misao razvio posve u duhu Preradovićeve poezije i da je on prvi shvatio najvišu ispetost Preradovićeva duha. Što se tiče Preradovića, Jagić u svojoj kritici posve neosnovano nazivlje studiju poljskoga kritičara „marzeniem“, iz kojega tobože izlazi samo jedno: da je Preradović preveo jednu pjesmu Krasinjskoga. Jagić danas zaprema prvo mjesto u naučnome svijetu kao slavenski filolog, ali u literarno-historičkim radnjama, u koliko se one odnose na umjetnu poeziju, pokazivao je uvijek veliki nedostatak artističkog instinkta, koji je bezuvjetno nužan literarnom kritičaru. U našoj kritici često se javljaju sudovi, koji neke banalne patriotičke Preradovićeve stihove iz prvog doba njegovoga rada dižu nad njegove najdublje pjesme, a u publici pogotovo vlada takovo mnijenje. Tuj se zna samo, da je Preradović patriotičan pjesnik, a njegove najsavršenije pjesme upravo su nepoznate. Jagić je samosvjesnom žrtvom takovoga pojimanja. Ne valja suditi o Preradoviću — kako to čini prof. Jagić — sa liberalno-materijalističkoga stanovišta, već treba unići u život pjesnikove duše, koja bijaše sklona transcedentalizmu, k religiji i k vječnom životu. Kritičaru se može to sve pričiniti varkama i obmanama, u koje je pjesnik pao, ali on se ipak mora ma samo prividno poistovetovati s njegovom dušom, da shvati i da osjeti jakost daha tvorčeve umjetnosti. Ali opet priznajem, da je bez sumnje posve subjektivno mišljenje prof. Zdziechowskoga, kad on ovaj duh Preradovićeve poezije prenosi na čitavu hrvatsku literaturu i hoće da se sudi današnjim i budućim pjesnicima našima prema tome, u koliko su nastavili i razvili Preradovićeve misli, jer tome se već protivi okolnost, što ove ideje nijesu u nas u opće do danas shvaćene, gotovo ni

opažene. Preradović je pjesnik, koji se uzdignuo nad naš narodni život i realistički hrvatski karakter.

Najprvo ću podati karakteristiku Preradovićevih prijevoda, da se vidi, kakovo značenje ima po nj prijevod pjesme „Resurrecturis". Prijevodi iz g. 1845. i 1846. posve su sitne i neznatne stvarce: „Ljubica" iz Goethea, „Pčela" od Gleima, „Orao i sova" od Wielanda, „Putnik" od Smidta v. Lübeck, „Udaljenoj" i „Na ***" od Lenaua i „Neprilika" od Vitorella. Jedina je „Lenora" (1845.) Bürgerova oveća pjesma, a pjesnik se dao na taj mučan posao samo radi osobite razglašenosti ove balade. Iz ovoga se izbora vidi, da Preradović nije tražio u stranoj knjizi nešto osobito lijepo, što bi bilo dostojno, da se pretoči, što bi koristilo mladoj književnosti, već je prevodilac tražio male pjesmice, što će ih moći kako najlakše prevesti, jer bi inače bar u Lenaua, kojega je osobito volio, morao naći sitne, a ipak bolje pjesme od prevedenih. Sve ove prijevode izdao je pjesnik u „Prviencima" (1846.) pod naslovom „Presadi", a sa riječma: „Iz tudje zemljice — u našu nekoje — presadih sadove — rad mirisa i boje. — Tko zna štovat tudje — znade ljubit svoje", no u njima bijaše malo boje, a još manje mirisa, pa bi se skoro činilo, da je Preradović birao neznatne tudje „sadove", samo da ne budu mirisniji od naših. No ima drugi pouzdani uzrok: pjesnik nije ništa prevodio na hrvatski jezik g. 1843. i 1844. — dakle u prvome početku svoga pjesnikovanja — već sve, osim sitne pjesmice Vitorella, g. 1845., kad je spremao u štampu svoje „Prvience", a ovih bijaše malo, gotovo premalo za zbirku, a pjesnik je s izdanjem hitio, jer bijaše zgodno vrijeme, pa je počeo na brzu ruku prevoditi iz njemačkoga omanje pjesmice, da popuni knjigu „Prvienaca". Nije mogao pjesnik u to doba (1845.) stvoriti dosta izvornih pjesama za „Zoru Dalmatinsku", koja ležaše na njegovim ledjima, pa je u isto vrijeme morao i za nju da namakne po koji stih i zato nose ovi prijevodi karakter žurbe. Iza toga od g. 1846.—1861. preveo je Preradović samo tri posve sitne popjevke bez ikake pjesničke vrijednosti — ovaj puta iz češkoga: „Vutava" i „Majci" od V. J. Picka i „Zavist" od J. K., a sve to g. 1850., opet kadno spremaše u svijet svoje „Nove pjesme", gdje ti prijevodi izadjoše, a preveo ih s toga, što one pripadaju medju one češke pjesme, što ih je uglazbio Lisinski. Godine 1861. najednoč pjesnik prevodi pjesmu velike umjetničke vrijednosti i filozofičkoga sadržaja — „Resurrecturis". U novoj fazi njegove vlastite tvorbe

nastupa i nova faza u njegovu prevodjenju: otslije ne prevodi, što je lagano, već što ima veliku vrijednost i značenje na pr. „Pozdrav domovini" od Byrona (1867.), Dantovu: „Smrt kneza Ugolina" (1870.), „Peti svibnja" od Manzonija (1870.) i V. spjev Dantova pakla. Prijevod iz njemačkoga „Briegovi" (1871.) slaba je alegorija, ali je mislima veoma bliza Preradoviću. Sad je tek mogao pjesnik da piše Trnskome: „Pjesma je muka, a prievod trostruka muka . . ." Preradovićev — možemo reći — preporod u prevodjenju vremenom i umjetničkim aspiracijama veže se sa preporodom njegova stvaranja i umjetničkoga ukusa, te bismo mogli zaključiti: ili je pjesma „Resurrecturis" sa ostalom poezijom Krasinjskoga utjecala na preporod u Preradovićevoj poeziji, ili je ovaj preporod, uvjetovan unutarnjim prilikama i razvojem pjesnikovoga duševnoga života, bio uzrokom, te je Preradović baš u početku svoje visoke umjetničke tvorbe preveo „Resurrecturis" i poslije išao u prevodjenju i u originalnoj tvorbi novim putom. Biti će, da je jedno i drugo, ma da je sam prijevod potekao više manje izazvan vanjskim okolnostima, kako ću odmah pokazati — ali da pjesma nije bila vezana s unutrašnjim pjesnikovim uvjerenjem, pala bi jamačno sila vanjskih okolnosti.

Ovdje, prije nego li proslijedim, biti će najzgodnije saopćiti novu gradju za riešenje pitanja o utjecanju Krasinjskoga na Preradovića. Dušan Preradović, sin pjesnikov, upoznavši se preko „Vienca" s mislima prof. Zdziechowskoga, bio je tako ljubezan, pa je poklonio poljskome kritičaru onaj egzemplar „Resurrecturis", kojim se pjesnik služio u prevodjenju. Na ovome primjerku potpisan je vlastoručno olovkom knez Jerzy Lubomirski i označen dan 22. septembra, 1861. Pjesma je izdana u lijepome obliku i — anonimno. Dušan Preradović ujedno spominje, da se u Preradovićevoj ostavštini nalazi pismo kneza Lubomirskoga, a ovo mi je na molbu priposlao prof. Milivoj Šrepel. Kako je ovo za sada jedini dokumenat, kojim se uz samu poeziju Krasinjskoga i Preradovića, možemo služiti u riješavanju pitanja, priopćiti ću odulje, ne najboljom njemštinom a bez pravilne ortografije pisano pismo u cijelosti. „Verehrtester Herr Oberst — Ich bin über ihre Übersetzung ganz entzückt — und soviel ich urtheilen kann glaube ich nicht zu übertreiben, wenn ich sie nicht nur für die gelungenste aller mir bekannten Übersetzungen dieses Gedichtes halte — aber sogar für das beste halte was überhaupt in dieser hinsicht — nähmlich als wortgetreue — ich möchte sagen stammwortgetreue (etymologisch und rythmisch

genommen) übertragung aus einer verwandten sprache, je in lyrischer poesie geleistet worden ist!! — Ich muss ausserdem meinen besonderen Dank, ausdrücken für die Ausdauer, den Eifer und die begeisterung welche Sie, herr Oberst in dieser sache bewiesen haben — ich weiss freilich dass für solche gottes gaben — der dank mit ihnen selbst von oben kömmt! nichts desto weniger bitte ich sie in meinem herzen die Rührung zu lesen welche die übersetzung so wie ihr brief in mir hervorrief — ich konnte nicht gleich antworten weil ich bei ankuft des briefes und viele Tage noch abwesend war — dann aber auch gerne ihnen etwas näheres über die herausgabe geschrieben hätte — da aber mein guter aber von arbeit überhaüfter freund (ime nečitljivo) auf meine vielen briefe und bitten bis jetzt nicht antwortet und mich mit seine Übersetzung bis jetzt nicht versehen hat so kann ich darüber leider nichts berichten — beile mich ihnen die versicherung zu ertheilen — dass ganz nach ihrem Wunsche gehandelt werden wird — sowohl was die nicht nennung des Autors wie auch was die Anzahl exemplare anbelangt — worüber ich sie bitte — gütigster herr Oberst vollständig beruhigt zu sein — und auf mich sich verlassen zu wollen — was die verwendug der 200 fl. öw. anbelangt werde ich ganz ihren vortrefflichen Rats befolgen — und baldigst solche ihnen zu überschicken mir erlauben — mit meiner genauen Adresse — Bevor ich aber schliesse, würde ich mir noch eine bitte erlauben — Es sind in ihrem Manuscripte einige Wörter die ich nicht verstehe der drucker hier, ja sogar in Böhmen oder im ausland würde wahrscheinlich noch weniger ihre sprache kennen als ich — daraus könnte — entweder die veränderung des wortes oder dessen belassung so wie es vieleicht fehlerhaft oder undeitlich geschrieben folgen, wäre es nicht möglich das Gedicht in Agram oder wo in Ungarn zu drucken, wo ihre und die böhmische sprache gekannt wird — denn diese beiden brauchen Correctoren während der Polnische aus dem gedruckten — auch ohne correctur — leicht abzudrucken wäre — ? würden sie mir gütigst darüber Aufschluss geben können? oder sole ich mich an S. Excellenz den hr. bischof Stro-mayer wenden — ? die eigentlichen fragen wären — würde man den druck erlauben? fände man einen corrector und wen? wer würde den auftrag der leitund dieser Sache übernehmen — ? Ich würde gerne ihre Meinung darüber hören und dann was die erste frage anbelangt bloss als Aufklärung mittheilen das auf meine Anfrage bei der Oberpolizeidirection in Krakau erlaubt wurde —

dass die erste Ausgabe desselben gedichtes nicht verboten ist, die zweite aber ist verboten — — mir aber zugleich die versicherung gegeben wurde man wurde höhern ortes dafür sorgen beide ausgaben baldigst als erlaubt zu erklären — Ich würde eine ganze Welt von dingen über unsre Slavica ihnen herr Oberst noch schreiben können — weil die einzige Berührung zweier Menschen durch ein so erhabenes — und erhebendes medium wie unser geliebtes gedicht schon eine wahre Seelenverwandschaft gründet — und deswegen schon viele geistigen schätze und Strebungen — für uns beide ein g e m e i n g u t (Lubomirski sam potcrtava ovu riječ) sind — aber ein brief ist für diese Welten des geistes zu klein — und zu arm — ist meine Kenntniss des deutschen, um leicht mich kurz fassen zu können. — Es bleibt mir also nur ihnen nochmals meine Verehrung meinen dank und ein tief aus vollem herzen geschöpftes Slava —! zuzurufen — od brata Polaka i uniżonego slugi — Jérzego Lubomirskiego". Niže toga: „Przeworsk Rzezower Kreis — Galizien — den 26 — December 1861."

Ovijem dobiva poredjivanje poezije Preradovića sa Krasinjskim jaču, realnu bazu, jer izlazi jasno kao sunce već samo iz ovoga jedinoga pisma, da Preradović nije samo slučajno preveo jednu pjesmu Krasinjskoga, već je njegove ideje smatrao dijelom svoje duše, jer ne bi knez Lubomirski njemu u tom smislu pisao, da se Preradović nije pred Lubomirskim ovako izrazio osobno ili pismeno. Ako nijesu pisma našega pjesnika na Lubomirskoga još propala, nadam se, da ću ih s vremenom naći.

Godine 1861. pošao je naš pjesnik u lječilište u Veslavu, teško fizički bolestan, a preživljavajući i u svojoj duši tešku hrvatsku političku krizu, uz koju bijaše vezana i njegova gotovo posvemašnja šutnja na literarnom polju. Od g. 1851. do 1860. ne stvara gotovo ništa, ne samo zato, što se politička reakcija sa svojim konsekventnim uništavanjem i prigušivanjem svakog duševnog micaja prenesla i na literaturu, već i radi toga, što su se idejali pjesnikovi, koji porodiše prve dvije njegove zbirke, pokazali presitnima, pa ih je prva bura pritisla k zemlji. Prema svome nagnuću k transcedentalizmu, gradio si je besvjesno i polako kroz ovo vrijeme idejale onkraj svijeta, koji ostaju trajni i vječni, a sastanak sa knezom Lubomirskim bijaše po nj odlučan, jer je Preradović našao sada izraza za novu svoju poeziju. U Veslavi predaje mu Lubomirski pjesmu „Resurrecturis" 22. septembra, 1861., a kako se Preradović silno oduševio za Krasinjskoga, svakako

mu je Lubomirski poklonio i ostala njegova djela. Trnski posjećuje pjesnika u Veslavi i Preradović mu odmah (1861.) tumači poljski izvornik. Ne za dugo šalje mu već gotov svoj prijevod uz poljski original i češki prijevod na ogled. Trnski navodi ulomke ove korespondencije bez oznake datuma, ali iz svega izlazi posve sigurno, da to bijaše negdje u oktobru ili novembru 1861., a kad mu je Trnski prijevod vratio, šalje ga još iste godine Lubomirskome.

Dotaknuti ću se pojedinih pitanja, koja nam se nameću pri čitanju citiranoga pisma. Lubomirski se valjda već u Veslavi dogovorio sa Preradovićem, da će izdati „Resurrecturis“ u originalu i sa poviše prijevoda ili je Preradović posve iz vlastite pobude preveo tu „krasnu pjesmu“ — kako je sam nazivlje u pismu na Trnskoga — pa je dalje u korespondenciji nikla misao o izdanju originala uz prijevode. Istini je priličnije prvo, ali naš pjesnik očito nije naručeni već kongenijalan prevodilac. Možda je baš iz njegovoga oduševljenja i iz vlastite inicijative obećanoga prijevoda, palo Lubomirskome na um, da izdade prijevode. Preradović je aktivan u samoj osnovi izdanja, što najljepše pokazuje njegovo živo interesiranje za poljskoga pjesnika; on odredjuje broj egzemplara i stavlja uvjet, da se ne štampa ime autora i drugo. — Posve je tamna stvar, odakle onih 200 for. na uporabu, zašto ih Lubomirski šalje Preradoviću, kakav bijaše njegov savjet (a valjda imadjaše Preradović kakovo pravo na raspolaganje tih novaca, kad o tom izrazuje svoj savjet, koji se umah prima) i našto je pjesnik izdao priposlane novce? — Zasnovano izdanje, u koliko nam je poznata bibliografija poljska, hrvatska i češka, nije izašlo, a opet je nejasno, zašto je osnova zapela. Prije toga poznat mi je samo engleski prijevod pjesme „Resurrecturis“, ali ako i bijaše prevedena do 1861. na još koji neslavenski jezik, iz pisma Lubomirskoga izbija očito, da je naumio izdati pjesmu samo u poljskom, češkom i hrvatskom jeziku, jer traži korektora samo za hrvatski i češki tekst, a poljski ga ne treba, jer se tiskar može služiti ne rukopisom, već tiskanom pjesmom. Preradović je svoj prijevod savršeno izradio, ima pri ruci češki prijevod i poljski original, pa zašto je osnova propala? ne ću da izrečem svoje mnijenje. Još je čudnovatije, što Preradović ima prije u ruci češki prijevod, nego li Lubomirski. Naš pjesnik šalje ga Trnskome, a Poljak se iza toga još tuži, da mu prevadjač — valjada češki — još nije priposlao prijevod. Iz ovoga bi se moralo zaključiti, da je oko izdanja više radio sam Preradović, nego li Lubomirski — bar u početku. Raspitivao sam se u Čeha

i istraživao, ali tamo je potpuno nepoznat prijevod „Resurrecturis“, pa je po svoj prilici ostao u rukopisu. Nevolja je i to, što je jedina riječ, koju u citiranom pismu nijesam mogao pročitati, baš ime češkoga prevadjača. Na ovo pitanje može nam medjutim veoma lako odgovoriti sam Trnski.

Preostaje zagonetka: zašto nije Preradović označio ime poljskoga pjesnika kod svoga prijevoda „Resurrecturis“, već je jednostavno napisao: „prievod iz poljskoga“? Istina, Krasinjski je izdavao svoja djela konsekventno bez imena i bez pseudonima, a i Mickiewicz, govoreći na široko o njegovoj „Nieboskoj komedii“ u svojim predavanjima, nije htio da mu spomene ime, već je dapače sa simpatijom istaknuo ovo zatajivanje autorstva. Preradović već odavle pozna Krasinjskoga, po svoj prilici samo posredno, a po liku „ojca chrzesnego“ u njegovoj „Nieboskoj komedii“ gradi karakter svoga kuma Ćire u „Kraljeviću Marku“, pa je možda i naš pjesnik htio da tajinstvenošću optoči ime Krasinjskoga, kako je to učinio Mickiewicz. Zato mislim, da se po svoj prilici ono neimenovanje autora na zasnovanom izdanju prijevodâ i originala „Resurrecturis“ tiče Krasinjskoga, a ne Preradovića, jer je i stilizacija taka. Nemoguće je zamisliti, da Preradović faktično nije znao ime poljskoga pjesnika. Lubomirski se sastao s Preradovićem u Veslavi ne dugo iza smrti Krasinjskoga, te mu je jamačno pripovijedao ne samo o njegovim djelima, već i o njegovom tragičkom životu, pa je moralo i njegovo ime više puta ispasti. Nemoguće je zamisliti, da neko radi oko izdanja umjetničkoga djela, a ne zna imena autorova, koji je nota bene baš u to doba umah iza smrti optočen najvećim sjajem veličanja i slave. Ta ovaj le poète anonyme de la Pologne — kako ga zvahu — postaje godine 1865. već i širokoj hrvatskoj publici po imenu poznat u Tkalčićevu prijevodu „Irydiona“, a to bijaše prije, nego li je Preradović uredio svoj rukopis ukupnih djela. Upozoravam na jednu okolnost. Preradović je preveo njemačku pjesmu „Briegovi“, kojoj uopće ili nije znao ili je zaboravio autora, pa je to označio, napisavši: „Po njemačkom n e p o z n a t o m piscu“, ali kod pjesme „Resurrecturis“ ne veli tako, već naprosto „p r i e v o d i z p o l j s k o g a“.

Kad je Preradović napisao prvu svoju hrvatsku pjesmu, izdao je Krasinjski svoj najčuveniji i najdjelotvorniji poemat: „Przedświt“ (1843.), a tek iza kako je Krasinjski 1859. u Parizu umro, spoznaje se Preradović na izvoru s tvorbom anonimnoga pjesnika, za kojega ga je već Mickiewicz zainteresovao. Možda je Preradović

baš povodom smrti bio upozoren na djela Krasinjskoga, a svakako držim vjerojatnim jedno od dvoga: ili se Preradović sam upoznao prije susreta sa Lubomirskim sa poezijom Krasinjskoga ili se godine 1861. ne sastadoše po prvi put Lubomirski i naš pjesnik, jer već godine 1860. nalazimo u tvorbi Preradovića neki utjecaj autora „Psalma Wiary". Preradović je uz obje drame Krasinjskoga svakako poznavao „Przedświt", „Psalme przyszłości" i „Resurrecturis". Za ovu potonju pjesmu veli prof. Tarnowski, najbolji poznavač poezije Krasinjskoga, da je u njoj sve, „što je u prijašnjima bilo lijepo i istinito, a nema, što bi u njima moglo da bude krivo i nesigurno . . . „Resurrecturis" je kulminacijoni punkt pojimanja Krasinjskoga, njegovom najčišćom istinom". Kad je Preradović odabrao da prevodi ovu sintezu, bit će da je poznavao i analizu njenih misli, dakle njene pjesme predšastnice i zato je pjesmu „Resurrecturis" mogao posve valjano shvatiti i točno prevesti. Baš ova zbijenost misli Krasinjskoga u toj pjesmi biti će uzrokom, da ju je preveo, da se za nju tako zanio, a privukao ga možda i njezin didaktički karakter, koji često obilježava i Prerada u ovo doba.

Historiozofiji t. j. otkrivanju budućnosti mišlju, koja nošaše refleksivno teoretički karakter, dodao je Krasinjski i Preradović novi faktor — čuvstvo, osobito religijozno i čovjekoljubivo čuvstvo, koje je učinilo njihove historiozofičke izvode bar za njihove duše posve stalnima i sigurnima. U „Przedświtu" čitavo čovječanstvo u zahvalnosti prigiba koljena pred Poljskom, koja postaje kraljicom slavenskih njiva. Svi će narodi sipati cvijeće, bacati joj pred noge „vijence života", a te ruže promeću se u zvijezde na nebu, svaki se vijenac pretvara u nebesku dugu. Svi „dusi-narodi" (Preradović poznaje figuru „junak-duh") prignuše pred njom svoja čela, priznaše joj ljepotu boštva i dati će joj krunu svijeta, ali ona zazire od vladanja tijelom, ona će rediti svijetom dušâ, izliti svoj duh na milijune, svim će dušama dati misli s neba (Psalm Miłości)! U Preradovića („Slavjanstvu", 1865.) radja se ljubav najprije medju slavenskim narodima, iz njih ljubav „lomačom sreće presilne" bukne, sav se svijet zapanjuje i divi, dok se zablješten ne podaje struji i steče se sa Slavenstvom u carstvo ljubavi, što ga „na zemlji božjim knjige proriču". U vječnoj borbi ljudskoga napretka, Slavenstvo je moćno kretalo i silan zatočnik, „kom da svi puci na zemlji skut ljube u harnosti čuvstvu!"

„Przedświt" je pjesma u osvit novoga, boljega jutra, ne onoga, što ga je naš pjesnik navjestio u pjesmi „Zora puca", jer to je tek jutro, u kome si taremo oči iza dugačkoga sna i spoznajemo da jesmo, već to je svanuće zore, što je Preradović navješta u „Slavjanskim Dioskurima" i u snu Adamovu u „Prvim ljudima"; ovo su sunčane zrake, što navještaju vječnost ljudskoga duha i veliku budućnost čovječanstva na krilu božje ljubavi. „Przedświt" je triumf Poljske, što ga je Preradović proveo u odi „Slavjanstvu" kroz slavoluk čitavoga Slavenstva. Krasinjski se tu uzdiže nad zvijezde, do sunaca nad suncima, tamo gleda svjetove ko cvjetove u tome lazurnome vrtu (Preradović: „Zviezde"; 1863.) i ovdje pjeva himnu Bogu (Preradović: „Bogu"; 1868.), jer to je najviša visina do koje se božanska duša krili i ovdje, gdjeno izvire vrelo života, pjesnik je poljski sa svojom Beatricom, što ga prati ko Virgil Danta, na izvoru žiće pio . . . U Preradovića se uopće razvijaju sami isti motivi, ali u njega nema tolikoga titanizma, što često oplemenjuje njegove misli, ali ih i slabi, a što je glavno, Preradović nije našao svoje Beatrice, koja podaje mislima Krasinjskoga primarno čuvstvo, punu, cvatuću fantaziju, živahnu dramatičnost, intimni lirizam, prelesno pljuskanje, mijenjanje, dizanje i spuštanje čuvstava, a prema tome i vanjsku situaciju, a baš tijem je „Przedświt" uz svoje duboke misli silno djelovao na savremenike, a djeluje jednako i danas.

Ima i pojedinosti u „Przedświtu", što sjećaju na neke stihove, Preradovićeve, na pr. uvod ode „Slavjanstvu" suviše potsjeća na prekrasno ovo mjesto:

Wpatrz się w arfę tę bez końca,
W której księżyc, gwiazdy, słońca,
Tkwią, jak śruby niewzruszone;
A od dołu aż do szczytu
Struny z światła i błękitu
Drgają, w bezmiar naciągnione — —
Po tych strunach duch przelata,
Po tych strunach duch przegrywa . . .

I Preradovićeve su strune prepnute bez konca, u neizmjernost i one su iz svjetla, iz sunčanih zraka, po kojima trepti i grmi pjesnikov duh. Vizijonarna prikaza budućnosti čovječanstva i slavenske pobjede ista je u glavnome u „Przedświtu", na koncu ode „Slavjanstvu" i u snu Adamovu, koji je pjevan pod očitim utjecajem svršetka „Nieboske komedie", iz koje je uzeta i pojava krsta —

to je iztaknuo već prof. Šrepel — s kojega padaju na zemlju zrake, a čovječanstvo, ova mravad u susret im hiti, srče ih, na njima se ogrijeva, po njima se ko po zlatnim nitima diže k nebu i ovdje se razlijeva. Ovo nam jamči, da je sada Preradović pomno u izvorniku proučavao osnovne ideje „Nieboske komedie“, koju je nekoč poznavao samo iz opširne analize u Mickiewiczevim predavanjima. Samo je razmniva Preradovićeva prema njegovu karakteru, pa uopće prema karakteru našega naroda i samoga jezika svagdje oštra i plastična, a Krasinjski jest u razmnivi mekan, lagodan, muzikalan. U Preradovića se fantazija skuplja u misao, u Krasinjskoga se misao raspršuje u milotnoj fantaziji.

Izmedju „Psalama budućnosti“ („Psalmy przyślości“) najjače se Preradovića dojmio prvi, najsilniji, najdublji i najljepši — „Psalm Wiary“, o kome je prof. Zdziechowski istaknuo, da bijaše najbliži i najsrodniji njegovim nazorima. Ova je nevelika pjesma ostavila dubokih tragova u poeziji našega pjesnika i to je pravi uzrok, zašto nije i nju preveo. To bi bilo zališno.

U „Psalmu Wiary“ uzeo je Preradović misao, da mi moramo besmrtno živjeti, moramo živjeti s Bogom, rodjeni iz njegova naručaja, moramo živjeti u njegovoj vječnosti i dalje stvarati umne stvorove, izvoditi iz sebe svjetove, što je pjesnik izrazio u „Priznanju“.

Preradovićevu je shvaćanju uopće ova misao prirodjena i on je u posljednjem pjevanju „Prvih ljudi“ filozofički razvija dalje. Bog je u svojoj ljubavi sve stvorove iz sebe i k sebi upravio, on je iz sićušne grude ovog praha tamna, rasipljiva, učinio ljude vjekovnim kipovima, ujezgrivši im svoga duha živoga. Tjelesni je svijet svijetom učinaka, a njegovi su uzroci u svijetu duhovnijeh zraka, koje teku po čitavome svemiru, svuda bude, oživljuju, tvore, a središte svima je u Njemu. Zato će si ljudi na zemlji brojiti dane, a ondje vjekove . . .

Iz pjesme „Psalm Wiary“ — čini mi se — istrgnuto je „Zvanje Slavjanstva“ (1860.) i to iz stihova:

A do dnia tego, wiodące tu wschody
To w łasce Twojej poczęte narody!
Garść im powołań sypnąłeś z wysoka,
W każdym z nich żyje myśl jakaś głęboka,
Co z piersi Twoich zesłanem jest tchnieniem,
I narodowi odtąd — przeznaczeniem!
A są wybrane jedne przed innemi,

By o Twą piękność walczyly na ziemi,
I krzyż lat wielu wlokąc krwawym śladem
Były śród świata — anielskim przykładem!
Aż nie wywalczą straszną walką w grobie
Wyższego w ludziach pojęcia o Tobie
Więcej miłości i więcej braterstva
W zamian za tkwiący w piersiach nóż morderstwa!
Takim jest naród Twój polski, o Boże!

Udara u oči, što se sve općenite misli iz ovoga odlomka nalaze u „Zvanju Slavjanstva“, a ispuštene su samo specifički poljske, mesijanističke, jer Preradović nije mogao na čitavo Slavenstvo prenijeti n. pr. misao o vučenju krsta po krvavim tragovima. Do onoga dana, kad će svakome čovjeku porasti andjeoska krila, vode nas narodi, koji su stepenice k savršenstvu, k andjeostvu budućnosti, svaki izmedju njih ima svoju misiju. I Preradović u listu bez datuma i naslovnika veli: „Svaki narod ovoga svieta ima, ja bi rekao, osobitu svoju zadaću u velikoj porodici ljudskoga roda, koju je ili već izradio ili na njoj jošte radi“. Ovo pismo bit će da potječe iz doba stvaranja „Kraljevića Marka“ (1848—1852.), ali Preradović je tu misao u poeziji izrazio istom sada (1860.), kad se je otkinuo od uskoga hrvatskoga patriotizma. U Krasinjskoga dobiva svaki narod duboku misao i ona je njegovim udesom i zvanjem. Preradovićevo umovanje izlazi iz temperamenta, narodi se u njega ne razlikuju po mislima, već više po sklonostima srca, po karakteru; u našega pjesnika i misao izlazi iz srca, iz žara srca ona je svjetlo božje („Pamet i srce“), pa je prema tome podijelio božje darove. U Krasinjskoga su jedni narodi pred drugima izabrani, a takav je izabrani narod poljski, koji uz ostale misli čovječanstvu treba da izvojšti „više ljubavi i bratstva više“. Preradovićev je izabrani narod čitavo Slavenstvo, a Bog mu je uza sve one darove, kojima je nadario ostale puke, dao i ljubav svoju, pa kad će narodi izvrći svoje darove u zlo, Slavenstvo treba da svojom ljubavi spasi svijet na zemlji. Ovako u Krasinjskoga, izvojštivši više ljubavi, spašava poljski narod čovječanstvo, uništivši „satanstvo ropstva“ (to je Preradovićeva: razdivljala jakost), „bjesomučnost laži“ i „ovisnost o tajnama“ (Preradovićeva: precijenjena mudrost i smućeno oštroumlje), a donoseći „duševnu spoznaju i vječnu, beskrajnu ljubav srca“. — Pjesma „Zvanje Slavjanstva“ potekla je neposredno iz „Psalma Wiary“, tek što je Preradović misli prilagodio svome karakteru, prenio ih na čitavo Slavenstvo i što im je podao neku konkretniju, Schillerovsku formu

dijeljenja darova — no to bijaše prva pjesma, koja je nastala pod utjecajem Krasinjskoga.

Ali i da sve eliminiramo, što je rečeno, pa da samo uvažimo oduševljenje, kojim je Preradović prevodio „Resurrecturis“, da proučimo misli ove pjesme i misli, koje se otslije iznenada javljaju u Preradovićevoj tvorbi, a prije mu bijahu posve tudje, ne u duši i životu, već u stvaranju, morati ćemo doći do zaglavka, da je pjesma „Resurrecturis“ tlo, na kome je Preradović gradio ne doduše titansku, neoborivu, mudru kulu babilonsku Krasinjskoga, već crkvu, u kojoj stoluje Bog i čovječanstvo. Doba od g. 1850—1860. u Preradovićevu životu možemo nazvati dobom umiranja. Politički i narodni naš život bijaše zamuknuo mukom groblja, nad kojim ozvanjaše prigušeni „miserere“, a u porodici umiralo mu milo za dragim i pjesnik se osjetio sâm u stanju prividne smrti, podavao se svome duhu, ali i on još lutaše besvjestan, ko duše ljudske iza smrti u nauci spiritista. Nepoznata ga je ruka izvela iz duševnoga tapanja u krajine luči božje. Pala mu u ruke pjesma „Resurrecturis“. Njegova se duša začudjena pitala: nije li to pusti naslov, a pjesma mu je odgovorila: ne, nije! Ona imadjaše sve, što je trebalo za uskrsnuće Preradovićeva duha. Ona mu je prikazala pakao i Golgotu svijeta: „svijet taj je grobljem suza, krvi, blata!“, a tako ga i on pojimaše, te je poslije u sonetu „Mirku Lentulaju“ i nazvao naš život basrljanjem „po tom groblju krvi si i pota“; no pjesma „Resurrecturis“ obećavaše našemu pjesniku:

— a daleku
Na viekova kasnom tieku
Mrtvih uskrsnuće!

Našao je Preradović ovdje misao:

Bud si u prsijeh rodu zlatnom rudom!
Budi nebo s zemljom spajajućim čudom!
Svetošću u uzi!

Ovdje je očito formuliran Preradovićev novi, viši patriotizam, koji je tako plodan u najvećoj fazi njegova života, a tako se posvema dijeli od njegova patriotizma do ovoga doba. Našao je ovdje duboku misao:

Nehiti umrieti dok t' miso nerodi,
Ko u zemlji zrno dok se nerazplodi!
Dok si mukom nemož' biti dobitnikom —
Već jedino svom — ne čovječtva dikom,
Nebud' mučenikom.

Ovo preziranje prazne slave, a traženje slave u neprolaznosti, samosvijest velike sile duha, ali uz najveću smjernost izražaja, želja, da mu prije nego li umre, misao rodi čitavu svoju sadržinu, da se rasplodi ko zrno u zemlji prije nego li sam podje onamo, gdje mu i sad često duša trepti — sve ovo je prvi zametak njegova „Pustinjaka“. I još jednu sebi veoma srodnu misao našao je pjesnik u „Resurrecturis“:

I riečju i djelom, u službi i plaći
Razdavaj sam sebe svojoj miloj braći!
Porazplodjuj sebe na čine živuće,
Pa od tebe jednog bit će — tisuće!
Budi i u negvah neutrudnim trudom!

Ko poznaje život Preradovićev, vidjeti će, da mu je Krasinjski govorio upravo iz srca. Ni jedan ni drugi pjesnik nije izrekao ovu misao u tako titanskoj formi ko Mickiewicz: da svaki čovjek osamljen i sputan može mišlju dizati i rušiti prijestolja, ali Krasinjski i Preradović osjećaju okove na tijelu i razdaju velike duševne čine. „Boreći se zvanjem svoga stiega — Izmedj sile i nevolje ušća“ („Pustinjak“), Preradović ipak ostaje „neutrudnim trudom“ ko i Krasinjski. Ovo razdavanje sebe bilo je osobito milo obojici pjesnika i Krasinjski vidi u tome nešto božanskoga, pa na drugome mjestu („Przedświt“) govori o Bogu, koji neprestano dijeli svoju ljubav, „daje svima, daje sebe, a ne gubi na svojoj sili“, pa i tu neizmjerno lijepu misao izriče Preradović u „Pustinjaku“, govoreći o Bogu, u čijem vrelu započe se njegov duh:

Neizmjerno tvoje milovanje
Svud se lije neprestanim tiekom,
Svedj se troši a nebiva manje
Ko ni sunce, premda sjaje viekom

Pjesnik, koji je gotovo kroz čitav decenij mramorkome šutio (ulomci „Lopudske sirotice“ postadoše oko godine 1853., jer se smatrao obavezanim, da nešto izradi za „Neven“, ali kad je i on uvenuo, nije imao volje ni sile, da svoj započeti epos svrši), koji je prije ove šutnje pjevao dosta obične domoljubne i ljubovne pjesme, a samo je jednoč prije 1860. razbirao u pjesmi („Smrt“; 1856.) filozofske misli — sad najednoč pjeva same duboke refleksivne pjesme: „Molitva“ (1861.), „Slavjanski Dioskuri“ (1863.), „Zvanje Slavjanstva“ (1860.), „Mlado ljeto“ (1861.), „Priznanje“ (1861.), „Nepojamnost Boga“ (1861.), „Zviezde“ (1863.), „Ljubav“ (1863.),

„Suho drvo“ (1863.), odu „Bogu“ (1868.) religijozni epos „Prvi ljudi“ (1862.), „Slavjanstvu“ (1865.), „Pustinjaka“ i t. d. Na ovu silnu evoluciju u Preradovićevoj poeziji baca svjetlo razjašnjenja zagonetna stagnacija njegove tvorbe izmedju 1850—1860., pjesnikov groban život u to doba, koji na žalost do danas još ne bijaše predmetom psihološke studije i — poezija Krasinjskoga. Nije ni čudo, što je Preradović prionuo uz njegovu poeziju, jer se i Krasinjski podavao magnetizmu, hipnotizmu i medijumizmu; bila su to dva duha, koja su od naravi težila na to, da im tajne zagrobnoga života i budućnosti čovječanstva budu jasne kao sunce i zato ni jedan zapravo i nije mistik, što je za Krasinjskoga obrazložio prof. Tarnowski. Uz to su se spoljašnje političke, a donekle i privatne okolnosti u Krasinjskoga i Preradovića jednako skladale, tako da su oba ova pjesnika, imajući mnoge sličnosti u karakteru prolazili kroz ista razočaranja i iste nade. U Krasinjskoga i Preradovića prevladava hladan, trijezan razbor, mirna i duboka misao, gledanje na široko i daleko, ali ne odmicanje od vlastite duše. Poljski ni hrvatski pjesnik nije rado pružao ruku za materijalnim činom, u jednog i drugog opaža se neka bojazan, ali baš zato sve dublje proživljavaju u duši, ovdje dižu, grade i stvaraju ne za sadašnjost, već za budućnost. Preradović je prihvatio mnoge lijepe misli u Krasinjskoga, ali on nije ni učenik ni eklektik, već njemu su nužno trebale ove „misli s neba“ poljskoga pjesnika, ove bijahu prirodnom tvorevinom njegova duha, a Krasinjski više potiče Preradovića, da otvori svoju dušu, djeluje na snagu i eruptivnost njegovih misli, koje su tako nenadano iza dugačke pauze provalile. Imao je Krasinjski imitatorâ u poljskoj književnosti, ali ovi se ne digoše nad imitaciju, i tako je on osamljen tip u poeziji svoga naroda, a posve mu je bliz naš Petar Preradović, jer mu je od prirode srodan, jer su se sve okolnosti, koje sačinjavaju poeziju jednog i drugog pjesnika, složile u jedan ili možda u dva, ali veoma srodna tipa. Preradović i Krasinjski dva su reprezentanta slavenske filozofičko-religijozne refleksije u poeziji, tek što je potonji u savršenim sintezama prikazao svu bogatu sadržinu svoga duha, a Preradović je stoprv prošao analizu, a kad je u „Pustinjaku“ htio da se uspne do sinteze — zateče ga prerana smrt.

VI.

Nestašicu spoljašnjih podataka o Preradovićevu životu i mišljenju najjače osjećamo za doba izmedju 1850—1860., jer se njegova duša u to doba nije odrazila ni u poeziji — pjesnik šuti, ali baš ovom grobnom šutnjom priznaje, da je njegova bol sada tako svestrana i neobična, te jê nije mogao gušiti pjevajući, već samo šuteći. Ipak nam mnogo priča nekoliko pjesama iz g. 1850. i 1851., pa neke poznije, koje se svojim sadržajem protežu na ovo doba. U pjesmi „Spomenik Jelačića bana“ (1867.) prikazuje Preradović bana kao pobjeditelja pakla, koji upokori caru oporne življe, spasi mu prijestolje i dolazi k caru kao arkandjel, polaže mu na koljena djelo, da mu po milosti udijeli, „što po pravici idjaše zasluge“ bana i naroda. Car uze iz svjetle si krune dragi kamen, smrvi ga moćnom rukom i dade banu, ali nadodje oluja, raznese i ove „mrvice“ i tako udes nacijedi iz gorkoga pelina punu čašu soka banu i njim ga napajaše, dok mu ne ogorči život toliko, da mu i smrt bude sladja — i on je prigrli. — G. 1850. „Naša Anka“, usnuvši u gorici ispod jablana, opazi orla na jablanu:

Silni oro, divlje ćudi,
Pitom sidje njoj na grudi,
Zoblje biser joj iz ruke,
Kad pozoba — teške muke!
Zabode joj pandže jake,
S njom odleti pod oblake,
I spusti ju smrti u ruke.

Ovaj orao — „lija stara“ alegorički prikazuje Austriju. Pjesnik je pod koprenom alegorije prikazao razočaranje i očaj, koji je austrijska politika prouzročila u Hrvatskoj u doba Bachovoga centra-

lizma. „Naša Anka“ o svemu tome doduše samo sanja i san je opominje, da ne bude ljuba stare lije — kneza Orlovića, no ovo je očito iz bolnog iskustva crpljena opomena za budućnost. Ugledni strani političari javno priznaše, da ovake crne nezahvalnosti i političke podlosti ne poznaje evropska historija. U pjesmi „Dvadeseti svibnja“ (1871.) veli pjesnik o banu:

Ter napokon velu dušu,
Puklo srce, bolnu ćud
Zakloni si on u tmušu
Smetenosti i ko lud
Tumaraše po njoj — oj nemila,
Oj sudbino, što si učinila!

Svi su naši domoljubi prolazili kroz ovu „tmušu smetenosti“, a Preradović u očaju postaje već mahnit, gdje u alegoričkoj pjesmi „Zemlja suncu“ (1850.) hoće, da sunce potamni, da se sruši u bezdno, jer zemlja je već dozrela jadom i čemerom, pa mu je još veća muka ispod sunca bjelodano gledati svoju žalost — no u „Mojoj ladji“ (1850.) diže već stijeg k nebu i gleda u bolju budućnost, ali i ova krasna i bolna pjesma svjedoči, da je pjesnik u to doba proživljavao najočajniji dio svoga i narodnoga života. Ta pjesnik se jedva vratio s bojeva u Italiji, gdje se borio za Austriju i mogao je svaki čas postradati životom, pa zato sada (1851.) stavlja kao epilog svojoj borbi ovaj distih:

Slast je iznositi život na žrtvenik gorućih čuvstvâ,
Za plaću livati krv, čemerni poso je to.

U to se u ponoćno gluho doba car Dušan riješio groba, pregledao je svoje krajeve, dozvao posestrimu vilu, želeći živjeti i popeti se na prijestô, te je pita:

Kaži der mi, što je moje,
Što l' od carstva propalo je?

Vila ga primi za desnicu ruku, obidje s njime raku i reče mu: Obidjosmo carstvo tvoje — sve ostalo propalo je! A Dušan se zapanjio, padne u grob od žalosti, niti mu više pade na um, da bi htio oživljeti. Ova raka, što je obilazi Preradovićev duh u bolnoj viziji, stisnula je u se carstvo naših narodnih idejala, narod je padao u apatiju, radenici htjeli bi da umru sa smrću svojih idejala, ali pjesnik zahtjeva („Utjeha“, 1851.), da čuvamo sebe radi sebe,

jer dok je nas, još nije sve propalo, mi nosimo u sebi carstvo, samo si moramo znati i kroz tugu put proprtiti. Naša je zvijezda jedinica („Noćne pjesmice“, 1851.) ljubav i njoj dodje na zemlju tamnu u pohode — ne više sama vila, već zvijezda nebesnica, njena sestra, a „Duh slavjanski“ (1851.) moli se za svoj rod Bogu i carstvo idejala ne će ipak propasti.

Ali i u porodičnome životu bijaše pjesnik veoma nesretan — tužne osjećaje s domovinske nevolje nalazio je u drugoj formi u svome domu. Pjesnik bijaše osudjen na robiju ljubavi spram žene, koja ga nije nikako shvatila, pa je i ovdje morao prigušivati svoje boli, da ne iznosi jad svog intimnog života. G. 1848. uz najveće žrtve i teškoće vijenčao je svoju Pavicu, (kojoj je posvetio svoje „Prvience“, jer svi ovi su u njoj, a ona u svima) pravu talijanku, koja nije znala „ni rieči naški niti niemački“; uz nju proživljava ono „krasno jutro“, ne za dugo eto mu ona rodi sin Čedomila, koji umre u trećem mjesecu, ali dolazi i još gore zlo: ima u njegovoj erotici „Crni dan“ (1849.), koji je njegove želje stisnuo u raku, slasti mu u jad prevrnuo, a nadu mu sagnuo na štaku. A baš u ono doba političkih nedaća volio bi pjesnik, da ga ljubav tješi i zato imamo iz g. 1850. i 1851. toliko ljubovnih pjesama. On osjeća svu slast zemlje ispod nježna luka njene ruke, kad ga grli — ali to je rijetko kad. Njemu čuvstva obnevide i planu u strast, a lijeka bi našao samo da izgori u ljubavi i da padne s njome u grob ko pepeo. Pjesnik je kao čovjek željan života, kao rastuženi domoljub, željan je utjehe, a njegova ga žena ne shvaća, ona je nekako posve oprečnih nazora i temperamenta. Umrla mu je 1855. i pjesnik joj spjevao „Spomenak“, razvinuvši tu misao, ali ne prebacivajući joj ništa. Život joj je ovdje ogrknuo do majčina mlijeka, te je već za mlada vijeka odbijala sve slasti života i ponajbolje. Nevolja je napokon baci u očajno more:

I po njemu ploveć i roneći,
U svojoj se nesreći blažeći,
Klonuše ti na posliedku sile;
Ti tonjaše i potonu na dno.
Tako meni od supruge mile
Osta samo spominjanje jadno.

Prvome djetetu, kad mu je o životu prvi sjajak puko, već je noćni ćuk zakukao, a nešto prije smrti žene, umrla mu djevojčica u trećoj godini života, dok mu se sirotna majka prenijela na

drugi svijet (1848.), kad je pjesnik morao da vrši krvave ratne poslove u Italiji, i nije mogao da je još jednoč vidi i ogrli. Ko bi sada mogao podati tračak utjehe ubogome pjesniku, koji ako nam se i pričinja tvrdim, ali njegove su oči tako nepristale onim vojničkim tvrdim crtama lica — one su uvijek bile tužne, pjesnikove oči. Imao je sestru jedinicu, ali i o njoj spominje već g. 1848., da je sirota „udovica sa petero djece". I to bijaše patnička duša. Pjesnik veli o njoj u divnom sonetu: „Svojoj sestri jedinici" (1867.), da joj se poznaje trag suza i znoja, kuda je išla, da prehrani od jednoga do drugoga boja — „samo jade sebi". A ona blaga ipak nikom ne nahudi i zemljica biti će joj laka, košto ona njoj nije teška bila.

Preradović je doduše ispjevao „Pjesmicu" (1851.), i veli, da mu je pjesma od Boga data vjerenica, te njenim glasom odiše mu iza boja duša, za jadom udata, što sjeća na Lenaua: Deine Braut heisst Qual — den Segen spricht das Unglück über euch — ali Preradovićev jad, koji je udat za njegovu dušu, blagosljivlje pjesma, o kojoj veli:

Ti jedina, a druga nikoja,
Utjeha si duši obilata.

Pa ipak pjesnikov je jad tako porastao, jedna se nevolja složila s drugom, pjesnik se osjetio osamljenim i u obiteljskom i u domovinskom životu, te više nije mogla ni pjesma da ga tješi, da nadama blagosljivlja vjernicu njegove duše — ad; našega je pjesnika sada blagosljivljala samo nesreća za nesrećom, a to nije htio da izrazi pjesmom i tako poslije godine 1851.—1860. imamo samo nedovršenu „Lopudsku siroticu", dvije tri prigodne pjesme bezvrijednosti, elegičnu pjesmu „Zemaljski raj" (1856.), i odu „Smrt" (1856.). Nije čudo, da se Preradović u to doba tako podao spiritizmu; tražio je utjehe u svojih milih brojnih pokojnika, kad nije imao živih oko sebe, a baš iz toga je nikla pjesma „Smrt" — ta pjesma najbolje karakteriše njegovo raspoloženje u to doba, a da se ticala baš njegove porodice, vidi se iz toga, što je u početku ode „snovao izvesti nekoliko prizora smrti: smrt roditelja, djeteta i dr., ali je to napustio. Vidi se to iz njegovih nacrta rukopisnih" — što je iznio kao fakat u svojoj studiji prof. Šrepel, ali bez ikakvoga primjenjivanja na pjesnikov život.

Preradovićeve sadašnje misli o stanju domovine i o politici možemo donekle slijediti u njegovim pismima. G. 1849. piše Kaznačiću: „Ovdašnje Gajeve novine čisto su duh promienile, znam da si opazio . . ." (Gradja, I. 159.) G. 1850. piše iz Zagreba istome: „O politiki nije skoro vrijedno, da prosborim, a i sam znadeš na čemu smo — nascitur ridiculus mus! to ti je jezgra naših stečevina iza ogromnih dvoljetnih nada. Ja sam se politike sasvim već odrekao, jer mi se čini posao s njome: praznu slamu mlatiti. Jugoslavenske novine zabrani vlada ovih dana bez suda — samovoljno. Sad znadeš, kako stojimo. Da mi moji poslovi dopuštaju, najvolio bi se literaturom baviti." G. 1853. javlja Bertiću iz Kremone, da Agramerice više ne treba, neka ga ne predbroji, a isto tako: „na Narodne Novine neću se predbrajati jerbo ne vriede krajcare". Doista je g. 1850. i 1851. pokazao pjesnik mnogo mara za knjigu, pjevao je puno u prvim dojmovima domovinskoga bola, ali posvemašnja narodna nesreća nije mogla da bude trajno inicijativom njegove tvorbe, napokon nedostajalo mu i vremena k stvaranju. „Ja sam ti kao pas svezan na lancu od jutra do mraka i nemam skoro vremena, da mislim na što drugo nego na službene poslove" — piše u pomenutome pismu Kaznačiću. Za nas je ovo dakako vječna šteta, jer nam nije niti iko drugi u trajnom pjesničkom ruhu ostavio odraz ilirskoga razočaranja u pedesetim godinama.

Za Preradovića je ovo doba veoma kritičko. Njegova poezija do g. 1850., a s njome i njegov život imao je tvrdu podlogu: dizati, osvještivati i odgajati široke vrste naroda i zato mu se nije mogla poezija s umjetničke strane razvijati. Sad je pjesnik uvidio, da danas udesom narodâ upravlja nekoliko ljudi, koji nemaju za nj srca, koji su mu obično posve tudji i ovako politika može jednim potezom pera uništiti mučan mnogogodišnji rad najplemenitijih i najpožrtvovnijih patriotičkih duša. Tu nastaje u njegovoj podlozi prelom — g. 1850. priznaje, da si još nije našao cilja t. j. imao ga, ali taj ga je prevario, a novoga nema. Odlučno odbacuje politiku, ona ne pristaje njegovu pjesničkome srcu — ali tijem će korakom nužno promijeniti svoje umjetničke principe. U prvo i u drugo doba svoje tvorbe, Preradović je umjetnost potpuno podložio interesima i okolnostima nerazvijena naroda, ima uvijek na umu, da pjeva i za inteligenciju i za prosti narod, ali tako, da ga polako diže k sebi, a poslije ko da mu je umjetnički credo: veliki umjetnički individualizam ne smije se iz političkih obzira žrtvovati, već se ima razviti u svojoj snazi, a ko hoće, neka se diže k njemu — on se ne spušta. Svoje prvo shvatanje o zadaći književnosti

primio je Prerad od Vraza, a ujezgrio ga u članku „Jezik južnoslavski“ („Zora dalmatinska“, 1844.) u ovijem riječima: „Nemojmo za Boga izobraženje književno od pučkog izobraženja rastavljati. Ostavimo se heksametarah i pentametarah, n e t r e b a j u n a m z a s a d — gledajmo dapače da narod nekako one knjige uči razumjeti, koje hoćemo silom da kupuje . . . Učinte ga kadra, da vas razumie, ili pišite, da je njegovom razumu prikladno, njegovom srcu domaće, pak ćete onda viditi jeli tup za poprimiti sve što je dobro i liepo“. Obrazovani i naučnjaci ne smiju ostati „učeni samo za se, slavni samo za svoju slavu“. „Dakle polagano — ne na vrat na nos letiti za uzorim, koji u oblacim vise, nego k zemlji oči, paziti gdi nogu metjemo, da nebi na šupljinu stali i natrag u ponor propali“. Da je Preradović ostao pri ovim nazorima, nigda ne bi postao velikim pjesnikom, ali on ni u početku nije mislio da ih trajno provodi, što najljepše pokazuje onaj „za sad“. God. 1863. piše Trnskome (M. Šrepel: „O životu i radu Petra Preradovića“, str. LXXVI.): „Ti niesi zadovoljan sa slobodnijimi stihovi, koje ja upotrebljavam, i još prije Veberove razprave upotrebljavao jesam. Ja držim, da se narodne metrike samo u onih pjesmah držati moramo, gdje na narodnu pjevamo, ali u ostalom, da je narodni način stihotvorstva za umjetne pjesme pretiesna košulja i da glede tih sve naobražene narode sliediti smijemo, koji se u tom obziru slobodnije kreću. I onako je već velika muka pjesniku prevaliti kojekakve potežkoće, zašto da si bez potrebe i tu krila veže?“ Ovo je promjena Preradovićevih nazora o formi, a kako je forma u svezi sa sadržajem, to se i taj promijenio, dignuo više. Promatramo li Preradovićevu poeziju s čisto estetičke strane, opaža se veliki prelom u doba od g. 1844—1850. i 1860—1872., a i ova estetička strana vezana je sa promjenom sadržaja, no ako se doba pjesnikove šutnje popuni onako, kako je mi popunismo, nema u Preradovićevoj poeziji ni u sadržaju ni u formi nigdje skokova i preloma; sve su to samo razlike velikoga duševnoga razvoja. U doba od g. 1844—1850. označuje njegovu poeziju u estetskom pogledu l j e p o t a, a njezinim je sadržajem ljubovno i domoljubno čuvstvo, a ciljem dizanje i osvještivanje narodne inteligencije i prostoga naroda. Doba od 1860—1872. označuje u z v i š e n o s t, a njenim su sadržajem slavenski idejali, božje istine i sklad svemira. Pjesnik obuhvaća sada krilima svoje duše samo cjelinu, koja svojom golemošću budi uzvišeno čuvstvo, a kako je pjesnik uvijek ispovijedao estetičko načelo: „što je dobro, da je samo

krasno“, a dobro cjeline, duha, čovječanstva i Slavenstva, veće je i stalnije od dobra pojedinačnoga, što mu je karakterisalo poeziju u prvome razdoblju, to je i uzvišenost najviši stepen ljepote i dobra u njegovoj tvorbi.

Kad je Preradović odbacio svaku politiku, a s njome i pouzdanje u sadašnjost, osvanuo je pred njim duh prošlosti kao duga iza kiše, — duh prošlosti u božanstvenome svjetlu herojâ, ali on joj se ne podaje isključivo, već s nje baca zlatne reflekse na budućnost i nad njom širi oba krila svoje duše. Uz ovu veliku sadržajnu promjenu morao je dakako pjesnik promijeniti svoja kritička i estetička načela o umjetnosti. U heksametrima stvara dvije svoje velike ode, penje se k uzorima „koji u oblacim vise“ — k Miltonu i Krasinjskome, ne gleda na zemlju, na prosti neuki narod, već upire oči u nebo, diže se nad zemaljske neravnosti i ondje sanjari o „carstvu božjem“ na zemlji, o budućnosti Slavena, s kojom je skopčana i budućnost njegovoga naroda. I Mažuranić je stvorio besmrtno pjesničko djelo, ali njegov se duh nije nigda riješio okoline, ma da bijaše i u njega znatno nagnuće k supranaturalizmu; on je i u svojoj okolini umio biti velikim i tvornim, u njoj je postigao vrhunac svoje tvorbe. Preradović se na vrhuncu svoga razvoja kida od okoline, ostavlja svoj utrti već put do narodnih idejala, jer se taj pokazao nesigurnim, ostavlja svoje zemaljske oznake, krili se u budućnost, nedoglednost, nebesnost, vječnost; odavle baca na zemlju zadnje lupine svoga tijela, no čisti, nesapeti duh radi za nove, više, ali i za prijašnje idejale, samo je novo motrište neizrecivo više — do njega se nije uspeo ni jedan patriotski hrvatski pjesnik.

Preradović je od g. 1860. sâm osjećao, da se dijeli sa svojom i sa čitavom tadašnjom preporodnom poezijom. G. 1861., 22. listopada piše iz Veslave T. Brliću: „Ja sam svoju pjesmu „Prvi ljudi“ dovršio i poslao Stojšiću, koji će ju rado napose dati štampati . . . Ja sam dobitak na pjesmi posvetio spomeniku pokojnoga Lisinskoga. Čudan sam znati, hoće li se pjesma dopasti, jer nije jednaka značaja sa ostalimi mojimi pjesmami. Vlada u njoj više pobožan duh“. U samoj pjesmi, koju je s pretežnosti lirizma teško nazvati epom, još je jače u uvodu istakao ovu misao. Blagu misao pobožna razuma, s kojom polazi k začovječju u vremena noći, nazivlje inokosnom milom bjegunicom, koja se kloni općega druma po ravnicama svjetskoga ništavila i hodi sama ko samica vila — „zapuštenom stazom pojedinih“. U čitavome je uvodu izvedena iskrena

ispovijest pjesnikova o promjeni ili bolje o uzdignuću njegovih umjetničkih čežnja i idejala.

Samo jedno uznemirivaše kašto pjesnika u novome položaju. Njegova poezija postaje uzvišena, njenim je predmetom velika cjelina, a ne pojedinačnost, no baš zato ne nalazi sada shvatanja ni odobravanja, prestaje ona njegova dosadašnja aktivnost u čitavim masama, jer na ove se visine ne uspinje masa, već samo rijetki pojedinci. Zato, dok u „Prvim ljudima“ ima pjesnikova ispovijest više intimni značaj, u nedovršenom eposu ona je javna, reagirajuća, borilačka. Preradović izvodi na pozorište čudno biće svoga duha — pustinjaka, koji vijek svoj vije u pustinji, živi samo na smrt čekajući . . .

Čudna smjera, primietit će mnozi,
Da sveobćoj proti struji brodim,
Da se mučim na jalovoj lozi,
A i slavu da si mimohodim,
Koja s' uviek trvenikom vozi,
A onoga niti ne opazi,
Koj se vere po samrtnoj stazi.

Svaki pojedini čovjek ima osobitost prema drugome inu, a i pjesnikov je pustinjak ljudsko biće, ma da mu nema sličnih ni desetak. Pustivši trvenik domaće poezije s vida, pjesnik će prikazati ovo rijetko, izvanredno biće. Nije mu do slave, ne će da si gleda poljepšane dronje, ali i vrijeme ne teče badava, gdje bijaše plodno polje sad je pustoš, a oskudna nekoč krš radja obilnim plodom, pa može jednoč doći vrijeme, koje će i njegova „Pustinjaka“ učiniti junakom. Za Preradovića pustinjak bijaše već junakom, njemu je nekadašnja krš već počela radjati plodovima, a dotadašnje plodno polje pričinjalo mu se pustoši — a taj je pustinjak, po mome mnijenju, sâm pjesnik. On je osjećao svoju osamljenost, izvanrednost svoje individualnosti medju preporoditeljima i neshvaćanje, koje ga je okružavalo, pa je htio da u „Pustinjaku“ prikaže osamljeni život svoga duha na zapuštenim, našom preporodnom mišlju netaknutim i nedostiživim vrhuncima idejâ. Vječna šteta, što Preradović nije dopjevao svoj epos, jer to bi bila naša pjesma nad pjesmama, a literarnim prkosom, neizrecivom slobodom shvaćanja, pesimističkim skepticizmom, posve modernim individualizmom i pretežnim subjektivizmom bio bi „Pustinjak“ znatna okrepa našoj modernoj knjizi.

G. 1860. promijeniše se već političke prilike na bolje. Preradović se prvi uzradova, rado piše o tome rodoljubima, tješeći ih

najoptimističnijim nadama, ali poeziju svoju, koja je već krenula novim smjerom, ne će da navrati u staru kolotečinu trvenika. To je najbolji dokaz, da se njegova nova poezija nije javila g. 1860. u jednom momentu pod utjecajem Krasinjskoga, već se je nečujno zametnula i polako razvijala u duši pjesnikovoj u doba duge njegove šutnje. Trnskome piše 20. prosinca, 1860.: „Opet nam sunce zagrijalo i otopilo narodne grudi“, a Brliću (1862.): „Naše je sadašnje stanje provizorno, ne može dakle biti savršeno, ali svakojako je stoput bolje, nego li je prije godinu dana bilo . . . Sloboda pogažena opet se pomladjuje . . .“ Tako piše prijateljima, da ih učvrsti pouzdanjem u njihove sile, ali u njegovoj poeziji više nema prijašnjih svjetlih nada. G. 1870. pjeva sonet svome suboriocu Mirku Lentulaju i svršava:

Noćca tebi nastala i nama,
Tebi smrti a nama života,
Ti počivaš, a mi tumaramo,
Basrljamo od kama do kama
Po tom groblju krvi si i pota.
Kuda ćemo dospjet? Mi ne znamo!

Svjetlo, što ga je novi smjer u politici bacao na Hrvatsku u šezdesetim godinama, padalo je i na njegovu glavu, ali na dušu ne; na nju je sipala pregršte svojih ždraka narodna ideja sa visina, gdje se ona sakrila pred ljudma, kamo ju je pjesnik dignuo i stavio u ruke božje, jer na zemlji narodni idejali nijesu mogli ostati onako čistima, kako ih je zamislila pjesnikova serafinska duša; samo u božjim rukama mogoše ostati sigurnima, stalnima i čistima za uvijek. Ovamo se dizala preobražena već Preradovićeva duša i treptila je blaženo: lijepo nam je ovdje, ostanimo ovdje . . .

VI.

Razvoj i mijenjanje Preradovićevih osjećaja i misli iza dolaska u Hrvatsku možemo slijediti u obilatoj korespondenciji, ali teško ćemo preboljeti, što nam nije ni jedan od pjesnikovih prijatelja ništa zabilježio iz Preradovićeva života u Bečkom Novom mjestu. U neštampanoj Vrazovoj ostavštini u sveučilišnoj zagrebačkoj biblioteci nadjoh nešto malo svjetla, koje bi se možda moglo dovesti u svezu sa Preradovićevim djačkim životom, ma da pada u vrijeme iza odlaska pjesnikova u Milan. God. 1843. (3. decembra) šalje iz Bečkog Novog mjesta neki Fiala, narodnošću Čeh, referenta o hrvatskom književnom pokretu u časopisu „Květy", Stanku Vrazu nekoliko napjeva tamo naseljenih južnih Slavena. Ima u Dônjoj Austriji više hrvatskih kolonija, a revni bi Fiala kašto skočio medju naše ljude i zabilježio po koju pjesmicu ili napjev. Kollár je tada uveo u modu traženje takih slavenskih oaza u pustoši tudjinstva. God. 1844. (8. jula) šalje Fiala opet Stanku iz Bečkog Novog mjesta pismo sa poviše narodnih hrvatskih pjesmica varoškoga karaktera. Fiala je dakle u to doba već dobro poznavao naš narodni preporod, bijahu mu poznata nastojanja Vrazova i zato sabiraše za nj narodne pjesme. Za nas je mnogo važnije, što je Fiala u vezi s mladima Hrvatima na vojničkoj akademiji, a po svemu se čini, da bijaše učiteljem češkoga jezika, koji bijaše obvezatan na akademiji. U pomenutome pismu veli Fiala, da on daje našim mladićima u vojničkom zavodu „Narodne Novine" i „Danicu", ističući, da su to same sirote ubogih hrvatskih časnika. Dalje nastavlja: „Pozdravujte srdečně Kukuljeviće, jehož první „Govor za narodni jezik" Kollár w Pešti mně od jistého Mihaljeviće odepsáti dal". Ovo pokazuje, kako su se češki književnici izvanredno zanimali za svaki pojav u našem javnom životu, kako je

Vraz znao uvijek i u najzabitnijem mjestu naći zgodnu slavensku dušu, iskrena i zanosna prijatelja ilirskoj stvari i nagovarati ga, da je podupire i perom i činom, no Fiala po svoj prilici dira i u Preradovićevu sudbinu, osobito ako bijaše u istinu učiteljem češkoga jezika na akademiji i ako to nisu prve godine Fialina boravka u Bečkom Novom mjestu. I Preradović je obvezatno učio na vojnoj akademiji češki jezik, moralo je dakle do njega već onda doprijeti ime Kollárovo, a nije li Fiala možda i njemu davao u kojem drugom obliku prvu domorodnu duševnu hranu, pa ga možda i besvjesno pripravljao na sveto primanje narodnoga života, što mu ga je poslije podijelio pravi svećenik ilirske ideje, prijatelj Fiale — Kukuljević? Ja uopće veoma sumnjam u posvemašnje odnarodjenje, kojim se obavija boravak Preradovićev u Bečkom Novom mjestu.

Sve ovo ostavljamo još pitanjem neriješenim, ali veoma zanimljivim i važnim, dok nam se ne prikupi više gradje. Stalno je barem to, da se je iza odlaska našega najvećega pjesnika sa vojničke akademije našao ondje čovjek, koji je brižno nastojao, da tudji odgoj ne potisne narodne idejale u dušama naših mladića. U Preradovićevoj duši bijaše zapretana vatra hrvatskoga osjećanja, ali nad ovim mrtvim osjećajima ne bijaše naslage pepela, već što je za razbudjenje ognja još pogibeljnije, nad njima se zametnula privlačiva igra lakih i titrajućih zraka njemačke poezije. Ako je Preradović već ovdje štogod i čuo o slavenskom pokretu, nije ga se to izravno dojimalo, moglo je to imati značenje tek za njegovu skoru budućnost, jer mu se prava pjesnička duša već kupala u čarobnim, zlatnim i plačljivim srebrnim maglama njemačke romantike, koja bijaše nebeskom manom u pustinji njegova života. Ovamo se svojim duhom priklanjaju Preradovićevi dražesni „Lina-Lieder-i". Ako je ilirski preporod ikoga preporodio, to je jamačno najpotpunije Preradovića; on je najdublje zagreznuo u tudjinstvo, jer mu je dušu osvojila tudja poezija, u koju se on već sasvim uživio bio. Preradović postaje kao čudom novi čovjek, a i novi pjesnik, pa je s toga čuvstvo i raspoloženje njegovih prvih domoljubnih pjesama djelovalo nekom imaginacijom, čudom. Veliki preporod, koji se je proveo u čitavome narodu, kad mu se već hrvatsko ime brisalo sa listine čovječanstva, zbivao se prije toga sličnim načinom u dušama pojedinih pretstavnika i buditelja narodnih; u Preradoviću je preporod nastao iza narodnoga, ali bijaše svojom veličinom najbliži njegovoj veličini, snazi i znamenitosti. Preradović je naš najsavr-

šeniji tip preporoditelja i preporodjena čovjeka u doba narodnoga preporoda, jer u njega bijaše potrebna najveća unutarnja akcija, da mu se duša preobrazi, a ovom istom akcijom djelovao je kroz svoju poeziju na preporod naroda i njegovo duševno preobraženje.

Prvu pjesmu — njemačku pjesmu — spjevao je Preradović g. 1834. U svojoj veoma kratkoj i oskudnoj autobiografiji („Crtice moga života"; 1856.) spominje pjesnik taj dogodjaj ovako: „God. 1834., kada izgorje malo ne sav grad Neustadt, dobismo od profesora pjesničtva zadaću, da opišemo taj užasni dogodjaj, i ja se usudih tim povodom sastaviti prvu pjesmu u njemačkom jeziku, koja se profesoru dopade, te me pohvali". Radi egzotičnosti spominjem, da je istim slučajem nastala i Mickiewiczeva prva pjesma. Fr. Mickiewicz piše o svome mladjemu bratu Adamu: „God. 1810. bio je velik požar u Novogródku, koji je uništio do 20 kuća i crkvu sv. Nikole. Dojam, što ga je taj požar proizveo na dvanaestgodišnjeg dječaka, bio je po svoj prilici prvom njegovom pobudom, da sklada stihove. Opisao je on taj požar pjesmom, prikazao stravu i preneraženje prebivatelja, ali ujedno — što je osobito značajno — ozbiljnome tonu ode pripojio je ton humoristični . . ." (Tretiak: Młodość Mickiewicza, I., 35.) Kad se ovome faktu doda, da je poljski Novogródek isto što i njemački Neustadt, onda nas sve ovo upravo prenerażava, te bi moglo postati gradjom najmističnijeg okultizma, a nama neka bude samo lijepom egzotičnošću o postanju prve pjesme najvećega poljačkoga i hrvatskoga pjesnika.

Nije nam stalno poznato, kada nastaše „Lina-Lieder", ali iz unutarnjega nastroja, iz pjesnikova shvatanja i nutarnje sadržajne strane tih pjesama možemo posve sigurno zaključiti, da ih je napisao prije nego li je postao hrvatskim pjesnikom, po svoj prilici u zadnjim godinama svoga boravka u Bečkom Novom mjestu, jer iz njih izlazi kao veoma ozbiljan mladić, ili su možda napisate u Italiji i Dalmaciji (1838.—1843.), jer se opaža često neka sveza izmedju „Lina-Lieder-a" i prvih mu hrvatskih ljubavnih pjesama. Negdje sam čuo mnijenje, da je ime „Lina" pokraćeno od „Paulina", a to je Paula de Ponte, prva pjesnikova žena. Nikako ne mogu da vjerujem u ovu lijepu kombinaciju, koja bi nam ujedno bila pouzdanim spoljašnjim faktorom za odredjivanje vremena, u koje postadoše „Lina-Lieder-i". Preradović je zavolio Pavicu g. 1845., a u „Zori dalmatinskoj" (1845.) već je na nju upravljena pjesma: „Miruj, miruj, srce moje". U tom prvom izdanju ove pjesme ima stih: „Nije P . . . tvoja više", dakle ju je pjesnik nazivao

„Pave". No ona bijaše Talijanka, pa se Preradović još godine 1849. tuži u jednome pismu, da mu žena ne zna „ni rieči naški niti njemački" (Šrepel: Gradja; I., 156.). Što bi dakle sada ponukalo pjesnika, da joj pjeva njemačke pjesme? Poslije je ona u Zagrebu i u Beču naučila njemački, ali njihov život i medjusobni odnošaji bijahu u to vrijeme tako teški i sumorni, dok pjesniku ljubljena žena god. 1855. ne umre, te u to doba opet nijesu nikako mogle nastati tako lake ljubavne pjesme. Preradović je Paulu upoznao u Zadru istom god. 1845., kad je tamo već rudila „Zora", kad je on naglo stupio sa svojom prvenčadi u prve redove ilirskih pjesnika, pa je mogao svojoj lijepoj Zadarkinji donijeti svježi broj „Zore dalmatinske" sa pjesmom, koja čezne za njom, a sve ovo bijaše našoj talijanašici svakako bliže od posve nerazumljivih njemačkih pjesama. Preradović je i u pjesmi „Miruj, miruj, srce moje" zamijenio ime „Pave" sa „Milka", jer je odviše štovao pokojnicu i nije mogao dozvoliti, da njeno ime dodje na sva, čista i nečista usta, pa ni ime Lina ne će biti u kakoj svezi s imenom Paule. Sin pjesnikov, g. Dušan Preradović, koji bi jamačno znao, da su „Lina-Lieder-i" posvećeni njegovoj blagopokojnoj majci, odlučno je na moj upit poreko mogućnost ove verzije. Poslije g. 1844. nije Preradović uopće mogao da piše „Lina-Lieder-e"; to je sada nemoguće, jer ga zanijela hrvatska pjesma duhom i oblikom, on se očevidno odmiče od njemačkih pjesnika, o kojima je još u „Lina-Lieder-ima" ovisan, pa traži uzore u slavenskoj poeziji. S toga mislim, da se nikako ne će moći dokazati ni tvrdnja prof. Šrepela, da „Lina-Lieder" — „mislima i oblikom pokazuju, da ih je napisao pjesnik u muževnoj dobi". Preradović kao hrvatski pjesnik, ma da se je naglo i silno razvijao, mijenjao svoje misli i nazore, ipak nije nigdje pao u protivurječje svojih temeljnih pjesničkih ideja, one se razvijaju iz nižega stepena u viši, iz manje savršenosti u sve veću i višu, ali nigdje i nigda se ne kose. U tome smislu ne možemo „Lina-Lieder-e" spojiti s njegovom hrvatskom tvorbom, jer tu bi se koješta kosilo i razilazilo, što svjedoči, da su te pjesme napisane prije, nego li je Preradović kao dvadesetpetgodišnji mladić, pun zbilje i zanosa, prozborio sladjanim materinjim jezikom, postao pjesnikom naroda i razvio svoj novi pjesnički credo.

Temeljna biljega Preradovićeve hrvatske poezije je domoljublje: u domovini vidja ljubu, u ljubi domovinu. U „Lina-Liederima" nema ovoj crti ni traga ni glasa, ma da je medjutim već Vraz miješanjem domoljubnog i ljubavnoga čuvstva stvorio čitavu

novu struju u poeziji, za kojom podje poslije i Preradović, i koja hrani epigone našega romantizma do današnjega dana. U krasnoj pjesmici „Mein Lied“, gdje u zavorci pjesnik veoma nježno dodaje: „Von Lina so benannt“, veli, da bi drage volje otišao s Linom, i najdaljnja daljina bila bi mu uz nju dragom domovinom. Njega ne bi niko poznavao, ni on ni koga, a ona sama bila bi mu čitavim svijetom:

Würde leicht ein Plätzchen finden,
Das sich schickt für uns're Ruh',
Erde ist ja üb'rall Erde
Und mein Himmel üb'rall du.

Ovaj banalni romantički motiv, što se još uvijek rasteže u našoj poeziji, obradio je Preradović tako snažno, osjećao ga i izrazio tako toplo i iskreno, te je pjesmica čitava prekrasna; no otkada je pjesnik počeo osjećati hrvatski, on ne bi mogao nikako napisati stih: „Erde ist ja üb'rall Erde“ u takovome smislu. Baš me ova pjesmica utvrdjuje u misli, da su „Lina-Lieder-i“ spjevani još u Bečkom Novom mjestu, da je Lina prava Nijemkinja, jer Paula de Ponte nije mogla tu pjesmu nazvati „Mein Lied“, kad nije znala njemačkoga jezika, a poslije udaje, kad se naučila, Preradović je doskora uopće na dulje vremena prestao pjevati, prigušen silnom reakcijom i razočaranjem, a niti su pristajale njihovu ozbiljnu i tešku životu take lagane pjesmice.

Budućega velikoga i samostalnoga pjesnika s bogatom plastikom odaje nam pjesma: „Dein Bild“. Pjesnik želi stvoriti sliku, po kojoj će svako, ko je vidi, moći bez imena upoznati Linu. Zato šalje u njenu blizinu svoja čuvstva i misli, da ih ona jača, da se njenom posvetom smrtno pretvori u besmrtno; ali od beskrajne sreće čuvstva i misli vrte se samo ko u čarobnoj pregradi oko nje, ona mu ih vraća opojene, ali ne jače. Pjesnikovo je duševno nastojanje uski potočić, plitki i tihi u tamnoj dolini, a ona se, velika i veličajna, proteže preko njega ko neshvatljiva Sibila:

Verbind'st die Ufer dem zeriss'nen Leben
Als Wunderbrücke, die zu allem leitet,
Was Seeligkeit bereitet.

Kako bi se dakle mogao u malome, ubogome potočiću ogledati na daleko protegnuti most? Pa da je pjesniku i slobodan izbor ljiljanskih i ružičastih šara, da njegove stvaraličke ruke i mogu podati izraz životu i oživotvorenju:

Du wärest dennoch nie für mich getroffen.
Dein zweites Ich gibt's nicht auf dieser Erden,
Was du mir bist, kann nie dein Bild mir werden!

Iz ove iste silne čežnje pjesnikove, da si što bliže primakne svoj idejal, da mu i pretstava idejala bude što jasnija, rodila se je i prva hrvatska ljubavna pjesma Preradovićeva: „Jedinica“ (1844.), u kojoj ima dosta reminiscencija iz pjesme „Dein Bild“, ali tu ona u njegovoj vrućoj molitvi k Bogu, stupa preda nj u božjoj slici, ona je sada jedinica neizreciva, on ne zna ko je ona, jer njeno se ime ne može izreći slabim glasom ove zemlje. „Dein Bild“ je čežnja pjesnikova, da obuhvati riječima ljepotne, idejalne crte zemaljskoga bića, a kad je pjesnik ovo biće podignuo u nebeske, idejalne visine, kad su u njoj nestali svi tragovi realnosti i ona se gubila u beskrajnim sferama vječne ljepote, onda je pjesnik još jače čeznuo za njenom slikom, pa je spjevao „Jedinicu“. Ona je savršenija od pjesme „Dein Bild“, uzvišeniji je njezin izraz, pa je — čini se — izvedena iz potonje, te bismo ovako doista mogli staviti „Lina-Lieder-e“ u posljednje godine pjesnikova boravka u Bečkom Novom mjestu, ili nadalje do godine 1844.

Medju „Lina-Lieder-ima“ ima dosta posve običnih pjesmica i baš ove često potsjećaju na njegovu hrvatsku erotiku. On trpi za Linu i to je još jedina njegova sreća. Kako je jednoč s radošću žrtvovao sebe svetome nagonu, tako isto oduševljeno pati sa svete ljubavi. Njegova duboka bol sama sebi osladjuje rane, a ona može mirno spavati i ne buditi se, jer se daleko od njene tihe luke kida njegovo srce . . . (Der Wehruf.) Sad opet je sretan, u njenome modrom oku broji zvijezde svoga života (Das Glück der Liebe) i moli jê, da ga uvijek tako ljubi, ma on očajavao gdje u dalekoj zemlji ili počivao u grobu (Die Bitte.). On se omotao oko Line kao bršljan, ali ne kao biljka nametnica, već kao slabi grmečak, da ona podupre njegov rast i s njome želi rasti ili, ako strijela udesa ushtije, u jednome žaru s njome da izgori (Epheu). Pjesnikove misli prodiru iz grudi, ne mogu ostati zatvorene i tajne, otkada su srkale slatki pelud sa cvijeća njene ljubavi. On šalje tu djecu svoje duše k Lini, da joj odnesu pozdrave, traže naloge i da joj reknu:

. . . dass ich einsam und alleine
Ohne sie nur trübe Stunden zähle,
Ohne sie mein Dasein nur beweine. (Sonet.)

Njihove duše imadu iste putove, njihova srca istu bol — ali pjesnik ipak o tome ne će puno govoriti, jer sam ne vjeruje svojim rije-

čima, pa bi mu se lako mogla istina osvetiti, da mu se razočarano srce slomi (An Lina.). Njegovo se ubogo srce ganja samo za sanjama, a sanje su tek blijede zvijezde u nebeskoj daljini i njegovo srce može uzradovati njino svjetlo, ali doseći ih ne može (Träume). Zato Preradović mora da tješi svoje srce i tako nastadoše dvije lijepe i slične pjesme: „An mein Herz“ i „Miruj, miruj, srce moje!“ (1845.), ali njemačka je pjesma silnija i ljepša; pjesnik još uživa na njenome krilu, duša mu se topi u sreći, ali u srcu se budi crv, besvjesna sumnja, što izjeda svaki dragosni osjećaj:

Sie drückte heute dich wie eh'
An ihre Brust so warm, so warm,
Du warst noch heut das Menschenherz
Das glücklichste in ihrem Arm.

Wohl glaubst du es mein armes Herz,
Dass sie dich liebet immer noch,
Dass sie dieselbe wie vorher,
Du glaubst es, aber — zitterst doch!

Dvije najveće pjesme u zbirci: „Die Klage der Nonne“ i druga pjesma „An Lina“, a uz nje pjesma „Licht und Dunkel“, imadu osobito mjesto i značenje u Preradovićevoj erotici. U potonjoj se je začahurio vragoljasti Heine, a u prvima se talasa i bjelasa tužna duša Lenauova ko bijela jedra na morskoj pučini. Pjesnik nestrpljivo čeka šesti sat, kad će mu tama ili svjetlo sa Lininih prozora javiti, hoće li danas biti sretan ili nesretan. On inače voli svjetlo, ali danas bi volio, da sjaj svijeće ne razori dan njegove nade:

Wie wunderbar sich Licht und Dunkel stellen,
Wenn Liebe ihnen eine Deutung giebt,
Da muss das Dunkel oft den Sinn erhellen,
Das Licht ihn trüben — wie es ihr beliebt.

Ovaj prvi zametak vragoljanske lascivnosti izbija u pjesmi „Die Klage der Nonne“ u obliku odlučnoga postulata spolnoga života i plodnosti u ljubavi. Takih ljubavnih pjesama nije Preradović poslije pjevao. Mlada duvna promatra, kako nebo vrca na zemlju blagoslov, obasjava je i rosi, a zaljubljena zemlja gleda na nebo očima cvjetova. Brjegovi ko u ljubavi protežu svoje ruke na horizont i pritištu tako toplo na svoje grudi nebeske vedrine. Ptice u granju, pčele u livadi — pjevaju i zuje i ne će zatajati: „Ihre Freude der Natur!“ Ondje baza u vjernosti i u ljubavi radosno

sjedinjeni ljubovni par prema gaju, k svetoj sjenici, gdje bijaše njihov bog — ljubav. A duvna u prirodi — u viru toga kipućega života još izrazitije gleda svoju nesreću i tuži:

Meine Welt sind diese Mauern,
Dieses Seelenburgverliess
Wo zu Angst und Todesschauern
Wahnwitz mich als Opfer stiess.

Eingehüllt in diese Linnen,
Wie man Leichen hüllt nur ein,
Muss ich lebend schon beginnen
Leichnam nach und nach zu sein!

Veliko uvjerenje, rezolutnost, pozivanje na čitavu prirodu, protest i borba za zdrav život izbija silom iz ove pjesme, a Lenauova slična pjesma „Die Nonne und die Rose“ tako je tiha i mirna, njegova duvna umire tiho ko ljiljan u polju, koji ne zna i ne vidi svoje ljepote, ne osjeća svoj miris, a nigdje nema leptira, koji bi mu o tome pričao. Navalila je bura, a duvna opazi na busu ružu, i obuze je strah za njezin nježni život, otkine je, da bura ne raznese njezin miris. Ali najednoč eto opet proljeća, u luzima pjevaju slavulji, ruže ko da lebde u daljini, divlje, a njena ruža cvate još samo jedan časak: „Scheinlebendig im Geschirre“.

Theilte sie nicht, schnell verglühend,
Lieber solche Frühlingsloose?
Schöne Nonne, still verblühend,
O wie gleichst du dieser Rose!

Lenau moljaše, da ne karamo askete, što se bičuju, jer u njima živi samosvijest, plaho čuvstvo: „mi smo pali“, a stid ih sprečava, da drsko grabe zemaljsku sreću. Preradović je konsekventniji i odlučniji, jer njegova se duvna može malo pomalo pretvarati u lješinu, ali samo tudjim pritiskom, nasiljem, njoj oteše sve, ali njoj niko nikako ne može oteti instinkt, žar:

Die zur Frucht am Lebensbaume
Ewig ihre Flammen dehnt,
Und sie hält kein Schwur im Zaume
Und sie löscht kein Sakrament!

Pjesma „An Lina“ jedna od najpesimističnijih u Preradovićevoj erotici, a što je dosta neobično u njega, tu je ovaj pesimizam i u samome izrazu, dok je inače u situaciji, a izraz bol situacije još slabi. Ovu pjesmu sam zove: dies vehgebor'ne Lied. Lavine tjeskobnog očaja ruše se na njegovo srce, puno muke, ruše

se s tutnjavom, a s njima se survao u nj čitavi hram njegove ljubavi, a duh pjesnikov pita srce:

Ist's wohl werth zu tragen solch ein Leben,
Um zu leben nur für seinen Schmerz?

A onda se opet primiče golubica nade, noseći maslinovu grančicu, još svježu i zelenu, zove ga na morski greben, gdje još visi njegova vjera, zove ga k cvijeću, što još uvijek cvate.

Auf mich raffend sammle ich die Reste
Meines Glückes, jeden Schein und Hauch,
Ach, in Trümmern wenn uns liegt das Beste,
Lieb und theuer sind dann Trümmer auch!

No Lina opet oko njega tetoši, uvjerava ga, da ga uvijek jednako ljubi, on se upilji u njena usta i sretan je, ne tražeći ništa više, jer na zemlji nema ništa višega. Tako mu rastjerava misli, čas težina bola, čas ogromnost sreće i ne zna, kojih bi se misli prihvatio:

Welche sind der Wahrheit reife Frucht?

U ovoj neizvjesnosti: čemu bi pjesnik privolio, da li optimizmu ili pesimizmu, tu leži bol ove pjesme. Ovdje je tako dobro, prirodno i lijepo shvaćena ljubav: skeptično srce podiglo je najprije Linu u velike visine, a onda ne vjeruje njenom ljubavnom tepanju, samo sebi gradi muku, a kad je ona najteža, srce opet traži bar jednu slatku riječ, samo da opet uzmogne vjerovati. Preradović se nalazi medju dvjema oprjekama, hoće da sazna istinu i stavlja filozofsko pitanje, što ga poslije nikad više nije stavljao, ma da ga je često mučilo: da li je istina u optimističkom ili pesimističkom nazoru o ljubavi, pa i o svijetu? O prvome može ga uvjeriti Lina, ako je ona samo njemu ono, što je on samo njoj i ako mu to pokaže onom mjerom, kojom njegova ljubav mjeri — ali ovake Line nije pjesnik u svome životu našao, a niti je nema u njegovoj erotici. Preradović dolazi sve češće do časovite spoznaje, da je istina u pesimističkom naziranju, ali je poslije samo jednoč u pjesmi „Zmija" odbacio zelenu i svježu maslinovu grančicu, inače nigda, jer je većma volio radost nego li crnu bol. Preradović nije umio trpjeti „tropfenweise", ali duboko — a baš ovo karakteriše razvijene pjesnike pesimiste; on ili je prepunjen boli i onda mora da traži utjehu i nada se, ili uopće ne trpi.

*

Kad dobismo u ruke Preradovićevu zbirku „Lina-Lieder-a", rekao je neko, da bi ove pjesme mogao potpisati Goethe i Schiller,

a ja bih zamijenio ova imena i rekao — Heine i Lenau. Ova zbirka umah odaje pravoga pjesnika sa pretenzijama, kojima svijesno radi, da postane velik evropski poeta. Ova značajka veže „Lina-Lieder-e" sa čitavom potonjom Preradovićevom tvorbom. Njegova se je duša umah okrepljivala na najboljim vrelima, s kojih se točila najčišća poezija. Samo na ciklus: „Wilde Rosen" utjecao je po svoj prilici svojom istoimenom zbirkom veoma razglašen, a slab pjesnik — Sapfir. Preradović je našao sebi srodnije, veće i intimnije duše: sans gêne Heinea i patnika Lenaua. Motiv za svoju pjesmu „An Lina" uzeo je Lenauove strofe, koju je citirao kao motto:

Und Fulco rang mit heissen Schmerzen,
Zugleich mit Wonnen, shwer zu tragen,
Weh dir, wenn sich in deinem Herzen
Der Himmel und die Hölle schlagen!

Ova dva potonja stiha, uzgredice spominjući, glase u Kranjčevića: „To kriče bog i djavo u vječnoj kavzi svojoj — I požalit je prsi, u kojima se kolju!"

Kao najljepšu Preradovićevu erotičku pjesmu možemo označiti pjesmicu od dvije strofe: „Pitanje" (1850.). Ovaj naslov često upotrebljava Lenau. Pjesma glasi:

Vjetar meni kroz prozor donese,
Neki danak, kad sam tebi pisao,
Zelen listak, pa ga uprav strese
Rieč na jednu, koju sam izbriso.

Izbriso sam riečcu, ljubav zvanu,
Jer u pismu mjesta neimaše.
Je l' zavio onaj listak ranu,
Il pokrio grob ljubavi naše?

Kad je prof. Zdziechowski, predavajući na jagielonskom sveučilištu o preporodu Hrvatske, pročitao ovu pjesmu u savršenom poljačkom prijevodu Krystyne Saryusz Zaleske, digla se jedna slušateljica i tvrdila, da je ovu pjesmu već u nekog drugog pjesnika čitala, ali nije mogla da se sjeti imena. Ja mislim, da je čitala Lenaovu „Das dürre Blatt", koja počinje:

Durch's Fenster kommt ein dürres Blatt
Vom Wind hereingetrieben;
Dies leichte, off'ne Brieflein hat
Der Tod an mich geschrieben.

List, što ga vjetar donio Preradu kroz prozor, nije „suh", već zelen, a nije to otvoren list, što mu ga piše smrt njegove ljubavi

ko u Lenaua, već taj list pada na pjesnikovo pismo, koje on šalje dragoj, briše u njem riječ ljubav, javlja joj smrt ljubavi. U pismu nema mjesta ljubavi, a ako je tako, to se stih: „Je l' zavio onaj listak ranu", ne može shvatiti, da se ona opet probudila, da je opet u istome pismu našla svoje mjesto, već je to mirno i bolno vidanje stare rane, koju će samo tiha rezignacija zacijeliti. Ili se možda ovdje iznova javlja onaj pjesnik iz pjesme „An Lina", gdje se na ruševinama ljubavi opet hvata zelene maslinove grančice? Nije li to samo jedan listak s ove grančice i baš zato je zelen, jer je Preradović htio posve pesimistički motiv Lenauov optimistički varirati i pointirati? Preradović možda opet bez nade i protiv nade vjeruje. No čitav nastroj pjesme ipak je tako tužan, bolan, da nas svi razbudjeni osjećaji uvjeravaju, te je zeleni listak pao na grob ljubavi. Lenauova smrt, što mu šalje kroz prozor suh, list, takodjer je ljubav — „todte Liebe" i pjesnik će taj list metnuti medju njena nekadašnja pisma iz ljepših vremena. Riječi mrtve ljubavi mole ga, da ih uništi i stoje mu pred licem kao uapšeni lažljivci. Ova djevojačka prijevara čita se i u „Pitanju", gdje riječ ljubav nema mjesta u pismu, gdje je pjesnik tako zlorado briše. Riječi — ovi lašci — gledaju tako tužno Lenaua, jer ne mogu umrijeti, i on će sebi list zadržati radi trpke radosti:

Das dürre Blatt leg' ich dazu,
Des Todes milde Kunde
Dass jedes Leiden findet Ruh
Und Heilung jede Wunde.

Isto čuvstvo prši s Preradovićeve pjesmice, obojica vjeruju u isto vidanje rana. Ovaj tihi pesimizam, koji najprvo provaljuje i prodire u svaku pukotinu poput proljetnih voda, razlijeva se i onda najednoč potpuno stišava i smiruje u nekoj bolnoj blaženosti — to je biljega slavenske duše, a ovaku je nosio Lenau u sebi. Bio je Slaven po rodu, pjevao je o Žiški, pjevao je krasne „Polen-Lieder-e", ali duša mu ostaje slavenska, gdje i nema slavenskih imena. Nije čudo, da je i naš mladi Prerad, koji bijaše takodjer odsudjen, da slavensku dušu lomi u njemačkim stihovima, rano zavolio Lenaua u svojim „Lina-Lieder-ima". Osjetivši Preradović dužnosti hrvatskoga patriote, morao je u početku skrenuti poeziju na druge, posve realne putove, ali se ipak još jednoč u „Pitanju" sastao s Lenauom.

VIII.

U nas ne bijaše u početku XIX. stoljeća, niti u doba svanuća i razvoja ilirske ideje, ljute borbe izmedju klasicizma i romanticizma, koja se tako odlučno vodila u svim evropskim književnostima. U Njemačkoj provela ju „romantička škola" literarnom kritikom, filozofijom, poezijom i prozom, a najsmjeliji izraz toga nastojanja bijaše Schlegelova „Lucinda"; u poljačkoj književnosti vodio je tu borbu Mickiewicz kao kritičar i pjesnik-romantik, u francuskoj gospodja Staël i Chataubriand. Iz ove borbe izašla je intenzivnost i svježost novoga smjera. Naše nesudjelovanje u toj općenitoj borbi literarnih smjerova i svjetovnih nazora, pa i uske domaće prilike, koje nam ne dopuštahu, da se kraj ozbiljne i teške narodne situacije naša poezija gubi u talasima čiste romantike — to bijaše uzrokom, da u nas nema u to doba ni jednoga romantika čiste krvi, u potpunoj onakoj formi, u kojoj se romanticizam javljao i razvio u stranim i slavenskim književnostima. Ova kržljavost tako velikog i svestranoga literarnoga pravca, koji je u svih većih naroda proizveo najveće promjene u svim granama ljudske djelatnosti, velika je raspuklina u našem književnom životu, pa je ona i na dalji njegov razvitak osudno djelovala kroz čitavo XIX. stoljeće, a djelovati će i dalje. S nestašice čistoga romanticizma nije se mogao razviti u našoj knjizi kao reakcija čisti naturalizam, a s nestašice obojega javio se u nas modernizam ne kao duševna potreba, već kao slaba jeka književne modernističke produkcije, što jê u drugim narodima razvi apsolutna nužda moderna čovjeka. Zato je u nas veoma neoprezno odvraćati književnost od tijesnih veza sa radom većih naroda, da nam knjiga ne bude izrazom svoga doba, jer ovako bi na našoj knjizi vječno ostao biljeg sinkretizma.

Ilirci bijahu neumoljivim okolnostima spriječeni te nijesu mogli razviti u poeziji čisti romanticizam. Mi nijesmo imali svježe literarne tradicije, literatura nam bijaše do ilirizma uvijek više manje provincijalna, sjajna dubrovačka poezija bijaše gotovo posve zaboravljena i zakopana, a javni literarni život bijaše u prvim decenijima XIX. stoljeća upravo prekinut. Romanticizam se nadovezivao na predidući literarni smjer, a mi nijesmo imali na što da nadovezujemo novi rad. Ilirski pokret nosi u prvome redu političku i narodno-agitatorsku biljegu, a književnost bijaše samo g l a v n o s r e d s t v o za postignuće narodnih idejala. Ovome neumjetničkome zahtjevu pokoriše se Vraz, Mažuranić i Demeter, pa i Preradović, ma da je prema koncu svoga rada nastojao sa sebe odlučno zbaciti ovaj teški jaram za veliku, čistu umjetničku dušu. Zato i jesu, uvaži li se stanje naroda prije preporoda, narodno-agitatorski i politički uspjesi preporodnoga doba daleko veći od literarnih, premda i ti plodovi nijesu u poeziji do danas baš prestignuti. Romanticizam bijaše nadalje reakcijom protiv apsolutnoga gospodovanja razuma, kakovome se klanjaše francuska revolucija i kakav se provlačio kroz stoljeća u klasičnoj i pseudoklasičkoj književnosti, zaprečivajući, da ne probije svagdje osobita individualnost pisaca, koja leži osobito u čuvstvu. Ovaj egotizam uvodi u književnost Rousseau i dok su pisci prije njega nastojali, da što jače izraze općeno mišljenje, sada se prvi romantici zatvaraju u sebe, traže svoje osebine, koje ih dijele od univerzalnosti. Revolucija ojačala je vlast razuma, a ta njegova prevlast počela se javljati u različitim formama i u običnome životu. Iz ovoga se razbira, da bi u nas bila i neprirodna romantička reakcija, jer nije imala prema sebi akcije, kako to bijaše drugdje. Doista, kulturni će historičar zabilježiti i u nas na pr. dosta slobodnih zidarskih loža, amo neki ubrajaju i biskupa Vrhovca, pozitivno se znade, da je Janko Drašković, isto tako kao i jedan od njegovih predja u XVIII. stoljeću, bio slobodni zidar i član pariške lože, a poslije je „kumovao“ ilirskoj ideji; ima tragova, da se rado čitalo Voltaira, no sve se to kretalo u tako uzanom, zatvorenom krugu, te bi reakcija bila neprirodna.

Dubrovačku književnost u prvim godinama preporoda poznavahu samo dalmatinski književnici i to samo djelomično. Oni je samo mogoše shvatiti i nasljedovati. U toj staroj poeziji ima jedna izrazita crta nove romantike — l'art pour l'art. Da je ona bila jednako poznata i shvaćena od sviju i kad bismo tada imali kritičara, koji bi ovako shvatio romantiku i pokazao njene zlatne

tragove u l'art pour l'artizmu dubrovčana, mogla bi tada stara naša poezija imati veliko značenje i stvoriti nam ili bar ojačati romantički smjer, ali položaj naših književnika bijaše prenezgodan. Oni se malo ne svi odgojiše na njemačkim sveučilištima, te su bili pod utjecajem njemačke kulture, a od slavenskih književnosti bijaše im najbliža i najpoznatija češka, koja opet bijaše sva proniknuta njemačkim duhom. No njemačka „romantička škola“ razvila je taki svoj umjetnički credo, koji se za tada posvema kosio sa našim životnim interesima, kulturnim aspiracijama i najprečim potrebama našega naroda. Ovaka je kulturna situacija tragička. Schlegel napisao je u „Lucindi“: „Rad i korist andjeli su smrti s ognjenim mačem u ruci, koji zapreču ljudima povratak u raj.“ Njemačka je romantika apoteoza kontemplacije i sanjarenja, prezire svaki rad, a naši književnici moradoše si veoma napornim radom stvoriti prve uslove života, jer inače propade i njihova poezija i oni i čitav narod. Novalis pjevao je „himne noći“ i uživao u bolesnome svjetlu usred tame, Schelling se podavao neoplatonizmu i misticizmu, a općeno se glasalo načelo starih grčkih cinika i hedonista u doba, kad se Grčka raspadala: ne brini se za državu, za narod i zakone i budi sretan, da neko vlada i brine se za red i mir. U nas ovake misli nijesu imale mjesta; ko bi ih glasao, bio bi ubojica svoga naroda u ono doba. Već je prof. Marković dobro opazio, da u Preradovićevoj poeziji ideja preteže i nadvisuje formu, a to je oznaka čitave naše preporodne poezije, dok „romantička škola“ njeguje formu i čistu fantaziju u poeziji i filozofiji. Ruskin, koji je svojim kultom srednjega vijeka veoma blizak njemačkim romanticima, divi se Bellinijevoj Madoni u Veneciji, jer je podana u „savršenome miru“ i jer je taj mir oznakom najviše vrste umjetnosti. Ovo je istina, ali kad god će se raditi o našoj glavi, kaošto u doba preporoda, svagda će oznakom čitave naše kulture biti ne savršeni mir već životno gibanje. Nama bijaše poznata samo njemačka romantika, a ova se odbijaše od našega duha i od potreba narodnjega života, a poezija ostalih većih naroda, koja bi mogla naš život pokrenuti napred, bijaše na žalost našim ilircima ili nikako ili premalo poznata. Byronova je romantička poezija slavljem velikoga pojedinca, silne volje i vječnoga rada, njene su osnovne ideje političke i socijalne, pa su zato ovaj romanticizam prihvatili gotovo svi narodi, koji se u početku stoljeća tek prenuše na novi život. Najveća i najljepša čest poezije Mickiewicza i Slowackoga spojena je s imenom velikog engleskog lorda, a na bajronov-

skim idejama u poeziji Lermontova i Puškina razvija se kao na svome temelju današnja velika kultura i život Rusije. Političke i socijalne ideje bajronizma staviše u Rusiji novi život u trajno gibanje. U nas bar s ove strane nije bio Byron nikako poznat, a prema našim prilikama mogli smo steći čistu romantiku samo u njegovome duhu.

Romantičnom nije se u nas nigda smatrala samo „die romantische Schule", već sva tadašnja njemačka poezija i sa Goetheom i Schillerom. Stanko Vraz je svakako pratio trvenje izmedju klasicizma i romanticizma u njemačkoj, a valjda i u češkoj i poljskoj književnosti, študirajući u Gracu prava, koja mu bijahu dakako desetom brigom. Njegove misli i čuvstva bila su već romantički raspoložena, a sada ih je svladala posvemašnja pobjeda i općena zaplava romantike. Iz ove atmosfere niču najčišće romantičke pjesme, što ih poznaje prvo doba preporoda — to je ciklus pjesama „Prvo lišće". Ove prve Vrazove pjesme smatram najljepšim, najdubljim i najvjernijim odrazom njegove pjesničke duše. Vraz bijaše kao stvoren, da bude našim čistim romantikom, no došavši u Hrvatsku, odlučivši raditi za naše narodne idejale i potrebe, nije više mogao ni smio biti onaki romantički sanjar, morao je izaći iz sebe i prilagoditi se prilikama, pa sa „Djulabijama" u istinu iščezava njegovo sanjarstvo posvema, on postaje veoma realnim čovjekom, a neka svijest romantičke struje u njegovoj duši očitovala se poslije najjače u odlučnoj borbi protiv prevelikog utjecaja dubrovčana na duh nove književnosti, a to je značilo donekle isto, što i borba protiv pseudoklasicizma i to je maleni, jedini tračak ove evropske borbe, kojom je istupao romanticizam kao novi literarni smjer u život. Mažuranić je obratno svojom naobrazbom, odgojem, a donekle i svojim rodjenim krajem tip klasika, a u našim je prilikama morao poprimiti ono malo romanticizma, što je u nas stekao raison d'être. U dikciji čuvao je uvijek neku klasičku pozu i tvrdi, lapidarni izraz, no sâmu situaciju morao je obavijati romantikom. U čitavom ovom problemu prikazuje se velika nevolja malenoga naroda: književnici moraju da novi smjer poživljavaju u tudjini, ali su u radu ipak usko skopčani sa životom svoga naroda, u kome često nema dostatnih prirodnih zametaka za razvoj evropskih struja, dapače im se preče potrebe često snažno opiru, pa zato iz ovoga n e s k l a d n o g a krstanja izlazi prozirno preplitanje evropskih literarnih smjerova sa domaćim prilikama, a to slabi intenzivnost novoga smjera i skupnu djelatnost književnoga pre-

poroda. Mažuranić bijaše golemi talenat, pa je svladao ove poteškoće, ali lijep i mekan pjesnički talenat Vrazov morao je da podlegne. Zato Vraz nije veliki pjesnik i sama ga kritika ne će nigda učiniti takovim, jer će protiv toga trajno svjedočiti njegova poezija. Vraz je velik, ali njegova je veličina drugdje.

A što nam odgovara Preradovićeva poezija na ovaj problem, na ovo općeno pitanje? Mjesto apriornog odgovora evo u kratkoj sintezi njegov mladi život: za rana mu umro otac, a sirotna majka baci ubogo dijete u široki svijet, da štogod iz sebe učini i da se sam proturi u životu. Budući da bijaše dijete siromašna časnika primiše ga u vojnu akademiju u Bečkom Novom mjestu, ali mu za oto nasilno ugrabiše pravoslavlje, dakle vjeru, valjda jedino, što je osim plača donio iz svoje neprobudjene domovine. Bijaše čudan zakon u vojničkoj akademiji: primala je samo katolike, a nekatolici moradoše se pokatoličiti. Poslije je ovo jamačno veoma lijepo djelovalo na razvitak pjesnikova religijoznog i političkoga liberalizma, ali za sasma mladu dušu bili su to preteški udarci. Mladi je Preradović prirodno nužno morao tražiti melema na svoje rane, a artističko nagnuće vodilo ga k poeziji, tamo je našao utjehe u ljubavi, radosti i u skladnome bolu, o čemu mu je pričao puno i puno Lenau i Heine. Čini mi se veoma vjerojatnim, da je Preradovićevo ponjemčenje i njemačko poetizovanje besvjesno tražena potpuna zaborav teških jada, britkih rana, što se svališe na mladu i tankoćutnu dušu. Već ovdje pjesnik traži ptičjega mlijeka, što podaje svakoj ćudi i svakoj boli lijeka, a to će ostati izrazitom značajkom gotovo svake njegove pjesme u svim fazama umjetničkoga razvoja. Ovako je sam život utro pjesniku put do shvatanja romantičkoga smjera. Dva odgovarajuća tona: Lenauovska bol i Heineovska objest, slila su se u jedan akord „Lina-Liedera". U ovo doba Prerad veoma potsjeća na mladoga Stanka u Gracu, tek što u Preradovića prekipljuje ipak zdravlje, život, a u Vrazovu „Prvome lišću" opaža se romantika neke turobnosti, kašto i bolesti. Domovina je poslije i Preradoviću otela mile pjesničke istine i sanje ko sitno biserje sa beskrajnih, čeznutljivih obala duše. Ostaje i nadalje čistim liričarom, pjeva na mekim strunama srca, ali ono svoje „ptičje mlijeko" traži u radu za domovinu. Preradovića stiže narodni preporod na žalima sinjega mora; tu, na posve klasičkoj zemlji prvi put planu njegovo srce — kako se sâm izrazio — i on stapa snažnu koncizmu, odredjenu klasičku dikciju sa svojim romantičkim raspoloženjem. U Preradovića bijaše toliko prirodjena romanticizma,

koliko bijaše u Mažuranića prirodjena klasicizma, a ipak nije ni jedan mogao da svestrano razvije u poeziji svoj pravac. Velika je vrlina Preradovićeva, što je on razvio bar sadržajnu stranu romantike, kad je već morao da napusti visoko artističke njene formalne biljege. Preradović je kao romantik skladno razvijao u svojoj poeziji religijozne misli, a budući da su na ovim sferama njegove tvorbe popucale one posve tijesne veze sa okolinom i jer su ove misli bile tada apsolutnom potrebom samo njegove individualnosti, to je ova individualnost baš ovdje ogranula u pravome svjetlu. On je jedini od naših pjesnika shvatio, da je romanticizam usko povezan sa idejalističkom filozofijom, a to ga je dalje dovelo do spoznaje, da u slavenskim književnostima ima romanticizam neku osobitu, svojim duhom proniknutu filozofiju i njegova nam poezija pretstavlja u sintezi evropsko literarno raspoloženje, odraženo kroz čarobnu priznu tadašnje slavenske misli. Iz ovoga izlazi jedna od najznačajnih crta njegove pjesničke fizionomije: Preradović uvijek stupa već samim zamislima i motivima pokraj prvih tadanjih evropskih duhova; njegov je rad izmedju naših preporoditelja po svemu ipak najbliži radu ostale Evrope.

Već u prvome početku XIX. stoljeća pojavili su se prvi predznaci spiritizma i mladost se umah podavala osobito tajinstvenim pojavama magnetičkoga sna. Taj se t. zv. mesmerizam u brzo stopio s njemačkom romantičkom poezijom, koja je voljela svemu, što bijaše u svezi sa besvjesnim životom. Preradović je prihvatio i ovu sadržajnu biljegu romanticizma, jer bijaše od prirode sklon ovakoj nauci, ali joj poslije ipak nigda ne postade slugom, već je ona služila njemu. Pjesnik nije shvatio spiritizam kao nešto mističko i strašno, što je prijalo umjetničkim aspiracijama romantikâ; njemu je spiritizam svjetlo, jedno sunce buduće blaženosti, a to je znak, da ga je ovamo privelo više trijezno uvjerenje mislioca, nego li umjetničke čežnje pjesnika. Preradović uopće nije pravi, veliki i čisti romantik, pa zato nije mogla hrvatska moderna u prošlosti naći ništa svoje, kako je na pr. njemačka moderna iznesla Novalisa, češka Hinka Máchu, poljska osobito Slowackoga. Srpski književnici nijesu po svome položaju mogli biti tada tako blizu evropskoj literaturi i njemačkoj romantici ko mi, a ipak razviše jače od nas romantiku u poeziji i u prozi. Ovome je mnogo doprinjeo fantastičan istočni život i kolorit, a taj bijaše nama daleko. Evropski su ga pjesnici tražili kao osobitu biljegu romanticizma, a srpski pjesnici i pripovijedači bijahu u njemu ili do njega. Od

Preradovićevih hrvatskih pjesama, „Prvienci“ su najbliži evropskoj romantici, ne samo s toga, što nose pretežno karakter balada i romanca, već i po mislima, po čuvstvu i raspoloženju, ali doba „Prvienaca“ je i razmjerno najviše prijalo njezi romantike.

Mažuranić je bez sumnje u nas najveći majstor izraza, pa ipak nije mogao time utjecati na tvorbu drugih pjesnika, a to po svoj prilici s toga, što bijaše odviše klasik u izrazu. Preradović je stvorio pjesnički jezik i dikciju za više pjesničkih pokoljenja, sve što doslije imamo, izilazi u tom pogledu iz njegove poezije, a to zato, jer je njegova dikcija dosta romantička, klasička i narodna, pa može svako naći u njemu dosta svoga. Prof. Šrepel zgodno je opazio, da u Preradovića nema klasičke mitologije, ali to ne karakteriše toliko njegovu „slavensku rodoljubnost“, koliko označuje neko izmirenje, do koga je pjesnik nastojao svesti spoljašnju stranu različitih literarnih struja. Pjesnik je u svojoj poeziji faktično doveo u sklad narodnu i evropsko-romantičku dikciju. Mitološko eksperimentiranje smatrao je prećeranošću klasicizma, koje bi poremetilo netom spomenuto izmirenje, ali je ipak prisvojio pjesničkoj dikciji one klasičke oznake, koje ne odbaciše drugi veliki romantici, koje nijesu u apsolutnoj opreci sa romantikom. Evo kako Preradović posve klasičkim figurama opisuje jutro i noć — prvo u sonetu „Krasno jutro“ (1848):

Pomalja se sunce izza gore,
Zlatnim ključem već otvara vrata
Sinku svomu, izza kćerke zore,
Da posjeti bogca i bogata.

U nesvršenom romantičkom epu „Lopudska sirotica“, uz krasan romantički opis zapada sunca:

Sunce tonu već u sinje more,
Kao silna da izgorje ladja
Na pučini na zapadnoj strani . . . ,

posve se klasički opisuje dolazak noći:

Noćca crne već razpušta kose,
Zasjenjuje bielom svietu lice,
Drugom rukom veziljica veze
Po modrome sagu nebeskome
Zlatnom žicom pojedine zviezde.

Ovakih klasičkih figura ima i u drugih slavenskih romantika; ta romantici se od najveće česti i odgojiše na pseudoklasičkoj litera-

turi. U Mickiewicza na pr. nalazimo opis zore: „već ružičastu kosu zora na istočnom raspušta oblaku“ (Grażyna), no što je u evropskih romantika rijetkost, u Preradovića javlja se često, jer je pjesnik uvidio, da će klasicizam imati u nas uvijek nekaki raison d'être, pa nije izmicao biljegama klasicizma, već ih je nastojao dovesti u što veći sklad sa romantičkim i narodnim osobinama, a moramo priznati, da je potpuno uspio, a nama, budući nam bijaše kulturni život nekako bez djelotvorne pozadine, trebaše ovo sve na jednoč.

Svršavamo ovo razmatranje analizom „Djeda i unuka“ (1845.), gdje je donekle prikazana ne borba već mirna zamjena staroga i novoga duha u hrvatskome životu i u poeziji. Nema tu istaknutih razlika izmedju mladoga i staroga duha, tu nema ideja, tu su samo dva pokoljenja, jedno fizički palo, iznemoglo, staro, drugo čilo i mlado. Starac je smalaksao, slijepe oči blude mu u još većoj tmini, tijelo mu je teško ko olovo i zato mora prelijati svoje vruće srce u unukovo svježe tijelo. Starac mora u grob, u koljevku novoga poroda, u nove povoje. On je zatvoreno jezero, ali više nema sile, da ga uzburka, da vodu iz njega pronese dalje u život, a unuk je potočić, koji nosi pjenu sobom iz jezera:

Koja drugač nebi ni do vieka
Iz jezera našla si iztieka.

Sve će onako biti, kako je i sada, ali nova će biti „sljedstva“, jer ako i bude zemlja radjala istim plodinama, hrana će drugačijom s i l o m krijepiti mozak i krv goniti žilama. Stari duh gubi dakle pravo opstanka samo s nestašice životne sile, da uzdrži i jača, što je stvorio, a novi duh dobiva ovo pravo ne novim idejama, već novom silom i zato predaje starac unuku nove gusle:

Evo stog i tebi gusle nove
Čisto nove gusle javorove,
Moje stare za te niesu više,
Jer iz starih novi duh nediše.

A što označuje taj „novi duh“? To je veoma teško reći i baš u tome je ta pjesma značajna. Sve će biti, kako je i bilo: dolaziti će jata lastavicâ i tražiti u novome proljeću stara gnijezda:

Ali neće po nasilju starom
Vrabca vidjet u njih gospodarom,

Sloboda — to je jedina ideja, što je starac pripisuje „novome duhu“ — unuku, ali i slijepi djed tako se zagrijava za zlatnu slobodu, tako zanosno o njoj govori, te je ona ujedno idejom njegovom, idejom „staroga duha“, ali djed nema više fizičke snage, da je u svijetu, u narodu, u pojedincu oživotvori, pa jê daje u baštinu unuku. Slijepcu djedu nije više prilično, da pjeva ljubi, složnoj duši duhu svom udovcu; ove žice ponajbolje nategnuti će unuk, a kad mu trudna ruka na guslama klone, dirkati će njoj u spone na grudima, vijuć joj oko vrata svojom rukom i sva čuvstva prebogata. Slijepi djed ne može, već unuk će čitati o domovini sa svjetlih nebesa: „zlatnu pjesmu zlatnih uspomena“; on će moći prkositi sapet u gvozdenim mrežama zlotvoru, koji hoće, da ga on pjesmom slavi:

Tako sinko, nosi gusle ove,
Tako pjevaj na njih pjesme nove;
A kad svršiš svoje zvanje odje,
Kad i tebi skrajni časak dodje,
Ti donesi gusle natrag meni,
Položi ih na grob moj studeni,
Da mi glase, jesi l' izvršio,
Što sam tebi sada naručio.

Starčeva narudžba bijaše velika, a Preradović je zato uvijek nastojao, da što većom silom podigne njegov idejal, da što više plodnih zrnaca struni u domorodne duše i u toj je sili njegova veličina. Na starčevu studenu grobu gusle radosno odmijevaju, jer je pjesnik svoju zadaću riješio, izvodio je pjesme slobodne, po srcu duboke, a po mislima do neba visoke. — Ovakovo crtanje „novoga duha“, kako ga je Preradović prikazao u „Djedu i unuku“, karakteristično je za čitav naš preporod. Nema ovdje akcije i reakcije, nema zanosne borbe izmedju ideja staroga i novoga duha, a samo iz ovake borbe izlazi naziranje o svijetu i čovjeku i literarni smjer silnim, velikim, intenzivnim i čistim. Ovo ie nedostajalo i Preradoviću, da postane izrazitim romantikom po formi i sadržaju u evropskom obliku.

Napokon: što je romantično? Fridrik Schlegel definirao je stvar s formalne strane ovako: „romanticizmom je ono, što nam sadržaj ćućenja pretstavlja u fantastičkoj formi.“ Da ne padaju svi grijesi na naše prilike, moramo priznati, da u ni jednoga hrvatskoga pjesnika ni pripovijedača u XIX. stoljeću ne pretežе elemenat fantazije nad čuvstvom i refleksijom; mi nemamo u čitavom

jednom stoljeću ni jedno umjetničko vrijedno djelo, koje bi rodila zdrava, velika, čista fantazija. U politici, još više u nauci ima u nas i suviše fantazije, u lijepoj knjizi, gdje bismo je najviše trebali, gdje je njeno pravo mjesto, ona nigda ne stvara sama ko u Shelleya, Slowackoga, Novalisa, Lermontova, Zeyera — ona se nigda ne diže nad pozitivni razum, sentimentalnost i čuvstvo. Ovo je značajno za našu narodnu psihologiju, a s toga i ne bijaše u nas čistoga romanticizma, a niti je moderna mogla izići s kakovim trajnim literarnim plodovima, jer i ona traži jaku, stvarajuću fantaziju.

IX.

Smatram osobito važnim momentom pri ocjeni svakoga pjesnika njegov odnošaj prema tako velikom faktoru u današnjem duševnom životu čovječanstva, kakav je vjera. Preradović je kršćanin, ali je jednako daleko od svih njegovih historičkih forma. Sloboda, koja karakteriše njegovu ljubovnu i domoljubnu poeziju, ostaje oznakom i njegovih religijoznih pjesama, a ovdje na tu slobodu djeluje spiritizam, slavenski humani idejali i konsekvence pjesnikova političkoga liberalizma.

G. 1865. izašao je u Zagrebu u posebnoj knjižici anonimni prijevod Kardecove brošure: „Spiritizam na prosto razložen“. Trnski je u životu Preradovićevu rekao, da je to djelce preveo naš pjesnik i dodaje: „Kako se eto vidi, nije imao Petar pravoga srdca stati ugledom svoga imena na obranu toj igračci bujnog si zanosa“. Pjesnikovi prijatelji i savremenici nijesu mogli shvatiti religijoznost njegove poezije, a Preradović sam nije nigda u doslije poznatim privatnim listovima govorio o idejama svoje tvorbe. Trnski tako crta Preradovićev spiritizam, te se razbira, da nije nikako shvatio, što znači spiritizam i religijoznost u pjesmama najvećega mu pobratima. Kakogod nam je Trnski podao veoma malo gradje za studij Preradovićeva života i poezije, moramo opet i sa podatom gradjom veoma oprezno i skeptično postupati. Tvrdnja, da je Preradović preveo pomenutu spiritističku brošuru, prelazila je iz knjige u knjigu, prihvatio jê prof. Zdziechowski, u božićnom prilogu „Obzora“ u članku „O nekim proznim sastavcima Preradovićevim“ (1902.) ponavlja je prof. Šrepel, svako iz te tvrdnje izvodi važne zaključke, a ona ipak nije istinita. U „Viencu“ g. 1883. štampao je Bogoslav Šulek raspravu „Spiritismus“, pa spominjući hrvatski prijevod Kardecove brošure, veli u bilješci (str. 174): „Tu spiri-

tističku uputu preveo je bio pokojni Perkovac po želji Preradovićevoj na hrvatski jezik, te je god. 1865. u Zagrebu na svjetlo izašla, nu slabo je kod nas djelovala, jer Friedlerova knjižara ima još i sada stotine otisaka na prodaju".

Preradovićevu poeziju provejava dah optimizma spiritističkih teorija, ali u svojim pjesmama odlučno pristaje tek uz njene etičke doktrine, a ove se donekle slažu sa slobodnim pojimanjem kršćanstva i zato mu je spiritizam „novo sunce". Pjesniku se pričinja da su zvijezde m o ž d a silnim svjetovima, po kojima se mi rojimo: umiremo na jednome, radjamo se na drugome, svlačimo si tjelesnost sa tijelom, na svakome si krotimo ćud, širimo znanje i u sve sjajnijoj odori krilimo se gore k božjemu suncu (Zviezde; 1863.), no pjesnik nije to izrazio kao doktrinu, već kao pjesničku sliku, pa je takovih privida nanizao više. No ipak možemo sigurno ustvrditi, da je Preradović vjerovao u sve viši razvoj duše pojedinca i čitavoga čovječanstva, a da nije vjerovao u prvi grijeh i vječnu kazan — u ove dvije krhke osnove kršćanske etike. U njegovim „Prvim ljudima". Adam je stvoren kao smrtnik, pa je zato pjesnik mimoišao judejsku priču o prvome grijehu; njega ovdje zanima sreća prvih dvoje ljudi i njihovo gledanje u daleku, veliku budućnost čovječanstva, koje dakako za svoj razvoj treba napora i patnja.

Preradović opaža, da svijet traži sreću u zemaljskome životu i ne opire se tomu. Simpatičan mu je biskup Šrot, ma da je „hraneći slabost srdca svoga" rasipao nebrojeno blago, ali treba misliti i na dalje, a pjesnik znade, da na tome svijetu pomisao na drugo življenje preko groba umanjuje takovu sreću. Preradović se sav ne predaje zemaljskome užitku, a niti bi se sav htio sasvim odreći ovoga svijeta — on je zadojen naukom, koja se uzvisuje nad oba svijetu i oba rasvjetljuje lučju istine, a ova je istina prvi elemenat njegova optimizma; ona mu tare suze, tamu mu pretvara u svjetlo i umiruje bol svakoga upitnika:

Mi gledamo te krajeve tajne
Mirnom dušom i bistar nam gled
Nenalazi nigdje protivnosti
Medj razumom i božjom mudrosti,
Jer mudrosti svud je jasan red.

Ova tako silna i stalna spoznaja stanja zagrobnoga života, ne otimlje pjesnika zemlji, pa da ga izgubi medju sanjama o drugome

svijetu, već baš ova sigurnost iza smrti, podaje mu mir i ustrajnost za pozemski život.

A ipak ima i tajna, što ih nigda ne će ljudski um dokučiti, već će se morati zadovoljiti samo slutnjom, a taka jedna je tajna — smrt. Vidljiva njena strana je grozna. Ona mrvi svjetove, ona sve, što je čovjeku najmilije i sve štogod ima na svijetu, pretvara u šaku pepela. Otkada priroda vijek svoj vije, mrači svud kroz nju sjena smrti i gdje koja muka radja život, tu se i njezin zameće zamet. Sve:

K tebi vapi, moli milosrdje,
A ti tvrda ko što kamen tvrd je,
Smilila se nikad niesi još.

Preradović dakle ne vjeruje ni u starozavjetnoga Henoha, ni u Iliju proroka, koji ne umrješe, već će doći na sudnji dan na zemlju da umru — kako to kazuju svete židovske knjige. Pjesnikov pesimizam postaje sve težim, dok se ne zagrli sa ništavilom:

Što si, kad si okrutnica toli?
Čemu porod, kad si crv u njemu?
Čemu život, kad tobom doboli?
Čemu sav sviet?

Narodili smo se na krilu smrti, rekao je Krasinjski. Dalja gradacija bola jedva bi bila moguća, no pjesnik ne svršava ovdje svoju odu, već od izraza najjače boli pravi salto mortale u najnježniji optimizam. Preradović svršava odu mišlju, kojom Rousseau počinje svoga „Emila": sve je dobro, što dolazi iz ruke božje, a izradja se stoprv u ljudskim rukama. I smrt je iz ruke onoga, koga dobrotu glasa svaka živa stvar, svako djelo, pa će i smrt biti dobar njegov dar. Smrt, kao vječni otpočinak od zemaljskih životnih borba, kao mrvljenje nekadašnjega života i duha u hranu crva, bez ikake zagrobne svijesti, jamačno je veoma bolna misao, jer razotkriva besmislicu života, ali Preradović taj počinak shvaća kršćanskim, možda i spiritističkim optimizmom. Preradovićeva religijozna utjeha, iza nekoliko jakih i silnih pesimističkih poriva, mora biti potpuna, ona mora da oprovrgne sve pesimističke misli na jednoč. Ovo je najljepša oznaka njegova optimizma. Poslije je Preradović u „Suhom drvcu" (1863.) simbolički konkretizirao i na svoj život protegnuo misli iz ode „Smrti", pa je još subjektivnije i teže izrazio one boli, ali se je i utješio još potpunije i sigurnije, ističući opet „viši razbor", koji se smije i žali čovjeka mučenika,

što mu toliko muka proniče „s kratkog samo vida“. S božjega svijeta ništa ne propada, već promjenom napreduje i usavršuje se, da sve bude ljepše tamo, gdje je vječnost i besmrtnost svega. Tijek misli i unutarnja konstrukcija u objema je pjesmama ista. Pjesnikova misao o božjemu daru, koji nam oduzimlje život, sve se većma usavršuje, dok ne postade upravo svetačkom. Prvi uvjet „carstva božjeg“ na svijetu biti će:

Kad nestane strašila mu s rake,
Smrt dielila nebude dva svieta,
(Istog puta različne konake).

Ovom svetačkom mišlju spaja pjesnik u „Slavjanskim Dioskurima“ (1863.) u jednu cjelinu ideje o slavenskoj budućnosti sa svojom religijom. — Kršćanstvo je luč „što sa neba sinu“, a njome slavenski Dioskuri — Ćirilo i Metodije, porasvjetiše i našu tminu, no kulturno čovječanstvo u svome razvitku lako nadraste jednu historičku formu kršćanstva, a onda treba da se razvije druga, nova.

Preradović je slobodouman, napredan kršćanin. Svećenstvo vrijedi pjesniku toliko, koliko ima u njega patriotizma — glavne poluge tadašnje naše prosvjete i naprednosti, a inače pjesnik smatra kler glavnim stupom konzervatizma i nazatka. Već g. 1844. u pismu na Kukuljevića upotrebljava za svećenstvo upravo prekrupan izraz: „Ovdi je — piše — velika burka: censura (jedan pop) a drugi cerno.. zci hoće silom stari kerpež zaderžati . . .“ (Gradja, I. 111.) Zato je pjesnik odlučan i velik neprijatelj jezuitizma, čemu je dao izraza u „Pjesmi Dubrovniku“ (1849.). Kadno je već s dubrovačkih perivoja duh mirisa treptio po svijetu, tada najednoč potres strese s njega sve cvijeće. No to bijaše samo materijalno uništenje i dubrovačka bi književnost dalje cvala prpošnim i divljim cvijećem Gjoreta i Marina Držića, Nalješkovića, Čubranovića i inijeh, da nije došao novi, veći neprijatelj — ne onaj, koji škodi tijelu, već onaj, koji ubija dušu. Tako se u laganu dubrovačku dušu uvrtao otrovan crv, kad se ona penjala u najveće visine artizma — dodje zlo sto puta gore od potresa:

A ko dobro najveće na glasu':
Ono crno sjeme Lojolovo
I po tvojoj zemljici se razsu
I rodi ti jadom i čemerom . . .

Dubrovčani moradoše po nalogu pape primiti medju svoje zidine tu „nebesku pčelu“, da se utuče pustopašnost i raspojasnost u du-

brovačkome životu, a baš je ova sloboda života nadahnula njihova najoriginalnija umjetnička djela. Pjesnik ih oštro kori, što su podlegli:

Jaoh raku sam iskopa sebi,
Kadno primi tu nebesku pčelu,
Koja medom laskajuć se tebi,
A zujeći na potajnom dielu,
Tvoje djece mozak upotriebi,
Da ti bude otrov zdravu tielu.
Od djece si po njoj izrod steko,
A rinuo sreću na daleko.

Stanko Vraz podigao se protiv prevelikog imitaranja starih dubrovčana, jer je u njihovoj tvorbi vidio tudjinsku dušu u domaćem ruhu; sada dolazi dublji um, koji nazrijeva u tome potpunome podavanju se čaru artizma u doba renesanse i slavensku dušu, koji zna, da se duša naroda ne može nigda i nigdje posve zatomiti i iščeznuti u posve oprečnoj struji. Duševna sila, koja je u ono doba stvarala gotovo uporedo sa Talijanima, a više od ostalih slavenskih naroda, bila je ipak dubrovačka, naša, a nju slomiše jezuite i oni stoprv unesoše u Dubrovnik otrov tudjega duha. Zato nam je Dubrovnik sada samo ono, što je bio i pjesnik traži, da dubrovačka djeca opet budu Slavjanići, Giorgi i Gondole da se opet premetnu u Gjordjiće i Gundulića, jer bez slavenstva ne će ustati iz groba:

Preporadjaj djecu izrodjenu,
Pod krila ju primi slavskog duha . . .

Preradovićevim mislima često fali otvorenost i odvažnost izraza, no „Pjesma Dubrovniku“ jedna je od najsmjelijih njegovih pjesama, a odvažnost je pjesniku podala historička opravdanost i istinitost većega dijela pomenutih misli i veoma odlučno, ustaljeno antijezuitsko uvjerenje. Preradović je tu pjesmu prvi put štampao u zbirci: „Nove pjesme“ (1851.). Ko poznaje općeni duh tadašnjega vremena u nas, a osobito slabašni aristokratski značaj Dubrovnika, priznati će, da je pjesniku trebalo mnogo odvažnosti, da izadje s ovako oštrom pjesmom, gdje se dubrovačka djeca izravno nazivaju — izrodima slavenskoga duha. Da prikažem tjesnogrudnost i taštinu tadašnje dubrovačke inteligencije, navodim ulomak iz pisma, što ga je pisao iz Dubrovnika 15. oktobra, 1842. neki Giogio Nicolajewich Stanku Vrazu: „Mnogo je žao Dubrovčanima, što G. Gaj ni rieči nigdi ne spomenu o njihovom dočeku, pa je to uzrok

da ni drugoga Litteratora unapredak nećedu rado i srčano pričekati; što više, sad se oni, koi u toj skupštini od dočeka nisu bili, onima drugima rugaju i podsměvaju, što su uzaludne troškove činili. Ovo Vama kao Prijatelju javljam". Čitavo se ovo vrlo značajno pismo čuva u zagr. sveuč. biblioteci medju neizdatom Vrazovom ostavštinom, a svjedoči nam ujedno, s kakovim se sitnicama bilo boriti našim kulturnim radnicima u tako nezreloj publici. I Preradović je poznavao ovu taštu crtu dubrovačku. U pismu na Kukuljevića, 29. veljače, 1844., tuži se, da ima oko uredjivanja „Zore dalmatinske" posla preko svojih sila, a ne može naći ni koga, da mu pomogne, jer niko u Zadru ne zna ma samo za nevolju književnoga jezika — „a Dubrovčanini uvrjedjeni kroz neke malenkosti neće da pomažu". (Gradja, I. 109.)

Preradovića raduje kršćanski liberalizam, koji je baš medju Hrvatima našao velikih zastupnika. Biskup Šrot, videći, da su razdor izmedju Hrvata i Srba i njihovu nesreću u prvom redu prouzročile neke apstraktne, same u sebi posve relativne kršćanske teorije, proglašuje ih tricama, a Preradović mu pjeva sonet, spominjući, da je umro u progonstvu kao zločinac, jer je povrijedio dogmu duhovnoga svijeta:

Oj u njega jošte i dan danas
F i l i o q u e ono griehom ti je;
Ti bo reče, da nevolja sva nas

S te n e s r e t n e r a z l i č i c e bije.
Al nekaj se, biskupe, tog rieka:
S njega u nas spomen ti do vieka!

Ovdje je izvor pjesnikova obožavanja vladike Strosmajera. Njemu je posvetio „Nove pjesme", jer on je znao plodonosno priljubiti svetoj vjeri sveto čuvstvo domorodno. U njegovim slobodoumnim vatikanskim govorima vidi neizmjernu, kolosalnu pojavu novoga duha:

Ime tvoje — probilo je,
Odkada se Rimu jakom
Uzprotivi ti junakom . . .

Biskup je „ko provid božja", gdjegod tužnome rodu štogod ustreba („a treba mu mnogo"), tu je on prvi, diže zgrade na duševnom polju — „ne mrtvim na spomen, već živim na uskrsnuće!" Da se sva bezbrojna dobra, što ih biskup čini po našemu svijetu, mogu cvijetom da stvore, sva bi zemlja cvala:

I miris joj, svet kano tamjan, ime
Bi dizo hvalom u nebesa tvoje,
Narodnim svetcem za života već te
Proglašujući.

Bit će i to, kad pravice bude ti!
A dotle miruj i nehaj, što podli
I zlobni sviet na te baca se kalom;
Kal mu je hljeb, a

Tebi neće da naudi, ko ni noć
Danu onom, koj će jednoč da svane,
Da ti pred svietom obasja priznanjem
Zasluge tvoje!

U „Pjesmi poslanici Andriji Kačiću Miošiću" rekao je pjesnik: „Što su zviezde nebeskoj pučini — svietla lica to su domovini", a na našemu je narodnome obzoru pokazivao pjesnik narodu tri ovake zvijezde, tri sjajna sunca: Nikolu Zrinjskoga, bana Jelačića, koji je nekako pendant prvome, i Strosmajera, kome je u prošlosti pendant sveti Ćirilo i Metodije. U Jelačiću i Strosmajeru nazrijeva pjesnik heroje i realizatore svojih ideja; prvi ih realizira na bojnome, drugi na prosvjetnome polju i zato ih proglasuje narodnim svecima i uz ine posvećuje im dvije ponajljepše svoje pjesme: „Spomenik Jelačića bana" (1867.) i „Biskupu Strossmayeru" (1870). Za pjesnikove religijozne nazore veoma je važna potonja. Vječni Rim drhtnu, od te trešnje puče diljem zid na starinskoj zgradi, a iz mračnih rupa lete nepokojne sove, slijepi miševi i druga noćad. Ovo sve je „neman", koju raspršúju „glave veljih umova". Preradović se raduje pobjedi čovječanstva, jer se prva zraka sunca iz budućeg „carstva božjeg" bacila na zemlju.

Magle već s duša padaju mnogih i
Prodire u sviet čistiji razuma
Zrak i rudi svod nebeski mnogom se
Razbornom oku.

Preradović, ističući negaciju, često je veoma silan i smion na pr. u opreci prema jezuitizmu i dogmatizmu; nopće ima u njega dosta negacije, iza nje počnije njegova pozitivna religija — ne mislim u deističkom mislu — počinje ono, u što on vjeruje, a to nam nije pjesnik podao ni u zaokruženom, a još manje u smjelom obliku. Preradović počinje svoj opis od stvaranja čovjeka, a ne spominje upravo ništa o stvaranju svijeta, po svoj prilici, jer nije

imao svojih misli o tome, materijalističko tumačenje nije mogao primiti, a bibličko pripovijedanje sa kršćanskim doslovnim komentarom puno je opreka. Tu na pr. Bog treći dan stvara sve rasline na zemlji, a tek četvrti dan sunce, bez kojega ipak ne može biti na zemlji života. — O Adamu veli pjesnik, da je kao smrtnik probio svoga nebitka tamu, pa nije trebalo Eve i prvoga grijeha, da postane smrtan. Sama čežnja za bićem sličnim sebi obrva ga žalošću:

Prvom žrtvom zemaljskoga vaja,
Prvim plienom umrlijeh crva
Tužan Adam na zemljicu pane . . .

Zato u „Prvim ljudima“ nema ni istočnoga grijeha, jer se Preradovićevu pojimanju Boga kao izvora ljubavi opirala misao, te bi Bog, vječna ljubav, mogao da radi jednoga grijeha prvih ljudi svali tešku kazan na čitavo čovječanstvo kroz sve vjekove. U Preradovića nema spomena prvome grijehu u bibličkoj formi, a ne može se reći, da je to s toga, što epska radnja nije uopće prispjela do toga momenta, jer Adam vidi u snu razvitak čitavoga ljudstva, pa da je ovdje istočni grijeh igrao ikakovu ulogu, jamačno bi pjesnik i tu misao izveo. Ali ako i nema u epu prvoga grijeha u bibličkoj formi i u kršćanskom shvatanju, ima nešto slično. Prvi ljudi bili su na zemlji ko u raju, ali odmah sa radostima i bolima — bili su uvijek po svemu ljudi, ali njima vlada do konca Preradovićeve radnje um i umjereno ljubovno čuvstvo, no možda ni oni, a još manje njihovi potomci, ne će ostati ne na kršćanskoj visini savršenstva, već na pjesnikovoj sredini izmedju uma i srca, idejalnoga svijeta i materijalnoga, jer su im prirodjene sklonosti, te se mogu dizati i opadati, a uzrok pada nije jedna jabuka sa zabranjena drveta u doslovnom značenju, već Adam ima pravo na nju u prenesenom značenju kao simbol spolnoga užitka, a tek prekomjerno tjelesno uživanje baca čovjeka u propast, jer duh pri tom bukti plamenom tijela. Andjeo govori prvim ljudima:

Srkom samo pijte zemlje slasti,
Ali u njih potonut nemojte;
Jer pod njimi bdiju tamne vlasti,
Koje bi vas povukle pomamom
Preduboke u ponor propasti.
Duh bi tiela buknuo vam plamom,
Tjelesnosti mutni, gnjusni vali
Nad vami bi sklopili se tamom,
Te ko sliepci vi bi tumarali,

Prebijali na tri sta se jada,
Basrljali, uviek opadali,
A sve s jednog te istoga pada.
A ta žalost baštinom bi bila
I djece vam hiljadam hiljadâ,
Dok božija opet ruka mila
Pomogla im nebi do ustanka.

Ovaki „istočni grijeh“ doista lako prelazi na djecu, na čitavo društvo i treba više moralne sile, da se takovo palo društvo uzdigne, ali one „hiljade hiljadâ“ očito nijesu čitavo čovječanstvo, jer po naravi ovakova grijeha mogoše uvijek uz hiljade u tjelesnost propalih duhova živjeti hiljade dobrih. Ovo je krasan primjer, kako je Preradović umio simboličke bibličke priče racionalizovati i učiniti njihovu kvintesencu posve prirodnom i razumnom. U „Prvim ljudima“ nema ni metafizičke kontradikcije, da je Bog prvome čovjeku stvorio dušu i tijelo, a on da je i uz tijelo bio bar u početku besmrtan. U bibliji prvi čovjek izlazi iz ruke božje umah kao andjeo, a u Preradovića prvi je čovjek tek b u d u ć i svijesni gospodar svijeta, samo p o t e n c i j a l n o umno savršeno biće, pa je Preradovićev Adam sličniji čovjeku, jer on nije umah savršen, već se razvija, a tako je i u Eve u početku „duša nerazvita“, a onda tek oboje prima znanje od utisaka spoljašnjega svijeta i u njegovu skladu nalaze najvišu spoznaju Boga, a u njihovim se dušama kriju tek sile, koje omogućuju ili bezuvjetno donose ovo znanje i čovječju savršenost. Ako je današnja moderna filozofija i nadrasla kršćansko-židovski dualizam, metafizički dualizam još uvijek nije ovladan, te se još bori jednakom srećom protiv panteizma i materijalizma. Preradovićev je dualizam konsekventniji od kršćanskoga, u njega nema iznimaka: materija je uvijek bila materijom, a duh duhom. Tijelo je Adama i prije prvoga grijeha sapinjalo, činilo ga smrtnim i zato, kad on sanja svoj prvi san, nadodaje pjesnik:

Čistom duhu san je veća java:
On bo u njem r i e š e n t a m n o v a n j a,
Prostieh krila, vida nesužena,
U vis hrli, gdje mu se krug znanja
I buduća razpne na vremena.

Preradović, vjerujući u metempsihozu, uklonio se još jednoj kontradikciji kršćanske metafizike: vjerovanju najme, da je duša stvorena zajedno s čovjekom, a ipak, da je vječna. I Preradović prima ovu misao, te andjeo dahne prvome čovjeku s neba poslanu vječnu dušu, ali ova se vjera proteže samo na prve ljude, gdje je takova

misao bar lijepa, ali da se spaja poslanje duše s neba sa momentom daljega stvaranja ljudi, to je misao svetogrdna i nelijepa. Ako metempsihoza i nije puno vjerojatnija, bar je ljepša, estetičnija, a to je našega pjesnika zadovoljilo. No pustivši s vida Preradovićevu metafiziku, koja dakako nije ni išla za tim, da ima naučnu vrijednost, već je bila pravom poezijom misli, gdje su mnoge oprečnosti za ljudski razum svedene u prirodniju formu, pjesnikovo je pojimanje Boga inače posve kršćansko i nema u njega ništa originalno i smiono, već samo obično razvijanje kozmologičkoga, teleološkog i etičkoga momenta u korist egzistencije Boga.

Preradović slavi svećenike Stoosa i Topalovića, jer su radili za domovinu, nosili su krst u ruci, ali sa narodnim geslom; proslaviše dom: „slovom, perom i svetim razpelom". Domovina reže ovakovome kleru zlatna slova u nadgrobnu ploču: „Tu počiva moj svećenik pravi". Preradović je ovdje sličan tajinstvenome starcu u „Četi" i onim svećenicima u narodnim pjesmama, što tijelom Hristovim krjepe vojsku prije boja. Pjesnik je najtješnje spojio pojmove vjere i domoljublja, crkve i domovine — ali njegove crkve, pa zato on traži, da svaki čovjek bude svećenik Boga i domovine, jer samo tako će se ljudstvo pomalo prometnuti u jednu veliku hierarhiju carstva božjega na zemlji. Preradovićeva je poezija izraz najčišćega i najvišega patriotizma. Taj se patriotizam uznosi do idejalnih visina, a ipak se pričinja tako prirodnim, realnim, mogućim. „Majka kod koljevke" (1846) zna, da se njeno čedo, kad ushoda, ne će više smiriti do smrti, ali moli:

Bog bi dao samo blagi,
Da koraci u tvom hodu
Svi te vode k tvome rodu!

U pjesmi „Jezik roda moga" (1861.) izriče misao, da ljudi vrijede samo onom mjerom, kojom po narodnjem jeziku „dom svoj ljube". Jedna je od najtoplijih Preradovićevih pjesama „Molitva" (1861.), a kako se pjesnik vruće moli za „najmilije blago sebi" — za „rod svoj mili"!:

Sve, što plodna tvoja ruka sije,
To i raste, lista, cvati;
Cviet i njemu ne uzkrati,
Jer cvjetao još do sada nije!

A ako mu rod nezgode smute, ako mu i luč nade gasne, onda moli Boga, da mu uzdrži zvijezde jasne: „vjernost sebi, pouzdanje

u te!" Preradović je uvidio, da je naša narodna egzistencija sa svih strana ugrožena napretkom tudjega življa, pa je jedini naš spas nalazio u narodnoj svijesti, koja treba tako porasti, da nam „s narodne svete stvari" usplamti sav narod i njegova je poezija apoteozom o akoga patriotizma.

Medju političkim idejama Preradovićevim, najprije opažamo potpuno razvijenu jugoslavensku ideju, koju je pjesnik postavio na mjesto ilirske ideje, što je do tada zapremala u preporodnoj poeziji prvo mjesto. Jugoslavenska ideja nikako nije političkom anomalijom, kako mnogi misle, već ona ima i danas, a imati će i u buduće izvanredno kulturno značenje. U Preradovićevoj poeziji nadjoše odziva sve političke ideje, što se razviše u nas za njegova života. U himni „Bože živi" moli, da nam Bog uskori lijepi danak, kad naš narod bude „samo svoj"; u poslanici Kačiću izrečena je deviza „od mora do mora", ali ne u velikohrvatskom smislu. Balkan uopće ima da bude sigurno uporište hrvatske politike i zato pjesnik tješi rod svoj („Utjeha", 1867.), da se ne boji ništa, ma da se cijeli svijet izlio potopom:

Imade brod tvoj sve, šta treba,
A na Balkanu i Ararat svoj!

Ali na Balkanu još nije riješeno istočno pitanje. Pjesnika zanima turstvo već u „Kraljeviću Marku", a čiste i jasne svoje nazore o tome pitanju izrekao je stoprv poslije. O junaštvu Nikole Zrinjskoga „obi si rogove polumjesec" i od tada mu kržljavi sjaj sreće:

Tamni i tamni on, a uz njega sve
To ljepše sieva zvjezdica naša, te
Na skoro otaj grb osmanski
Blistat će samo sa luči naše.

Ova tjelesina biti će doskora mrtcem, — „po zaključku past će božjem", te mu ljudi već odavna spremaju hladan grob, a u tom božjem radu vodi ih duh našega junaka, njegovoga nepomirljivoga neprijatelja. Ovu misao iz ode „Nikoli Zrinjskomu" izveo je pjesnik dalje u pjesmici: „Konac kraju" (1867.). Mrtvac već leži — sprema mu se sprovod — već se nad njim viju gavrani, tudji jali, te bi ga napali i raskljuvali, da smiju, a Preradović im dovikuje:

Oj vi strani, oj gavrani!
Ne budi vam žao;

Na svieta je našoj strani
Otaj mrtvac pao.

Ne damo ga napadati,
Nedamo ga zliedit,
Mi ćemo ga zakopati,
Ali i nasliedit!

Ove velike političke ideje i vjerska tolerancija učinila je Preradovića najvećim zagovornikom bratske sloge Srba i Hrvata. Jednoč se dapače u listu na Karadžića (1846.) nazvao Srbinom i obećaje, da će možda drugi put štampati svoje pjesme ćirilicom, što ipak nije nigda učinio. Medjutim mimogred upozoravam, da je pomenuto pismo štampano u „Gradji“ (I., 125.) po tudjemu prijepisu iz Biograda i da se još može sumnjati u njegovu autentičnost. No Preradović je čovjek samo iz hrvatskoga života, medju nama je odrastao, propjevao i razvio se; dijelio je s nama sreću i nesreću, bio je naš poticatelj i tješitelj, zanosio se za naše političke i kulturne idejale, pa za njegovo hrvatstvo i bez pjesama „Boži živi“ i „Hrvat ili Srbin“, progovara sva njegova poezija i sav njegov rad. Preradovićeva poezija na žalost i ne može imati za Srbe pravu vrijednost, jer život srpski i život Preradovićeve poezije, to su dva života, koja imadu zajedničko samo ono, što je vezalo i što veže Hrvate i Srbe, pa ona može biti aktivna samo u nas. Već g. 1844. štampao je Preradović u „Zori“ raspravicu „Jezik južnoslavski“, tražeći put k bratskoj slozi, a prvo što zahtjeva jest jedan pravopis. Sluti, da će za malo vremena biti prekasno govoriti o slozi, a naši književnici ne će da tu golotinju vide i poprave. „Možebit i njima vjerozakon smeta i boje se očitovati, da je Bog sveznajući, koji sve pravopise razumije, koji ne gleda na pravopis, nego na rukopis, t. j. jeli ruka, koja piše, pobožna i čestita“. God. 1845. pjeva pjesnik u safinoj strofi odu „Kosovo polje“. Vila mu je duh zanijela na tužno polje, gdje više niti listka nema, kamo li cvijeća, da si vijenac ubere i na tome polju, gdje s nesloge i izdajstva svaka grobnica smrtnu ranu zadubi srpskom rodu, tu diže iz groba mračnu sjenu Brankovića, čiju bi neumrlost srpska majka htjela utopiti u suzama — zahtjeva slogu braće jednoga roda, „juga slavjanskog“ djece:

Kad svi jednog Boga molite, kad svi
Jednim glasom Slavu pjevate, kad svi
Jednog tiela uda ste, bud'te i svi
Duha jednoga!

Preradović veoma iskreno slavi kneza Mihajla M. Obrenovića, koji imaše velike političke aspiracije na slavenskom jugu i pjesnik veli, da pokraj njegova tijela leži:

Mrtvih nada povorka nam ciela,
Mrtvih želja čitava gromada.

U sonetu „Patriaku J. Rajačiću“ spominje pjesnik onaj svečani dan, kadno je patriarka ko sveti božji poslanik posvetio bana Jelačića, što bijaše najviši živi simbol bratske sloge, pa svršava:

Oj uzkrsni, starče, nam uz bana!
Ti poprimi častni krst si s groba,
A ban nek se lati buzdovana,

Pa u bolje probijte nas doba,
Pomozite mrtvi nam do sreće,
Kada živi nemogu il neće!

Ovo sazivanje dviju velikih sjena iz groba, da nam pomognu, kad nam živi ne mogu ili ne će, najviši je umjetnički izraz silne pjesnikove čežnje k sjedinjenju dvaju dijelova jednoga naroda.

Ali osobito bijaše k pjesnikovu srcu prirasla njegova domovina Hrvatska i najpreča njena potreba: sjedinjenje trojedne kraljevine. G. 1861. bilo je nade, da će se Dalmacija sjediniti s užom Hrvatskom i pjesnik umah zanosno poziva Dalmatince („Hrvati Dalmatinom“) k nama na sastanak: „Dieliše nas do sad vieci — Sad nas sdružit može danak —“ Kad su nade propale, onda piše Kukuljeviću (Šrepel: „O životu i radu Petra Preradovića“; LV): „Dalmacija će se težko ovaj put s nama sdružiti. Nije stvar bila dobro započeta. Moralo se prije javnim putem to pitanje protresti i potanko sve razložiti, da bi Dalmatini znali bili, na čemu su i kako se ta stvar ima. Ali ovako oni smatraju zahtievanje Hrvatâ nasiljem i opiru mu se. Ja poznam tamošnji sviet i neću se prevariti, ako rečem, da smo sada u hitnji promašili cilj. Medjutim bit će ovo malo uzdrmanje svakojako dobro za Dalmatine, probudit će se opet bolje narodni duh u mnogieh od njih, a taj duh, ako ojača, on će nam i sâm Dalmaciju na susret donesti“. Ovo je pismo krasnim dokazom pjesnikove političke taktike, pa kad je iza toga (1867.) pjevao himnu za svoju hrvatsku „svetu zemlju“, najjače ističe molbu, da nam Bog dade jednu majku, kad smo jednog oca sini — da živi i sjedini: „troju zemlju jednog roda“.

Iz svega se toga razbira, koliko je radilo preporodno doba, kako je poezija bila tada daleko aktivnija od današnje, a ipak se dizala u velike umjetničke visine, a kako nama treba danas možda još i više socijalne, političke i duševne naprave, morali bismo se obazirati na aktivan put, što ga u ono doba sretno provališe naši prvi radenici, osobito Preradović. On nije doduše mogao, da tako usko spoji sablju sa pjesmom ko Petöfi, da bude Freicheits-Sänger, jer naš se narod nije podigo, da oružjem izvojšti svoju slobodu, već je odavna upućen, da se ustrajnim sitnijim radom približava k velikim idejalima, no Preradović je postao ipak prvim našim patriotskim pjesnikom, jer je posizao u svojoj tvorbi ne samo za svim većim momentima hrvatskoga političkoga i kulturnoga života i za sjajnim herojima prošlosti, već se na njegovim strunama odazvaše i sve one ideje, koje su prirodnim konsekvencama našega prošloga i tadašnjega života i našega položaja, a pjesnik se nigda nije snizio do sentimentalizma, ni do proste agitatorske tendencije jer je sve ove ideje znao uzdići u svjetlo kulturne misije Hrvatstva i Slavenstva. U tome bi Preradović morao imati, ali do danas nema nasljednika.

X.

Chateaubriand, koga je Preradović jamačno čitao i poznavao, napisao je u predgovoru k Atali: „On n'est point un grand écrivain parcequ'on met l'âme à la torture“. Ovo je nužna konsekvenca njegovoga kršćanskoga stanovišta, koje je optimističko, a pesimistička mu je samo negativna pozadina. I Preradović sa svojih kršćanskih i spiritističkih nazora nije nikako mogao biti pjesnikom pesimistom; medju ovakim nazorima nema motiva za veliku, kozmičku, ni za zemaljsku tugu, osobito gdje spiritizam ruši i užasni kršćanski pakao, no to sve ipak ne isključuje mogućnost časovitoga svestranoga pesimizma. Ali ima još jedan uzrok pjesnikova optimizma. Naš književni preporod imao je prije svega narodno-politički značaj, a zato je morao svaki stih biti nekaka sila, svaka pjesma nekaki čin, koji će povući stoprv probudjeni narod naprijed. Preradović je u carskoj službi, gdje je svaki čin najstrože cenzuriran, on mora pri stvaranju uvijek biti na oprezu, da ne izgubi svoj kruh, a ipak ima u njegovoj poeziji toliko čina, koliko ih nije stvorio nigda ni jedan hrvatski pjesnik. A činom moglo je u ono doba biti samo stvaranje zdravih ideja, poticanje, hrabrenje, nada, a svaki je očaj značio nazadak za narodni razvoj.

Preradović je pobjedonosno sveo svoju poeziju u ovu kolotečinu i mnogo je tijem uradio za opću narodnu akciju, ali čitavu svoju pjesničku individualnost nije mogao zatomiti. Ako je uz svoj optimizam pjesnik često bolno uzdahnuo, gorko kriknuo i grobno šutio, to znači, da je u njega doista bila jaka pesimistička struna, koja se glasala kriomice i u razmjerno najoptimističnije doba narodnoga preporoda. Ovaka je struna prvi put drhtnula od krika pjesnikove duše u „Žalostinkama“ (1844.).

Narodna situacija, koja je trebala znoja, a ne suza, krnjila

je pesimističku crtu na njegovome pjesničkome liku. Preradovićeva se bol prerijetko razlijeva općenim ljudskim ili narodnim životom i ne zahvaća tajne svemira i čovjeka; ona leži ponajčešće u sukobu optimističkoga i pesimističkoga naziranja, gdje njegova duša preda „medju zemljom i medj nebom“, gdje osjeća nesklad izmedju srca i pameti, čina i uspjeha. Pesimistička je „Moja ladja“ (1850.) pjesma sa političkim značenjem, gdje se pjesnik podaje valovima, da ga nose kud ih volja, jer on si još ne nadje cilja. Kadno ga već udes zanio na more — pa neka plovi s ladjom dan i noć. Ovako silan pesimistički motiv svršio je Preradović ipak stihovima nade:

U vjetra se uzdaj volju
I valova bieg,
U budućnost gledaj bolju,
K nebu digni stieg!

Kod pesimistički nastrunjenih pjesama pričinja nam se, da pjesnik nije umio odabrati dosta snažan motiv, ali nije tako; motiv je silan, ali je redovito, prije nego li je pao u stvaralačke ruke, okrnjen iz patriotizma i radi publike, koja nije podnosila očajnih pjesama, a ni carska ni politička cenzura ne djeluje i ne škodi književnosti toliko, koliko cenzura publike.

Preradović je uvijek bio agilan u čitavom našem javnom životu, ali ga vazda obilazi neka bojazan, da sa svoga rada ne postrada. Pjesme „Ribar“ (1847.), „Moja ladja“ i „Naša Anka“ (1850.) i „Zemlja suncu“ (1850.), veoma su spretno prikrivene političke alegorije, a sâm ih je pjesnik u svome rukopisu svrstao ne medju domoljubne, već prve tri medju „pjesme različne“, a posljednju medju l j u b o v n e, kako osvanuše u potpunom izdanju njegovih djela. Šiljajući Trnskome svoju odu „Nikoli Zrinjskome“ (1869.), moli ga, da jê štampa u „Viencu“ — „ako u p r v o j i č e t v r t o j pjesmi nebi (glede na sadašnje okolnosti) zaprieke bilo, što neka mjesta malo politikom zaudaraju“ (Gradja, I. 225.). Ova oda ipak je sama najčišća poezija, a veoma nedužna politička aluzija nalazi se u strofama:

Širom bo našoj sviet po domovini
Miloj poprima gusle i premda ga
Kukavca ovog doba bieda
Samo na plač navraća i lelek,

Ipako taruć oči i tugu si,
Krijući dirka rado u žice i

Pjeva — o pjevo on bi tebi,
Pa mu i pucalo srce uz to!

Možemo si lako pretstaviti, kako je bio pjesnik sputan svojom službom, kad se morao bojati da izadje s ovako nedužnim mislima, a kolike su krasne pjesme ostale nerazvijene u njegovoj duši, kad ih je na ovome svijetu čekala tako strašna cenzura. G. 1870. šalje opet Trnskome jednu pjesmu za „Vienac“, pa se nada, „da proti ovoj rodoljubnoj pjesmi neće nitko ništa imati“, ali ipak primjećuje na koncu: „Ako misliš da bi mi s pjesme kakva neprilika mogla nastati, nemoj je stavljati u „Vienac“, već ju uništi“ (Gradja, I., 227.). Na značaj tvorbe ovako bojazljiva čovjeka, morala je silno djelovati trostruka cenzura: publike, vojničke službe i vlasti, te je kao troglava aždaja progutala neizrečene najljepše njegove pjesme, a osobito je ukus i potreba publike djelovala na nj, te je često morao i contra spem sperare.

Filozofički najdublji pesimizam leži u misli: ljepše je ne biti, nego li biti, a to vodi do Nirvane, koju je romanticima otvorio Schleiermacher, a novim pokoljenjima Schopenhauer. No u Preradovića ne bijaše indijske Budhine kontemplacije, već upravo obratno, puno sklonosti na radinost i aktivnost, veoma mnogo primarne ljubavi k životu, pa se nije mogao nigda od njega odvratiti. Zato Preradovićeva bol nije nigda, da se tako izrazim, čisto metafizička, ona je u svome najjednostavnijem i u najvišem obliku uvijek u svezi sa zbiljskim ljudskim životom. Ono sunce, što danomice na zapadu sijeda i mijena u ljudskome životu, koja je stalna ko ovo sunce, ma da se ono diže, pada i na oko iščezava — ovo spaja pjesnik u bolnu strofu; dva različna glasa sa jedne strune, oba jednako silna, slijevaju se u jedan bolni akord, koji pjesnika tješi, jer je skladan: mijena u čitavoj prirodi i u ljudskome životu se slažu. Šrepel misli, da ova misao u „Mujezinu“ nije motivirana na ustima Hadži Kerima u času umiranja, a ja bih rekao, da ona pristaje kao motto većem dijelu Preradovićevih pjesama. Pjesnik je često isticao misao, da samo muka može nešto roditi, pa zato nije mogao bol, kao uvjet stvaranja posve zatomiti s nikakvih obzira. No njegova se bol kašto diže i više: nastaje u zamršajima izmedju zakona prirodnih, ljudskih i božjih, medju kojim se zakonima baca nesretno, puno hotnja, biće čovjekovo. Na ovoj zemlji opačini pomaže uspjeh, a krijepost se njojzi pokorava, zlo je u zbiljskome životu jače od dobra. S ove misli zaboljela je glava Preradovićeva „Pustinjaka“. S istoga razloga ono, što pjesnik želi svome prija-

telju, ne može doseći, a što dosiže — želio mu ne bi. Ovo sve stvorilo je pjesniku i ono teško doba, kadno s njime „na putu noću tamnom putovahu tuge“, ali ga ljuba opet udomila na svijetu, gdje već bijaše „samo silom“. („Onoj“; 1865.). Ovaka silna, prirodna bolna emocija stvorila je baladu „Zmija“ (1870.). Neispravno je Markovićevo mnijenje, da se radi Preradovićeva optimizma ne smije ni ova pjesma smatrati pesimističkom, ko da se pojmovi i stanja optimistička i pesimistička za uvijek posve isključuju, jer je baš protivno istina. Korektnije je mnijenje prof. Šrepela: „Zmija“ ne može biti dokaz, da je Preradović postao pesimist, jer je i kao optimist priznavao, da ima na svietu mnogo zla. Dapače ova su ga zla i nagnala, da u spiritizmu potraži spas čovječanstva iz labirinta ljudskih zala“. Kadno prof. Marković tada ipak priznaje, da je ovom pjesmom izrečen pesimistički nazor, opet je psihološki neispravno tvrditi, da taj nazor vrijedi samo „za posebne slučaje života ljudskoga“. Preradović je u toploj odi „Majci“ (1871.), koja je jedna od najiskrenijih njegovih pjesama, izrekao sve, što je mislio o svome životu. Tuj se mili lik majčin pomalja nad prošlim pjesnikovim životom: „ko pun mjesec n a d n o ć n i m v i d j e k o m s v r š e n a b o j a“. Takav jedan težak i krvav noćni prizor vidio je pjesnik u Sahari, koja imade po svoj prilici alegoričko značenje, ali bez mjeseca, bez utjehe. Zmija je u Sahari usmrtila beduina, kad već bijaše blizu svoga doma na oazi; došla mu žena u susret, dovela jê ljubav i ona nadje dragoga muža gdje izdiše, pa i nju složi sa zemljom ljuta otrovnica, a zatim i njezino dijete, što je dotrčalo za milom majkom, pa kad je tako naprasno smrvljeno sve ono, što pjesnik najvoli idejalizirati: ljubav spram rodjene grude, spram žene i roditelja, onda slavi zmija svoj triumf nad mogilom uništene ljubavi:

A mogili savila se
Zmija na vrhuncu,
I blaži se kao prije
Na žarkome suncu . . .

„Zmija“ je svojom punom, plastičkom dikcijom laokonska pjesma, ali njezin je pesimizam dublji, očajniji, jer tu nema nikakova božanstva, koje bi bilo uvrijedjeno, pa se osvećuje, tu prije može da bude božanstvo sâmo izvor trpnje u čitavoj beduinskoj katastrofi ili ako ne božanstvo, onda ovaj mukotrpan život, što ga je ono prosulo ko suze po ovoj zemlji. Ljubav je pjesniku jezgra ovoga svijeta, da nje ne bude — kako reče — ni svijeta ne bi bilo, a

ljubav je ovdje posvema satrta, očitovana je potpuna pobjeda i triumf principa zla nad dobrim, pjesma ima posve općeni karakter, a kako je snažna i sugestivna, mora da je pjesnik bio u velikom raspoloženju, osjećao je samo triumf zla, a taj se ne slaže s kršćanskom dobrotom božjom, već prikazuje u najboljem slučaju nijemo božanstvo, pa da je ko u tom času upitao optimističkoga pjesnika, dali je Bog dobar, on bi u takovome raspoloženju mogao odgovoriti samo — ne, zao je! Tako je u svojoj veličajnoj improvizaciji pobožni Mickiewicz u svesilnom očaju dignuo ruke spram Boga, zvao ga u boj na srca i bolno kriknuo, da Bog nije Bogom, već je „carem“ — što u njega znači: krvnikom. Preradovićev je pesimizam u ovoj pjesmi potpun i općenit, proteže se na sav život, ne na kaki osobiti slučaj ljudskoga života, ali je taj pesimizam samo — č a s o v i t, a skučila ga na pojedine porive posve optimistička preporodna atmosfera i narodne potrebe. Osim toga, u Preradovića ne bijaše ni sarkazma, koji karakteriše poeziju svih razvijenih pesimista. „Neznam ni sam kako sam na tu misao došao . . .“, piše pjesnik o toj baladi Trnskome, ali mi to znamo: njegova se duša za momenat otkinula i od filozofičkih i spiritističkih nazora i od svoje okoline, a slušala je samu sebe i samun je iz dna njezina ponio ovu pjesmu na mogilu uništene svetinje ljubavi.

U bolnijim pjesmama inače ponajčešće nema Preradović ili općene jake ideje ili jê konsekventno ne razvija do konca. Vidjesmo, kako je nedosljedno razvinuo motiv u „Mojoj ladji“, jer kad je jednoč prepustio svoju ladju valovima i sudbini, da plovi kuda joj volja, a sve sa brodolomlja u domaćim lukama, morao je svršiti pjesmu sa Byronom:

Zato ladjo, moje blago,
U tebi mi nade sve,
Nosi mene kud ti drago,
Samo natrag doma ne!

No tako mogaše pjevati veliki genij i engleski lord, a da ne postane izdajicom domovine, ali u nas bar u ono doba bila je ovakova misao nemoguća. — U pjesmi „Oluja“ (1851.) ima strofa:

A ja gledam sa prozora
Mutnim okom
Po širokom
Rasplakanom svietu tom . . .

Očekivali bismo iza ove strofe veliko i bolno pjesničko ganuće, a kad tamo, Preradović iznosi u pointi vrlo banalnu misao: jasni

dani lako prolaze bez traga, a mračni ostavljaju uvijek svoj trajni znak. Pjesma „Suho drvo“ pisana je krvlju i očajem u prvome dijelu, no drugi je dio pun krcat samih optimističkih sentenca, koje posvema brišu one krvave poteze, prenoseći se u supronaturalizam, te nam se pričinja upravo nemogućim, da je pjesnik ispjevao u jedan mah ovu čitavu pjesmu. Naprotiv „Zmija“ rodila se i ostala u pozemskom životu i zato je tako jaka i bolna.

Vele, da je Preradović pomno proučavao istok za svoga „Mujezina“ (1871), pa se otale vidi, kako je sam nastojao oko toga, da unese u svoju poeziju nešto orijentalizma, jer gotovo nema većega romantika u ovo doba, koji ne bi svoju poeziju proplitao istočnim motivima. Biserje u poeziji Byrona, Shelleya, Puškina, Slowackoga i Mickiewicza vuče lozu s istoka. Tako je po svoj prilici uz „Mujezin“ nastala i „Zmija“, jer vremenom postanja gotovo su blizanice.

Već smo u Preradovićevoj erotici opazili, da pjesnikova očajna misao često sustaje i klone, kad joj svane grozni „Crni dan“ (1849.) i ona se okamenjuje, mjesto da prodre kroz tu crnu stijenu. Ovoj slična je treća pjesma u „Noćnim pjesmicama“ (1851.). Bijeli je danak pitao crnu noć, zašto je tako tužna, zašto se sakriva, da joj ne može ugledati lica, a ona mu odvraća, da je baš ovo uzrok njene tuge:

Svako jutro koprenu mi skidaš,
Al mi tužnoj neugledaš lica.

Ova pjesma ima duboko alegoričko značenje. Preradovićeva mi se poezija pričinja ovakovim bijelim danom, posve čistim i proziranim, te kroza nj dah njegov „ko luč staklom leti“, ali pjesnik bio bi prisiljen, da kašto zaviri i u lice crne noći, da skine koprenu s tuge, Veroničinu maramu s bolnoga obraza Hristovoga; pjesnik jê skida i pjeva u toj pozi skidanja, a ipak ne može, jer ne smije i ne će da vidi čitavo lice bola, ni otisnutu njegovu krvavu sliku — ili biva to veoma rijetko.

Ali ipak u Preradovićevoj se poeziji, a još većma iza njegove poezije vidi, da je mnogo, mnogo trpio ... Cjelivao je strune, a one su krvarile njegova usta ... stiskao je gusle na svoje prsi, a strune su na njima rezale duboke brazgotine, ali on nije kriknuo — gušio je bol i tek po koji jecaj i vapaj čula je Lina ... Tonuo je u radosti, uzrijevši, gdje se naša vila bijelila na gorama i kad ju je mogao nazvati svojom ... Ali najednoč osjeti, kako iz daleka dolazi hladna struja, zahvaća se medju njegovim strunama, trese

ih jedva čujno kao dah bure iz nepoznatih hladnih zemalja, no pjesnik sve većma raspoznaje te glasove, uvidja, da je to hladni dah s uvijek udaljene mu hrvatske grude, priklanjao je glavu na te studene, bolne strune i plakao, jer je spoznao u tome dalekome dahu ujedno i hladni dah iz svoje duše ... Pjesnik je plakao i ridao, krupne suze kapahu na studene strune i odavahu tajne glasove, ko da se po njima siplje biserje, ali ove glasove čula je samo pjesnikova duša ... A kadno jê hladnu nije mogao otopiti, sagrijati, volio je šutjeti kao grob, ali u šutnji duh je sabirao snagu za svečano uskrsnuće u sferama poezije andjela, heruba i velikih pjesnika ... „Bol je majka čuvstvu pobožnome ...“ Tu se moljaše laganome oblaku, što je posut sunčanim zlatom sakrivao veličanstvo božje, jer tamo su svi savršeni uzori nesavršenih zemaljskih stvari. Kad je Preradović bio odasvuda ogrnut najcrnjom, trostrukom tamom, kad je vidio oko sebe samo zlo, samu negaciju, nad njim ostaje još uvijek komad vedra neba, koje svojom veličajnošću, čistoćom i nedoseživošću pomaže fantaziji, da si ondje stvara drugu savršenu, pozitivnu stranu svoga bića i bića čitave prirode, koje je tako veličajno, kako je veličajna ljudska fantazija, tako savršeno, dobro i moćno, kako je nesavršeno i nemoćno ljudsko tijelo prema beskrajnim čežnjama našega duha ...

Tako dolazimo na koncu do onoga, što je Preradovićevoj tvorbi svagda prvo i najpreče — to je njegov idejalizam, što smo ga susretali na svakoj stranici njegovih djela i ove studije. Cvijet je idejalizma u filozofiji i poeziji vjera, a plod rezignacija i pesimizam. Preradovićev je idejalizam procvao u poeziju, a plod mu je — njegov život. U poeziji ima dvije vrste idejalista: jedni i drugi vjeruju, da se iza materijalne forme čovjeka i svijeta krije viša, ljepša, čišća, vječna unutarnjost, no prvi posvema puštaju s vida materiju i žive samo u sferama duha — to je apsolutni idejalizam — dok drugi ne napuštaju realne baze, već smatraju materiju duhom u nižem stepenu razvoju — kao panteiste, ili im je zemlja i realni život pripremom za idejalni duhovni svijet — kao u kršćanstvu. Religije, koje tako reći vežu dva svijeta, redovito se priklanjaju k drugome obliku idejalizma, kamo pripada i Preradovićev idejalizam, ali tako, da u posljednjoj, najvećoj svojoj fazi ipak naginje ponešto na prvi oblik. No ipak postoji golema razlika izmedju Preradovićeva i kršćanskoga idejalizma. Svaki dualizam, pa i kršćanski, tražio je vazda izmirenje izmedju opreka duše i tijela, duha i materije, neba i zemlje i to je privelo kršćansku

školastičku filozofiju na idejalno-realistički pravac, na koji je više djelovao Aristoteles, nego li sveto pismo, no kršćanstvo samo u načelu ispovijeda ovaki idejalizam, a u praksi preporuča preziranje svega, što je zemaljsko, pa je trapnja tijela, koja je u današnjem socijalnom životu upravo pogubna i griješna, zaslužnija pred Bogom, nego li prirodan, društvu koristan život. Preradović ispovijeda onaki idejalizam ne samo u načelu, već ga provodi sa svim konsekvencama najharmoničnije i u životu i u poeziji. Prema ovome zdravome i plodnome idejalizmu Preradovića, naš je današnji sentimentalni idejalizam sličan sitnoj, prozirnoj jesenskoj maglici, što se tužno jedva diže nad grmlje, šikarje i zapuštene živice, a ona bi ipak htjela, da ne vidi zemlje, da se digne k bijelim oblacima k nebu. Ako sve misli Preradovićeve tvorbe i u najvećoj njenoj fazi skupimo u jedno, razabrat ćemo, da pjesnik, ma da se u momentima krili u čistim sferama duha, u cjelini ipak se nigda ne otkida sasvim sa zemlje, jer znade, da je o nju vezan svojim životom, a ovaj opet ima trajne obveze prema društvu, narodu i čovječanstvu. U „Pjesmi suncu“ (1844.) istaknuta je već ova veza izmedju stvarnog i duhovnoga svijeta ovako:

Krv je ulje, kome treba vatre,
Da u plam se svemogući digne,
Zemlju držeć neba visost stigne!!

Tako je dakle Preradović već u prvome početku svoga rada jasno i odlučno formulirao svoje idejalističko načelo, kome je mogao ostati vjeran i dosljedan svojom čvrstom vjerom, da se čovječanstvo može razvijati do savršenstva samo, ako ustraje u sredini izmedju dva svijeta, ako ne padne ni u kal grube tjelesnosti, niti se sasvijem ne otkine od svijeta, a ova je vjera našla svoj najveličajniji izraz u govoru andjela Adamu i Evi u „Prvim ljudima“. Ovo izmicanje ekstremâ, ovaj umirni idejalizam, koji označuje više veliku praktičku djelatnost, nego li genijalnost, proveo je Preradović u sve savršenijem obliku u svim pitanjima, što su se zametnula u njegovoj poeziji. Ovom svestranošću svoga idejalizma, u kome se je odrazio svaki micaj njegovog i narodnoga života, postao je Preradović pretstavnikom svoga doba, a podao je i karakteristiku epoci, koja je iza njega nadošla. U njegovoj tvorbi koncentrirane su sve najljepše misli, želje i podvige njegovoga doba. Iza Preradovića sagradio je svoje doba Šenoa kao pripovijedač, ali sa učenicima Preradovićevim kao pjesnicima, a iza Šenoe stupa opet poezija na

prvo mjesto i svoju epoku gradi Silvije Kranjčević. U Preradovića reprezentirane su Slavonija i Dalmacija, u Šenoe provincijalna Hrvatska, u Kranjčevića Hrvatsko primorje. To su tri glavna pretstavnika našega književnoga razvitka u XIX. stoljeću. Šenoa primicao se polako od Preradovićeva idejalizma k realizmu, a Kranjčević, ma da se u mnogo čem pričinja njegova tvorba daljnjim razvitkom Preradovićeve poezije, polazi sa sasvim novog ishodišta: u najvećoj mjeri idejalizira svaki unutarniji, duševni pojav, ali ga bezuvjetno smatra samo višim stepenom grube materije, a kad se kreće u realnome svijetu, tu je opet potpun materijalista, te njegova poezija — ko i filozofija Schopenhauera — sastavlja dvije oprečne k sebi okrenute oštrice, medju njima trpi umjetnikova duša, a obje režu do krvi.

Preradovićevu poeziju označuje općeni optimistički idejalizam i optimistički teizam. Ima u njega romantike, klasicizma, realizma i prirodnoga silnoga pesimizma, što sve znači, da nije jednostrano promatrao život, navijajući ga na jedan pravac, već pjesnikov život čitavom svojom širinom prikriva njegovu poeziju i ona život. Neoprezno je ne obazirati se ili omalovažavati njegove pesimističke pjesme. Da ovih nema, odlučno bih poricao, da je Preradović pravi, iskreni, veliki idejalista. Takav idejalista psihološki nužno mora doći u životu do razočaranja, jer što su njegovi idejali viši, a vezani o ljudski život, to će ih prije razvaliti ili okrnjiti neumoljiva materija i tako on mora biti optimistom i pesimistom; inače mu je poezija izmišljena, ishitrena, bez života. Da najveći idejalista — Platon, nije na sklonu svoga života napisao „Prava“, djelo trpko, puno rezignacije, ni on ne bi bio pravim idejalistom. Takav idejalista bijaše Preradović. Osnovno čuvstvo i ideje, koje ga učiniše pjesnikom, bile su tako zdrave i pune životne egzistencije i plodnosti, da ih je sam život neprestano razvijao, množio, širio i stvarao dubljima. Njegova je poezija iskrenim odrazom najljepše harmonije svih lijepih sposobnosti ljudske duše: volje, razuma i čuvstva, a zato je ona i djelovala na narod svestrano — na volju, razum i čuvstvo; pa kad se pjesnik u svemu podigao veoma visoko, te se osjećao osamljenim, neshvaćenim, on je tada i neshvaćen djelovao. Kad je hrvatski narod pao najdublje, dodjoše njegovi sinovi blagovijesnici i lučonoše, budiše ga toplim čuvstvom domoljublja, a Preradović je narod razbudio, stvorivši apoteozu preporodnoga patriotizma. Kad je hrvatski narod bio sretan pobjeditelj i očekivao zasluženu poboljšicu političkih odnošaja, a sav se literarni svijet

prometnuo u političare, Preradović je stvarao u „Kraljeviću Marku“ temelje narodne kulture. Kad je sav narod pao u očaj i razočaranje, kad svi pjesnici ušutješe, Preradović je još štitio u poeziji volju i razum od bujice čuvstva, izrazio iskreno svoja bolna opažanja i onda je najgrobnije ušutio, njegova je šutnja bila najdublja, pa je i najsilnije morala djelovati. A kad narodu opet ogranuše nešto snosljivija vremena, Preradović mu stvara sigurna zaledja: zdravoj narodnoj politici dodaje slavenofilstvo, vjeru u vlastite sile i pouzdanje u Boga i pravednost. A sve je to podato u formi savršenoj, umjetničkoj, a u jeziku bogatom, koji se upravo privija uz svaku njegovu misao i osjećaj, te zaista ne shvaćam, odakle Preradoviću, koji življaše ponajviše u tudjini, tako lijepa narodna fraza i tako bogat čisti narodni govor. On je stvorio jezik za refleksivno-filozofičku poeziju, pa kako bijahu ove misli do tada nepoznate hrvatskom jeziku, bijaše mu veoma teško zaodjeti ih narodnim izrazom, narodnim govorom, koji bijaše živim organom njegove velike pjesničke duše.

U erotici natkrilio je do danas Preradovića Nikolić, Begović i Nazor, ali to i ne bijaše pravi njegov genre; na visinu njegove refleksivne poezije uzvinuo se Kranjčević, a nastavlja je i Tresić, premda se putovi sve trojice posve razilaze — ali slobodne religijozne misli i slavenofilstvo na našu štetu ne nalaze više živa odraza u našoj poeziji, a niti je Preradović kao domoljubni pjesnik našao do danas zamjenika. Preradović bijaše samo liričar i njegova idejama bogata tvorba raspada se iza njegove epoke i pojedini se dijelovi razilaze u rad poviše kulturnih radenika današnjega doba, a još uvijek ostaje dosta misli, koje imadu pravo opstanka i razvitka, a da ne mogu naći svojih pretstavnika. Ovo pjesnikovo bogatstvo razdano je mnogima i još je preostalo za one, koji će nadoći.

886.09
P R E. P-
V O D. D.
P

Cijena 1 K. 50